

ธรรมบทวิจารณ์

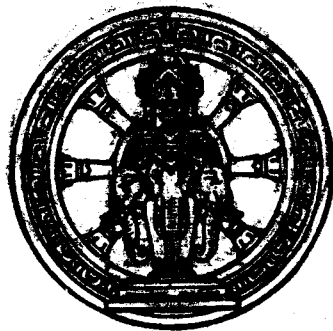
ตำราอุทกพิเศ
ช่วยเรียนภาษาบาลีด้วยตนเอง

แปลและวิจารณ์ โดย

บุญมี พิมุขโพธิ์ ป,๘ ส.ม. แฝงศรีคำ ป,๒
พร้อมกำกับคำวิจารณ์ของพระศรีวิสุทธิมโนลี

[ฉลาก ป,๙]

เลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง
และ คณะเปรียญเอกที่ปรึกษา

พิมพ์ครั้งที่ ๔ จำนวน ๒๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ในโรงพิมพ์ ส. ธรรมภักดี

ถนนข้าวสาร พระนคร

โทร. ๒๑๐๐๕

นายสม พ่วงภักดี ผู้พิมพ์โฆษณา

วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

คำวิจารณ์

พระศรีวิสุทธิโมลี (ฉลาด ป. ๙)

เลขานการแม่กองบาลีสนามหลวง

มหาบุญมี พิมพ์โพธิ์ ป. ๘ ได้นำธรรมเนียมทวิจารณที่พิมพ์
เป็นเล่มแล้ว มาให้อ่าน ๓-๔ เล่ม และขอคำวิจารณ์ผลงาน
ของเขาที่ได้ทำไว้ เมื่อได้อ่านแล้วก็เห็นว่า มีประโยชน์แก่
นักเรียนที่จะศึกษาภาษาบาลีด้วยตนเอง แต่ในการสอนภาษา
บาลีชั้น ป. ธ. ๓ นั้น โดยมากเริ่มต้นเรียนด้วยหนังสือธรรม-
ปทัฏฐกถา ภาค ๕ ก่อน จึงขอให้เขียนถึงภาค ๕ แล้วจึงจะให้คำ
วิจารณ์ เพราะจะได้เห็นฝีมือกันเสียก่อน เมื่อมหาบุญมีนำ
ต้นฉบับธรรมเนียมทวิจารณ ภาค ๕ มาให้ดู และได้อ่านแล้ว ก็
เห็นชอบด้วยในงานอันเป็นอมตะชิ้นนี้ของเขา ซึ่งจะเป็นประโยชน์
ส่องทางให้แก่ผู้จะเรียนภาษาบาลีที่กำลังติดตามมาข้างหลัง
นับว่า มหาบุญมี ได้ทำหน้าที่ของผู้ที่เดินไปข้างหน้าแล้วเป็นอย่างดี
และน่ายกย่องนักที่จัดทำได้อย่างนี้

ในสมัยที่การศึกษาภาษาบาลียังอยู่ในวงจำกัดนี้ อุปสรรค
ต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นขวางหน้าผู้ที่ใคร่จะศึกษา ซึ่งอยู่ตามชนบท
นอก เช่น ขาดครูสอน ขาดตำรา สำหรับเรื่องไม่มีครูสอน

หรือมครุสอน แต่สอนไม่ได้เต็มที่ เพราะครูเองก็ต้องทำธุระ
หลายหน้าที่ ซึ่งจะสอนเอาดีไม่ได้ ปัญหาอันเป็นเรื่องของ
องค์การศึกษาที่จะต้องผลิตครูขึ้น จึงไม่ใช่ปัญหาที่จะแก้กันได้
โดยลำพัง แต่หากว่านักเรียนได้หนังสืออธิบายประกอบที่
ก็อาจที่จะแก้ข้อขัดข้องเช่นนั้นได้ ถึงอย่างนั้น ปัญหาเรื่อง
หนังสืออธิบายประกอบนี้ ก็มีใช่ว่าจะง่ายนัก ที่ว่าหาไม่ได้
ง่ายนั้น ก็เพราะเหตุที่หาหนังสือที่ตีพิมพ์เหมาะสมจริงๆ สามารถ
ทำความเข้าใจให้แก่แก่นักเรียนได้จริงๆ นั้น หาได้ยาก และ
หนังสือชนิดนี้ไม่ค่อยมีในท้องตลาดมากนัก เพราะที่เคยพิมพ์
มาก่อนๆ เช่น ธรรมบทยกศัพท์, เป็นต้น บัดนี้ก็เกือบหาซื้อ
ไม่ได้แล้ว แม้หนังสือที่พิมพ์ใหม่ ก็หาคนจัดพิมพ์ได้ยาก
เพราะผู้ทำมีกำไรน้อย

อันที่จริง การเรียนภาษาบาลีไม่ใช่ของยากนัก ดังที่
มีหลายท่านเข้าใจกัน เพราะภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีไวยากรณ์
เป็นแบบแผน เป็นต้นติภาษา และเป็นภาษาที่สมบูรณ์แบบ
จริงๆ ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ใด ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงสุด แต่
โดยเหตุที่การเรียนภาษาบาลี มีอุปสรรคด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว
และด้วยความเข้าใจผิดมาตั้งแต่แรกว่า เป็นของยาก จึงทำให้
ผู้ที่จะเรียนสะดุ้งกลัวว่าจะเรียนไม่สำเร็จ

หนังสือ “ธรรมบทวิจารณ์” ที่ท่านถืออยู่นี้ จะช่วยแก้
อุปสรรคและความเข้าใจผิดนั้น ให้แก่นักศึกษาโล่งใจขึ้นได้บ้าง
แม้หนังสือชนิดนี้จะไม่พิสดารเท่า “ธรรมบทแปลยกศัพท์”
มีผู้จัดพิมพ์ไว้แล้ว เพราะมีตัวอย่างย่อๆ

ทุกบท เหมือน “ธรรมเนียมแปลกยศ” ถึงอย่างนั้นหนังสือ
ชุดนี้ ก็มีคนเห็นได้ชัด คือ ได้แนะนำหลักของการแปลตอน
ที่ยาก ๆ ให้นักเรียนเข้าใจแจ่มแจ้ง เหมือนนายท้ายเรือล่องแก่ง
ที่อันตรายให้ปลอดภัย ฉะนั้น อันความรู้ที่น้อยนิดของตัวเอง
เอง คือ วนเวียนซ้ำความรู้เก่า ๆ อยู่เสมอ เมื่อเป็นเช่นนั้น
จะมาใช้เวลาของชีวิตในสิ่งซ้ำ ๆ ให้เปลืองเปล่าทำไมด้วยเล่า?

ในฐานะที่ข้าพเจ้าได้เดินทางผ่านสายการศึกษาภาษาบาลี
ถึงขั้นสูงสุดแห่งวงการศึกษแล้ว จึงขออธิบายจิต เอาใจ
ช่วยผู้ที่กำลังเดินตามมา และกำลังจะตามมาอีกในกาลต่อ ๆ ไป
และเชื่อว่า “ธรรมเนียมวิจารณ์” ของ มหาบุญมี จะเป็นสะพาน
ให้ความสะดวกแก่ผู้เริ่มต้น และแก่ครูผู้ยังไม่สันทัดในการ
สอนได้เป็นอย่างดี จงหวังไว้เถิดว่า ความสำเร็จจักต้องมี
แก่ท่านแน่นอน เพียงแต่ให้ตั้งใจจริง และเรียนจริงเท่านั้น.

พระศรีวิสุทธิโมลี

วัดเบญจมบพิตร

รายนามคณะปริญญเอกที่ปรึกษา

ในการจัดสร้างหนังสือธรรมบทวิจารณ์ชุดสำคัญนี้ คือ:-

พระอมรเวที (สนั่น ป. ๕)

พระมหาวชิตร ป. ๕

พระมหาศรี ป. ๘

พระมหาสังคม ป. ๑

พระมหาจอม ป. ๓

พระมหาณรงค์ ป. ๓

พระมหาทอง ป. ๓

นายเชวง สมสาร ป. ๕ ธ. บ.

นายนิ้ว นาคสร้าง ป. ๕

นายประสาร ทองภักดี ป. ๘

คำนำ

ตำราชุดธรรมบทวิจารณ์ ข้าพเจ้าได้ดำเนินการพิมพ์มา
ได้ ๔ ภาค ก็ปรากฏว่าได้รับความไว้วางใจจากท่านนักศึกษาภาษา
บาลีเป็นอันมาก ด้วยมีสมาชิกส่งของตำราชุดนี้แทบทุกจังหวัด
และในจังหวัดหนึ่ง ๆ มีหลายท่านได้ส่งของเป็นไปอย่างน่าชื่นชม
ยิ่ง แต่ก็ยังมีสิ่งที่เป็นที่น่าสนใจอยู่บ้าง ที่จำเป็นต้องกราบเรียนให้ทราบ
ถึงมูลเหตุ ที่ทำให้การจัดพิมพ์ล่าช้าผิดปกติ คือข้าพเจ้าได้ส่ง
พิมพ์ตำราชุดนี้หลายโรงพิมพ์ด้วยกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทันนอก
ทันใจของท่านสมาชิกทั้งหลาย แต่ก็ได้ผลดีออกมาสำเร็จเพียง
๔ ภาคเท่านั้น เพราะต้องประสบอุปสรรคนานาประการ จากโรง
พิมพ์นั้น ๆ จนข้าพเจ้าแทบจะหมดหนทางที่จะจัดพิมพ์ให้ครบ
บริบูรณ์ทั้ง ๘ ภาคได้

แต่ก็เป็นที่น่ายินดียิ่ง ในเมื่อข้าพเจ้าได้นำความขัดข้อง
ทั้งหมดนั้นมาปรารภกับ นายสม และ นางทัศนีย์ พ่วงภักดี ผู้
เป็นเจ้าของและผู้จัดการสำนักงาน ส. ธรรมภักดี ท่านทั้งสอง
ได้เห็นใจข้าพเจ้าและท่านสมาชิกทั้งหลาย จึงได้รับการจัดพิมพ์
ตำราชุดนี้ซึ่งยังไม่ได้พิมพ์อยู่อีก ๔ ภาค คือ ภาค ๕-๖-๗-๘ โดย
ทันที และการพิมพ์ ๔ ภาคนี้ ได้สำเร็จรวดเร็วเกินความคาด
หมายเป็นประจักษ์ปฏิหารีย์ ทั้งนี้ด้วยน้ำใจของรักภักดีต่อพระพุทธ-
ศาสนาของท่านทั้งสองนับเป็นมูลฐาน คุณความดีอันนี้ไม่จำเป็นที่
ข้าพเจ้าจะพึงพรรณนาอะไรอีก เพราะมีใครเล่า ? ในประเทศ

ไทย ที่เป็นคนเอกชนจะเป็นผู้กล่าวพอที่จะสละทรัพย์เป็นจำนวน
ล้าน ๆ จัดพิมพ์พระไตรปิฎกเทศนาและคัมภีร์เทศนาอื่น ๆ มี
จำนวนนับร้อย ๆ เรื่อง จำหน่ายเรียกทุนคืนด้วยจำนวนเงินเพียง
คราวละร้อยละพัน ซึ่งเป็นการเสี่ยงอย่างยิ่ง อย่างสำนักงาน
ส. ธรรมภักดี นี้ หวังจะใช้ด้วยนาใจที่มุ่งสูงต่อพระพุทธศาสนา
ของท่านผู้เป็นเจ้าของและผู้จัดการสำนักงาน ส. ธรรมภักดี ทั้ง
สองท่านนั้นดอกหรือ ? ขออนุญาตเป็นที่ประจักษ์ใจของท่านพุทธ-
ศาสนิกชนโดยทั่วไปอยู่แล้ว ถ้ามานึกเทียบถึงการช่วยเหลือของ
ท่าน ที่ได้ส่งมายังข้าพเจ้าและท่านสมาชิกทั้งหลายแล้ว แม้จะ
เป็นเพียงส่วนเล็กน้อย แต่ก็เป็นส่วนสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งของการช่วย
เหลือของท่าน ได้มีส่วนในการผดุงการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่ง
เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาและพุทธบริษัทจะขาดเสียมิได้. เมื่อพระ
คุณเจ้าได้ทราบจิตใจอันสูงและมุ่งสูง เพื่อสนับสนุนพระพุทธ-
ศาสนาของสองท่านนั้นเช่นนั้นแล้ว คงจะได้อนุมัติทุนการโดย
ทั่วกัน และหวังว่าคงกรุณาให้อภัยแก่ข้าพเจ้าผู้แต่งด้วย.

ขอได้รับความเคารพจากข้าพเจ้า

บุญมี พิมพ์โพธิ์

สม แฝงศรีคำ

๒๐ พฤษภาคม ๒๔๕๔

คำแนะนำในการดูตำราชุดนี้

ผู้จัดทำตำราชุดนี้ เป็นปณิธานในการศึกษาบาลี เบื้องต้น ท่านต้องอ่านตำราบาลีไวยากรณ์ พร้อมทั้งแบบอธิบายให้เข้าใจ พอควรก่อน แล้วจึงอ่านตำราชุดนี้ พร้อมทั้ง ธรรมปทกฏิกถา เป็นคู่กันไป ส่วนใดยังไม่เข้าใจในตอนนั้น ๆ โปรดกรุณา สงบใจไว้ก่อน เพราะตำราชุดนี้มุ่งให้นักศึกษาได้รู้ตลอด ทุกแง่ ทุกมุมในเชิงแปลและสัมพันธ์ ตลอดถึงศัพท์ที่ยาก. แต่หากว่า เป็นตำราที่ดำเนินตามหลักการสอนสากล คือ ค่อย ๆ ให้นักศึกษา ได้รู้ได้เข้าใจโดยลำดับ โดยไม่ให้ผู้ศึกษามีความรู้สึกว่ายาก และลำบากในวิชาที่ท่านกำลังศึกษา ส่วนท่านครูบาอาจารย์ที่ อาศัยตำราชุดนี้เป็นแนวทางแห่งการสอน เฉพาะธรรมบทขั้นต้น ควรจะให้ศิษย์ของท่าน ได้แปลเกินกว่าที่ได้แปลไว้ในตำราชุดนี้ บ้าง แต่ก็ไม่ควรเว้นที่ ๆ ตำราชุดนี้ได้แปลและวิจารณ์ไว้ และ ควรสอนให้อจบทั้ง ๘ ภาค ภายในระยะ ๘ เดือนเป็นอย่างช้า ที่ แนะนำให้สอนเกินกว่าตำราเล่มนี้ ได้แปลและวิจารณ์ไว้ ก็เพื่อ จะได้ให้นักเรียนของท่าน ได้ใช้ความสามารถความรู้ของตนเอง บ้างตามควร สำหรับนักเรียนธรรมบทชั้นกลางและชั้นสูง ควร สอนให้อจบ ธรรมปทกฏิกถา ทั้ง ๘ ภาคทีเดียว

ที่สุด ถ้าหากมีที่ใดยังคลาดเคลื่อน เพราะต่างมติดัง เพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ดี โดยที่สุดแม้เพราะการพิมพ์ผิด ผู้

แต่งและคณะกรรมการที่ปรึกษา หวังเป็นอย่างยิ่งว่า จะได้
รับอภัยจากท่านครบาอาจารย์ และนักศึกษาทั้งหลายเช่นเคย
หากส่วนใดที่ตำราชุดนี้ ได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ท่านผู้อ่าน
หรือ ผู้ศึกษา ผู้แต่ง และคณะกรรมการที่ปรึกษา ขออ้อมถวาย
เป็นส่วนธรรมบูชาแด่พระพุทธศาสนา และพระเถรานุเถระผู้สืบ
พระพุทธศาสนาโดยประการทั้งปวง

บุญมี พิมพ์โพธิ์

สม แสงศรีคำ

สำนักงาน ส.ธรรมภักดี

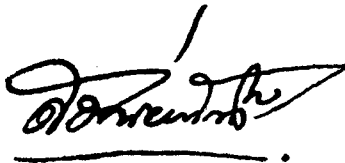
๒๐ พฤษภาคม ๕๔

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์ครั้งที่ ๔

หนังสือชุด “พระธรรมบทวิจารณ์ ๘ ภาค” นี้ สำนักงาน ส. ธรรมภักดี ได้พยายามพิมพ์มาแล้วสองครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ ในภาย ๒ ปี อันใกล้ๆ กัน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่พอแก่ความต้องการของบรรดาท่านอาจารย์ผู้สอนทางบาลี และนักศึกษาบาลีโดยทั่วไปทั่วประเทศ จึงต้องพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่ ๔ นี้

การมีพระธรรมบทวิจารณ์ชุดนี้ คู่กับพระธรรมบทแปลโดย ยกศัพท์ ๑๖ เล่ม แบบมหาธาตุวิทยาลัย หรือ แปลโดยพยัญชนะ ๘ เล่ม ของ มหาเกษม บุญศรี วัดมหาธาตุ ซึ่งสำนักงานนี้ได้พิมพ์ครบชุดอยู่แล้ว ตลอดเคล็ดลับพระธรรมบท หลักสัมพันธ์ไทย-มคธ กับอธิบายบาลีไวยากรณ์ต่างๆ ย่อมช่วยให้การศึกษามูลึกของทุกท่านตัดลดเวลาสะดวกมาก และทำให้การสอบ ป.ธ. ๓ สำเร็จลงโดยระยะปีสั้นเข้ามานับเป็นปีๆ ตำราชุดพระธรรมบทวิจารณ์จึงเป็นแว่นสำคัญซึ่งนักศึกษามูลึกจะขาดมิได้ สำนักงาน ส. ธรรมภักดีของท่านทั้งหลายผู้พิมพ์ ก็คงได้รับอนุโมทนาจากท่านที่เคารพทั่วประเทศตามเคยเช่นเดียวกัน

ขอได้รับความเคารพอย่างสูงจาก

(มหาสม พ่วงภักดี)

และ

(ทักษิณ พ่วงภักดี)

เจ้าของผู้จัดการสำนักงาน ส. ธรรมภักดี ถนนข้าวสาร พระนคร

อักษรย่อที่ใช้ในหนังสือชุดนี้

อ.	=	อันว่า
ท.	=	ทั้งหลาย
วิ.	=	วิเคราะห์
อ.	=	อทาหรณ์
บจ.	=	ปัจจัย
บุ.	=	บุคคล
...	=	(คำที่ต้องเติม)
-	=	ถ้าอยู่ข้างหน้า หรือท่ามกลาง ภาษาบาลี แสดงว่าเป็นศัพท์ ยาว เวลาอ่านจริงให้อ่านให้เต็ม ตามบาลีเดิม ถ้าอยู่หลังอายุต- นิบาตไทย คือให้พักแปลศัพท์ นั้นไว้ก่อน เข้าไปแปลประโยค แซก แล้วจึงกลับมาแปลศัพท์ ที่อายุตนิบาต มี - ไว้

สารบาญ

เรื่อง	หน้า
บทนำ	๑
บทที่ ๑ ว่าด้วยหลักการอ่าน ฯ	๔
จุเพกสาฎกหวตฤ	๘
เสยยุสกุเตรวตฤ	๔๒
ลาซเทวธิตาวตฤ	๔๓
อนาณปณชิตกหวตฤ	๕๕
อสณตปปริกขารภิกขุหวตฤ	๖๐
พิพาลปทกเสฏฐิหวตฤ	๖๓
กุกกุณมิตตวตฤ	๖๖
โกกสุนขลททหวตฤ	๖๘
มณิกการกุลปกตีสสุเตรวตฤ	๗๑
ตโยชนวตฤ	๗๔
สุปปพุทธสกุหวตฤ	๗๖
ฉพพคฤยภิกขุหวตฤ	๗๗
สมพหุลกุมารวตฤ	๘๒
โกณฐธานตฤเตรวตฤ	๘๔
อุโปสถกมมวตฤ	๘๘
อชครเปตวตฤ	๙๔
มหาโมคคัลลานตฤเตรวตฤ	๙๕
พหุณฐิกภิกขุหวตฤ	๑๐๒

สนุดติมหามตฺตวตฺถุ

๑๑๐

ปีโลตีกตฺเถรวตฺถุ

๑๑๔

สุขสามเณรวตฺถุ

๑๑๕

วิสาขาสหทัยาวตฺถุ

๑๒๑

สิริมาวตฺถุ

๑๒๓

อตุตรตฺเถรวตฺถุ

๑๒๕

อริมานิกภิกขุวตฺถุ

๑๒๗

รูปนทตฺเถรวตฺถุ

๑๓๕

มลลิกาเทวตฺถุ

๑๔๒

โลพูทายตฺเถรวตฺถุ

๑๔๓

ปฐุมโพธิวตฺถุ

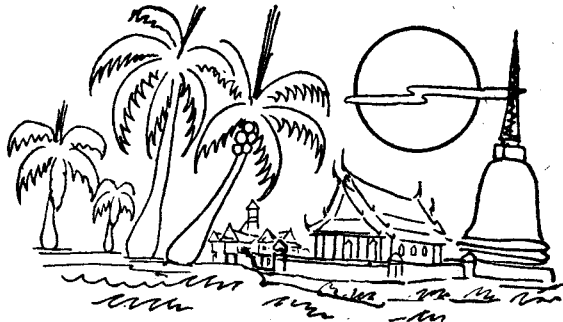
๑๕๐

มหาชนเสฏฐิวัตฺถุ

๑๕๖

พิเศษ วิธแปลในสนามหลวง

๑๖๐

ธรรมเนียมพิจารณา

หม่อมปทุมจกตา ภาค ๕

[บาลีใช้ฉบับพิมพ์ พ. ศ. ๒๔๗๔]

นมตุถุ รตนตตยสุส
ขอนอบน้อม แด่พระรัตนตรัย

บทนำ

พระพุทธศาสนา มีหลักสำคัญอยู่ ๓ อย่าง คือ ปรีชา
ปฏิบัติ และปฏิเวธ ๑ ปรีชา เป็นจุดแผนที่สำหรับชี้ทางให้ถึง
จุดประสงค์ คือ ปฏิเวธ ๑ ปฏิบัติ คือ การดำเนินไปสู่จุด
ประสงค์ คือ ปฏิเวธ โดยอาศัยแผนที่ คือ ปรีชา ๑ ปฏิเวธ
คือ การถึงจุดประสงค์ และเสริมสันติสุข ตามภูมิชั้นของการ
ปฏิบัติ ๑ อันหลักสำคัญ ๓ อย่างนี้ ถ้าขาดหรือพิการเสียอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง ย่อมทำให้พระพุทธศาสนาอยู่ในฐานะที่อ่อนแอ ๑
ถ้าเปรียบกับต้นไม้ ปรีชาเป็นตจรากของต้นไม้, ปฏิบัติเป็น
ตจลำต้น, ปฏิเวธเป็นตจกิ่งก้านสาขา ดอกผล และใบ ๑
ต้นไม้ถ้ารากไม่ดี ลำต้นก็อยู่ในฐานะอันอ่อนแอ ถูกลมพัดก็
โค่นได้โดยง่าย แต่ถ้าวางกันข้าม ก็ย่อมเป็นต้นไม้ที่มั่นคง

แข็งแรง แม้ถูกลมพัตต์จักก็ไม่อาจโค่นลงได้ฉันใด พุทธศาสนามีรากฐาน คือปริยัติไม่ดี คือไม่มีพุทธบริษัทตั้งหน้าอุทิศชีวิตจิตใจตัวให้แก่การศึกษาปริยัติมากพอ ย่อมจะกำจัดปรปวาท คือถ้อยคำที่เป็นข้าศึกต่อถ้อยคำสั่งสอน และสัทธรรมปฏิรูปไม่ได้, แต่ถ้าตรงกันข้ามย่อมเป็นกำลังแก่พระพุทธศาสนา และทำให้เป็นศาสนาที่สมรรถภาพ สามารถในอันที่จะกำจัดปรปวาท และสัทธรรมปฏิรูปได้ ดุจต้นไม้ที่มีรากมั่นคง แม้ถูกลมพัตต์ก็ไม่โค่นลงได้ ฉะนั้น ต้นไม้ที่ไม่มีลำต้นแข็งแรง และมั่นคง ถูกลมพัตต์จักหักได้ แต่ถ้าตรงกันข้าม ย่อมเป็นต้นไม้ที่แข็งแรง แม้ถูกลมพายุจักก็ไม่หักพับได้ ฉะนั้น, พระพุทธศาสนา มีลำต้น คือปฏิบัติไม่ดี คือไม่มีพุทธบริษัทอุทิศชีวิตจิตใจให้แก่การปฏิบัติธรรมคำสั่งสอนมากพอ ย่อมเป็นศาสนาที่แต่หลักทฤษฎี แต่ไร้การปฏิบัติ, เมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมไม่สามารถที่จะอวยผลพิเศษอะไร ๆ ได้, แต่ถ้าตรงกันข้ามย่อมเป็นศาสนาที่ดีทั้งด้านหลักทฤษฎี และการปฏิบัติ กลับเป็นศาสนาอวยผลพิเศษน่าพึงใจแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ แม้จะมีใครคอยจ้องที่จะทำลาย ก็ไม่สามารถที่จะทำลายลงได้ ดุจต้นไม้ที่มีลำต้นแข็งแรง แม้ถูกพายุพัตต์จักก็ไม่หักพับไปได้ฉันนั้น ต้นไม้แม้มีรากมั่นคง และมีลำต้นแข็งแรง ถ้าขาดกิ่งก้านสาขา ดอกผล และใบ ก็ไม่เป็นที่พอใจแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของ, แต่ถ้าหากเป็นต้นไม้ที่มีรากมั่นคง ลำต้นแข็งแรง ทั้งมีกิ่งก้านสาขา ดอกผลและใบทั้งงาม

สะพรัง ย่อมเป็นต้นไม้ที่เบนทพู่ใจแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของจิตใจ,
 พระพุทธศาสนา ถ้าหากมีแต่เพียงปริยัติ และปฏิบัติ, ไม่มี
 ปฏิเวธ, ก็ไม่เป็นที่พู่ใจแก่พุทธบริษัทได้ แต่นี้เพราะตรงกันข้าม
 คือถ้ามีปริยัติ และปฏิบัติแล้ว ปฏิเวธเป็นผลกำไรที่พุทธบริษัท
 จะต้องได้รับทีเดียว, ก็เพราะพระพุทธศาสนาเป็นพระศาสนาที่พร้อม
 มุลด้วยปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธเช่นน้อย จึงยังเป็นที่อุณใจ
 และพู่ใจแก่พุทธบริษัท ตลอดมาทุกกาลสมัย ดุจบุคคลผู้
 ต้นไม้วิเศษ ที่มีรากลำต้น กิ่งก้านสาขา ดอกผลและใบมันคง
 แข็งแรงแลสะพรัง ฉะนั้น ฯ ก็เพราะพระพุทธศาสนาดำรง
 อยู่ได้ด้วยหลักสำคัญ ๓ อย่างดังกล่าวมานี้ ท่านพระเถรานุเถระผู้สืบ
 พระพุทธศาสนา จึงได้พยายามนักพยายามหนา ที่จะให้หลัก
 สำคัญ ๓ อย่างนั้นคงอยู่ จึงพยายามจัดให้มีการศึกษา อบรมให้
 เป็นผู้ประพฤติ ปฏิบัติตรงตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ผู้เป็นเจ้าของแห่งศาสนา และในสมัยที่มึประวัติ และสัทธรรม
 ปฏิรูปแพร่หลายมากขึ้น ก็ได้พยายามจัดให้มีการสังคายนา
 ธรรมวินัย และบุคคลผู้ประพฤติก้นชน ด้วยอาศัยปริยัติ
 ปฏิบัติ ปฏิเวธ ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นหลักสอบสวน ฯ อันหลักสำคัญ
 ๓ อย่างนี้ ถ้าขาดปริยัติ คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ปฏิบัติ และปฏิเวธ ย่อมเป็นไปได้โดยยาก และปริยัติ
 คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นคำที่พระองค์ตรัส
 ด้วยภาษาบาลี พุทธบริษัทจึงได้พยายามศึกษาภาษาบาลีกันให้
 ให้เข้าใจโดยซาบซึ้ง เพื่อจะได้รู้จักอรรถรสอันแท้จริง แห่ง

คำสอน ฯ สำหรับประเทศไทย พระเถรานุเถระผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา ได้ร่วมมือกับทางฝ่ายบ้านเมืองจัดให้มีการสอน และการสอบความรู้ฝ่ายภาษาบาลีกันมาโดยลำดับ ก็เพื่อให้พุทธบริษัทได้รู้ซาบซึ้งในภาษาบาลีอันเป็นรากฐานปริยัติ ซึ่งเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ฯ ผู้จะศึกษาภาษาบาลี เบื้องต้นต้องรู้หลักแห่งการอ่านพอเป็นแนวทางก่อน ต่อแต่นั้นจึงศึกษาถึงหลักกวีวิภาค วิธแปล สัมพันธ์ และวิธีแต่งฉันทตามลำดับอันหลักเหล่านี้เป็นหลักการแปล ข้าพเจ้าจะแสดงไว้ในตำราชุดนี้พอเป็นแนวทาง ส่วนหลักการแปล ข้าพเจ้าจะแสดงไว้ให้พิสดารโดยลำดับ

บทที่ ๑

ว่าด้วยหลักการอ่านภาษาบาลี

ในภาษาบาลี มีอักษรอยู่ ๔๑ ตัว แบ่งเป็นสระ ๘ ตัว คือ อ อกา อิ ือ อู ุ เอ โอ เป็นพยัญชนะ ๓๓ ตัว คือ ก วรรณ มีพยัญชนะ ๕ ตัว คือ ก ข ค ฌ ง, จ วรรณ มีพยัญชนะ ๕ ตัว คือ จ ฌ ช ฌ ญ, ฆ วรรณ มีพยัญชนะ ๕ ตัว คือ ฆ จิ ฑ ฒ ณ, ต วรรณ มีพยัญชนะ ๕ ตัว คือ ต ถ ท ฐ น, ป วรรณ มีพยัญชนะ ๕ ตัว คือ ป ฝ พ ภ ม, และ อ วรรณ มีพยัญชนะ ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห พ อ ฯ

พยัญชนะในภาษาบาลีไม่อาศัยสระ ออ ออกเสียงเหมือนของไทย
ที่อ่าน ก ว่า กอ, ข ว่า ขอ เป็นต้น, คือพยัญชนะภาษา
บาลี อาศัย สระ อะ ออกเสียง เช่น ก อ่านว่า กะ ข
อ่านว่า ขะ เป็นต้น ฯ สระ อะ ในภาษาบาลีเมื่อผสมกับ
พยัญชนะแล้วไม่มีรูปของสระติดอยู่, ถ้าเป็นสระ อะ แท้ก็คงมี
รูปเป็น อ.เท่านั้น หาได้ประวิสรรชนี (ะ) มีรูปเป็น อะ ไม่
เช่น อคติ อ่านว่า อะคะติ, อรมโม อ่านว่า อะรัมโม เป็นต้น ฯ
อ ในภาษาบาลี ถ้ามีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ต้องอ่าน
ดุจ อ ที่ขึ้นพยัญชนะของภาษาไทย เช่น อคฺคิ คือ ไม่อ่านว่า
อะคฺคิ ซึ่งไม่มีหลักของการอ่านเลย, ที่ถูกต้องอ่านว่า อคฺคิ
เป็นต้น

เครื่องหมายในการอ่านภาษาบาลีที่สำคัญ มีอยู่สองอย่าง
คือ (พินทุ) อยู่ใต้พยัญชนะ ๑, ° (นิคคหิต) อยู่เหนือ
สระและพยัญชนะ ๑ ฯ (พินทุ) ถ้าอยู่ใต้พยัญชนะสังโยค
ที่ไม่มีสระอยู่ด้วย ให้อ่านพยัญชนะสองตัวนั้นเหมือนมี “~” อยู่
ด้วย เช่น รมโม สงฺโฆ อ่านว่า รัมโม สังโฆ เป็นต้น,
ถ้าอยู่ใต้พยัญชนะ ที่พยัญชนะตัวหน้าของตนมีสระ อี อุ เอ โอ
อยู่ด้วย พยัญชนะที่มี พินทุ อยู่ใต้นั้น เท่ากับตัวสะกดของไทย
เรา เช่น อิตฺถิ อ่านว่า อิตฺถิ, อุกฺโข อ่านว่า อุดฺโข, เมตฺตา
อ่านว่า เมดฺตา, โสตฺถิ อ่านว่า โสตฺถิ เป็นต้น, อา อี อุ
ไม่นิยมมีพยัญชนะสังโยค ถึงหากมีท่านก็ไม่นิยมอ่านเป็นตัวสะกด

เช่น วากย์ ไม่อ่านว่า วากยัง คืออ่านว่า วาดยัง คืออ่าน ญ
เป็นพยัญชนะควบกัน, (พินทุ) ถ้าอยู่ได้พยัญชนะที่อยู่นหน้า
พยัญชนะเหล่านี้ คือ ย ร ล ว, ต้องอ่านพยัญชนะตัวหน้า
กับตัวหลังควบกัน เช่น อติวากย์ อ่านว่า อติวา-ญ, พุทหม
อ่านว่า พระ หมะ, กเลวพ อ่านว่า เกลวพะ แต่ปัจจุบัน
ท่านมักเขียนเป็น กเลวพ แต่คงอ่านว่า เกลวพะ อย่างนั้นเอง,
อเนวัติ หรือ อนเวติ อ่านว่า อะเนวัติ เป็นต้น, (พินทุ)
ที่อยู่ได้พยัญชนะที่สุทธาตุ หมีพยัญชนะสองตัวขึ้นไป สำหรับ
หมายให้รู้ว่า พยัญชนะที่สุทธาตุนี้เป็นมูกะ (ใบไม้ไม่มีสระ)
แต่เรานิยมอ่านกันอย่างมีสระ หรืออ่านคงเป็นพยัญชนะสังโยค
บ้าง เช่น ปจ-ภุช-กิลม ชาติ เป็นต้น อ่านกันว่า ปะจะ
หรือปัจ, ภุชะ หรือ ภุต, กิลมะ หรือ กิลัม เป็นต้น ฯ
° (นิคคหิต) อยู่เหนือสระ อี อุ กัตติ อยู่เหนือพยัญชนะที่มี
สระอาศัยกัตติ ให้อ่านเหมือน มี ง สะกด เช่น อวิภตติส
อิสฺสาเทโส โหติ อ่านว่า อวิภตติสสะ อิงฺสุณนโโส โหติ,
อกุขิ อ่านว่า อักขิง, จกฺขุ อ่านว่า จักขง เป็นต้น, ถ้าอยู่เหนือ
สระ อ กัตติ อยู่เหนือพยัญชนะที่ไม่มีสระปรากฏกัตติ ให้อ่าน
เหมือนพยัญชนะที่มี มี ง สะกด เช่น อีสฺ อ่านว่า อังสะ,
อวิภตฺติ อ่านว่า อังวิภตฺติ, พุทฺธ ฐมฺมิ สงฺฆิ อ่านว่า พุทธัง
ธัมมัง สังฆัง เป็นต้นนั้นแล (ความจริง ° นิคคหิต จะลงใน
พยัญชนะที่ไม่มีสระไม่ได้ แต่ที่กล่าวไว้ดังนี้ ก็เพื่อกำหนดวง

เพราะสระ อะ ในภาษาบาลีไม่ปรากฏตัว ฉะนั้น คำที่ว่าลงในพยัญชนะที่ไม่มีสระนั้น หมายถึงพยัญชนะที่มีสระ อะ ซ่อนรูปอยู่นั่นแล)

พยัญชนะที่มีหลักการอ่านเป็นพิเศษ ๓ ตัว คือ ฑ ท พ, ฑ อ่านว่า ฐะ (เสียงสูง) ท อ่านว่า ตะ (เสียงธรรมดา) และ พ อ่านว่า บะ (เสียงธรรมดา) เช่น สณฺโฑ อ่านว่า สันโฑ, ภทฺธิโย อ่านว่า ภัตติโย. พุณฺณํ อ่านว่า พญฺชนะนัง เป็นต้น ส่วนที่พิสดาร นักศึกษาพึงทราบตามนัยแห่งสมัญญานันเกิด.

จูเพกสาฎกวาคุด

จูเพกสาฎกวาคุด อ. เรื่องแห่งพราหมณ์ชื่อจูเพกสาฎก

สตถา อ. พระศาสดา วิหรนโต เมื่อประทับ เขตวเน
ในพระวิหารชื่อเชตวัน อารพุก ทรงปรารภ จูเพกสาฎกพราหมณ์
ซึ่งพราหมณ์ชื่อว่าจูเพกสาฎก กเถลี ตรัสแล้ว ชมมเทสน์ ซึ่ง
พระวจาเป็นเครื่องกล่าวแสดงซึ่งธรรม (ซึ่งพระธรรมเทศนา)
อิมิ น 'อภิตถเรถ กลยาณ อิติ' ว่า 'อภิตถเรถ กลยาณ'
ดังนี้เป็นต้น

หิ ก็ มหาเอกสาฎกพราหมโณ นาม ชื่อ อ. พราหมณ์
ชื่อมหาเอกสาฎก อโหสิ ได้มีแล้ว กาลสมัย ในกาล วิปสุสิ-
ทสพลสสุ แห่งพระทศพลทรงพระนามว่าวิปัสสี ฯ ปน แต่ว่า
อัย พราหมโณ อ. พราหมณ์ จูเพกสาฎโก นาม ชื่อจูเพก-
สาฎก โหติ ย่อมมี สาวตถิย์ ในเมืองสาวัตถิ เอตริ ในกาล
บัดนี้ ฯ หิ ความพิสดารว่า นิวาสนสาฎโก อ. ผ้าสาฎกเป็น
เครื่องนุ่ง เอโก ผืนหนึ่ง อโหสิ ได้มีแล้ว ตสสุ พราหมณสสุ
แก่พราหมณ์นั้น ฯ เอโก นิวาสนสาฎโก อ. ผ้าสาฎกเป็น
เครื่องนุ่งผืนหนึ่ง อโหสิ ได้มีแล้ว พราหมณียาปี แม่แก่นาง
พราหมณ์ ฯ ปารุปนํ อ. ผ้าเป็นเครื่องห่ม เอกิ เอว ผืนเดียว
นั้นเที่ยว อโหสิ ได้มีแล้ว อภินนํป ชายาปติกานํ แก่เมีย
และผัว ท. แม้สอง ฯ พหิคมนกาล ในกาลเป็นที่ไป ณ

ภายนอก พราหมณ์ ๖ อ. พราหมณ์ หรือ พราหมณ์ ๖
หรือว่า อ. นางพราหมณ์ ปารุบัติ ย่อมห่ม ตั้ เอกปารุบัติ
ซึ่งผ้าเป็นเครื่องห่มผืนเดียวเท่านั้น ๑ อถ ลำดับนั้น เอกทิวส์
ในวันหนึ่ง ธรรมสฺสวเน ครั้นเมื่อกาลเป็นที่พึงซึ่งธรรม วิหาร
ในวิหาร ชเนหิ อันชน ท. โฆสิตเต ปาวร้องแล้ว พราหมณ์
อ. พราหมณ์ อาห กล่าวแล้ว “โกติ ธรรมสฺสวณิ โฆสิต, กิ
ทิวา ธรรมสฺสวณิ คมิสฺสสิ อุทาหุ รตฺติ! ปารุปนสฺส หิ อภาเวน
น สกกา อมฺเหหิ เอกโต คนฺตุ” อิติ ว่าดังนี้ “โกติ
แน่ะ! นางผู้เจริญ ธรรมสฺสวณิ อ. การพึงซึ่งธรรม ชเนหิ
อันชน ท. โฆสิต ปาวร้องแล้ว, ตฺว อ. ท่าน คมิสฺสสิ
จักไป ธรรมสฺสวณิ สู่ที่เป็นที่พึงซึ่งธรรม ทิวา ในกลางวัน
กิ หรือ อุทาหุ หรือว่า ตฺว อ. ท่าน คมิสฺสสิ จักไป รตฺติ
ในกลางคืน? หิ เพราะว่า อมฺเหหิ อันเราท. น สกกา
ไม่อาจ คนฺตุ เพื่ออันไป เอกโต โดยวาระเดียว อภาเวน เพราะ
ความไม่มี ปารุปนสฺส แห่งผ้าเป็นเครื่องห่ม” ๑ พราหมณ์
อ. นางพราหมณ์ วตฺวา กล่าวแล้ว “สามิ อหิ ทิวา คมิสฺสามิ”
อิติ ว่าดังนี้ ปารุปีตฺวา ห่มแล้ว สากฺกิ ซึ่งผ้าสาฎก
อคมาสิ ได้ไปแล้ว, “สามิ ข้าแต่สามิ อหิ อ. ดินัน
คมิสฺสามิ จักไป ทิวา ในกลางวัน” ๑ พราหมณ์
อ. พราหมณ์ ทิวสภาคิ ยังกาลอันเป็นส่วนแห่งวัน วิดีนาเมตฺวา
ให้น้อมล่วงไปโดยวิเศษแล้ว เคเห ในเรือน คนฺตฺวา ไปแล้ว
รตฺติ ในกลางคืน นิสินฺโน นั่งแล้ว ปฺรโต ข้างหน้า สตฺถ

ของพระศาสดา อสฺสสฺส ได้สดับแล้ว ธรรม ชิงธรรม ฯ
 อถ ลำดับนั้น ปิตี อ. ปิตี ปณฺชวณฺณา อันมีวรรณห้า (ห้า
 ชนิด) อุปฺปชฺชึ เกิดขึ้นแล้ว ปรมาณา แผลไปอยู่ สรรี ตลอด
 สรรี อสฺส พุราหมณฺสฺส ของพราหมณ์นั้น ฯ โส พุราหมโณ
 อ. พราหมณ์นั้น สตฺถาริ ปุชฺชิตฺกามา เป็นผู้ใคร่เพื่ออันบูชา
 ของพระศาสดา หุตฺวา เป็น จินฺตสฺสึ คิดแล้ว “สเจ อิมิ
 สาธุกั ฯ ถ ฯ ภาวิสฺสตี” อิติ ว่าดังนี้ “สเจ ถ้าว่า
 ทำ อ. เรา มหาสุมิ จักถวาย สาธุกั ซึ่งผ้าสาฎก อิมิ
 อยู่นั้นไซ้, ปารุปนํ อ. ผ้าเป็นเครื่องห่ม น เหว ภาวิสฺสตี
 จักไม่มีนั้นเทียว พุราหมณฺยา แก่นางพราหมณ์, ปารุปนํ
 อ. ผ้าเป็นเครื่องห่ม น ภาวิสฺสตี จักไม่มี มยฺหิ แก่เรา” ฯ
 อถ ลำดับนั้น สหสฺสํ อ. พัน มจฺเจรจิตฺตานํ แห่งจิตอัน
 ประกอบพร้อมแล้วด้วยกรรมตระหนี่ อุปฺปชฺชึ เกิดขึ้นแล้ว
 อสฺส พุราหมณฺสฺส แก่พราหมณ์นั้น, สหฺธาจิตฺตํ อ. จิตอัน
 ประกอบพร้อมแล้วด้วยศรัทธา เอกิ ดวงหนึ่ง อุปฺปชฺชึ เกิด
 ขึ้นแล้ว (อสฺส พุราหมณฺสฺส แก่พราหมณ์นั้น) ปุน อิก,
 มจฺเจรสหสฺสํ อ. พันแห่งจิตอันประกอบพร้อมแล้วด้วยความ
 ตระหนี่ อุปฺปชฺชึ เกิดขึ้นแล้ว (อสฺส พุราหมณฺสฺส แก่...)
 ปุน อิก อภิภวณฺตํ ครอบงำอยู่ ตํ ปิ สหฺธาจิตฺตํ ซึ่งจิต
 อันประกอบพร้อมแล้วด้วยศรัทธา แม่นั้น ฯ พลวมจฺเจรํ อ. จิต
 อันมีความตระหนี่อันมีกำลัง พนฺธิทฺวา ครอบงำอยู่ วิว รวจะว่า
 จับผูกไว้อยู่ อสฺส สหฺธาจิตฺตํ ปฏิพาหติ เหว ห้อมอยู่ซึ่ง

จิตอันประกอบพร้อมแล้วด้วยศรัทธา... ของพราหมณ์นั้นเห็นด้วย
 อิติ ด้วยประการฉะนี้ ๑ ตสฺส พราหมณ์สุตฺต เมื่อพราหมณ์
 นั้น 'ทสฺสามิ น ทสฺสามิ' อิติ จินฺตเนตสฺส เอว คิตฺตอยู่ว่า
 'อ. เราจักถวาย อ. เราจักไม่ถวาย' ดังนั้นเห็นด้วย ปจฺจมาโม
 อ. ยามที่หนึ่ง วิทฺตฺวาโต เป็นไปล่วงโดยวิเศษแล้ว ๑ มชฺฌิม-
 ยามเม ครั้นเมื่อมชฺฌิมยาม (ยามอันมี ณ ท่ามกลาง) สมฺปตฺเต
 ถึงพร้อมแล้ว ตโต ปจฺจมายมโต แต่ปฐมขณมนั้น โส
 พราหมโณ อ. พราหมณ์นั้น น อสภฺชิ 'ไม่ได้ आजแล้ว' ทาตุ
 เพื่ออันถวาย ตสฺมี ปิ มชฺฌิมยามเม ในมชฺฌิมยามนั้น
 ปจฺจิมยามเม ครั้นเมื่อปัจจิมยาม (ยามอันมี ณ ภายหลัง)
 สมฺปตฺเต ถึงพร้อมแล้ว โส พราหมโณ อ. พราหมณ์นั้น
 จินฺตสิ คิตฺแล้ว "มม สทฺธาจิตฺเตน ๑ ล ๑ ทสฺสามิ
 สภาณํ" อิติ ว่าดังนี้ "มม เมื่อเรา สทฺธาจิตฺเตน- จ
 มจฺเจรจิตฺเตน จ สทฺธํ ยุชฺฌนตสฺส เอว ครอบงำด้วยจิต
 อันประกอบพร้อมแล้วด้วยศรัทธาด้วย ด้วยจิตอันประกอบ
 พร้อมแล้วด้วยความตระหนี่ด้วยนั้นเห็นด้วย ยามา อ. ยาม ท.
 เทว สอง วิทฺตฺวาตา เป็นไปล่วงโดยวิเศษแล้ว, มจฺเจรจิตฺ
 อ. จิตอันประกอบพร้อมแล้วด้วยความตระหนี่ เอตฺตํ อัน
 มีประมาณเท่านี้ มม ของเรา อิทํ น วทฺตมานํ เมื่อเจริญ
 น ทสฺสติ จักไม่ให้ อุกุขปิตุ เพื่ออันยกขึ้น สํสํ ซึ่งศรัทธา
 อกาเยหิ จากอบายท. จตุหิ ส, อิทํ อ. เรา ทสฺสามิ

จักถวาย สาธุกัมม์ ซึ่งผ้าสาฎก” ๑ โส พุราหมณ์

อ. พราหมณ์นั้น อภิภักตวา ครบจำแล้ว มจฺเจรสหสฺสํ ซึ่งพัน
แห่งจิตอันประกอบพร้อมแล้วด้วยความตระหนี่ กตฺวา กระทำ
แล้ว สทฺธจิตฺตํ ซึ่งจิตอันประกอบพร้อมแล้วด้วยศรัทธา
ปุเรจาริกํ ให้เป็นคุณชาติเที่ยวไป ณ เบื้องหน้า อาทาย ถือ
เอาแล้ว สาธุกัมม์ ซึ่งผ้าสาฎก จเปตฺวา วางไว้แล้ว ปาทุมฺเล
ทีไกลแห่งพระบาท สตฺถุ ของพระศาสดา อภาสิ ได้กระทำ
แล้ว มหาสทฺทํ ซึ่งเสียงใหญ่ ดิกฺขตฺตํ สันสามครั้ง “จิตฺตํ เม
จิตฺตํ เม” อิติ ว่าดังนี้, “เม อันเรา จิตฺตํ ชนะแล้ว, เม
อันเรา จิตฺตํ ชนะแล้ว,”

ราชา อ. พระราชา ปเสนทิโกสลโล ผู้เป็นใหญ่โดยความ
เป็นประมุขแห่งชนชาวโกศล ทรงพระนามว่าปเสนทิ สุนนฺโต
ทรงพักอยู่ รมมํ ซึ่งธรรม สุตฺวา ทรงสดับแล้ว สทฺทํ ซึ่ง
เสียง ตํ นั้น อาห ตรัสแล้ว “ปุจฺฉถ นํ กิํ กิร เตน จิตฺตํ”
อิติ..... ตุมฺเห อ. ท่านท. ปุจฺฉถ จงถาม นํ พุราหมณ์
ซึ่งพราหมณ์นั้น, กิร ได้ยินว่า กิํ อ. อะไร เตน พุราหม-
ณฺณ อันพราหมณ์นั้น จิตฺตํ ชนะแล้ว” ๑ โส พุราหมณ์
อ.... ราชปุริเสหิ ปุจฺฉนฺโต ผู้อันราชบุรุษท. ถามแล้ว
อาโรเจสิ บอกแล้ว อตฺถํ ซึ่งเนื้อความ ตํ นั้น ๑ ราชา
อ. พระราชา สุตฺวา ทรงสดับแล้ว ตํ อตฺถํ ซึ่งเนื้อความ
นั้น (จินฺเตตฺวา ทรงดำริแล้ว) “ทุกฺกมฺ กตฺตํ พุราหมณฺณ

สงฆ์หมสฺส กริสฺสามิ” อิติ... ทาเปลี ให้ประทานแล้ว
 สาฏกยัค ซึ่งคู่แห่งผ้าสาฎก เอกิ คู่หนึ่ง “ทุกกริ อ. กรรม
 อันบุคคลกระทำได้โดยยาก พุราหมณเณ อันพราหมณ์ กต
 กระทำแล้ว, อหิ อ. เรา กริสฺสามิ จักกระทำ สงฺคหิ ซึ่ง
 การสงเคราะห์ อสฺส พุราหมณฺสฺส แก่พราหมณ์นั้น ” ๑
 โส พุราหมโณ อ.... อทาสี ได้ถวายแล้ว ตปฺปี สาฏกยัค
 ซึ่งคู่แห่งผ้าสาฎกแม่นั้น ตถาคตสฺส เอว แก่พระตถาคต
 นั้นเทียว ๑ ราชา อ.... ทาเปลี ให้ประทานแล้ว กตฺวา
 กระทำ ทุคฺคณิ ให้เป็นสองเท่า อิติ คือ (ทาเปลี ให้ประทาน
 แล้ว) เทว สาฏกยัคคานิ ซึ่งคู่แห่งผ้าสาฎกท. สอง (ทาเปลี
 ให้ประทานแล้ว) จตฺตาริ สาฏกยัคคานิ ซึ่งคู่แห่งผ้าสาฎกท.
 สี่ (ทาเปลี ให้ประทานแล้ว) อฏฺฐิ สาฏกยัคคานิ ซึ่งคู่แห่ง
 ผ้าสาฎกท. แปด (ทาเปลี ให้ประทานแล้ว) โสฬส
 สาฏกยัคคานิ ซึ่งคู่แห่งผ้าสาฎกท. สิบหก ๑ โส พุราหมโณ
 อ.... อทาสี ได้ถวายแล้ว ตานิ ปี สาฏกยัคคานิ ซึ่งคู่แห่ง
 ผ้าสาฎกท. แม้เหล่านั้น ตถาคตสฺส เอว แก่พระตถาคต
 นั้นเทียว ๑ อถ ลำดับนั้น ราชา อ.... ทาเปลี ให้ประทาน
 แล้ว ทวตฺตีสยัคคานิ ซึ่งคู่แห่งผ้าสาฎกสามสิบสองคู่ท.
 อสฺส พุราหมณฺสฺส แก่พราหมณ์นั้น ๑ พุราหมโณ อ....
 กเหตุว ถือเอาแล้ว ยัคคานิ ซึ่งคู่ท. เทว สอง อิติ คือ
 ยัค ซึ่งคู่ เอกิ หนึ่ง อตฺตโน เพอตน ยัค ซึ่งคู่ เอกิ หนึ่ง

พราหมณียา เพื่อนางพราหมณ์ ตโต ทวตฺตีสยฺยกริธ แต่ก่อนนาง
 ผ้าสาฎกสามสีสองคุ่นั้น “อตุตฺโน อตุตฺโน อคฺคเหตุวรา ลทฺธิว
 วิสขุเชสี เอว” อิติ วาหวิโมจนตฺถิ เพื่ออันปลดเปลื้องซึ่ง
 วาหะว่า “อ. พราหมณ์ ไม่ถือเอาแล้วเพื่อตน สละแล้ว ซึ่ง
 วัตถุอันตนได้แล้ว ๆ นั้นเทียว” ดังนี้ อทาสี ได้ถวายแล้ว
 ยุกานี ซึ่งคู่ท. ตีส สามสีป ตถาคตสฺส เอว แก่พระ
 ตถาคตนั้นเทียว ๆ ปน ส่วนว่า ราชา อ.... ตสฺมี พราหมณ
 ครนเมอพราหมณ์นั้น ททนต์ ถวายอยู่ สดุดกขตฺตูป แม้น
 เจ็ดครั้ง ปน ทาตุกาโม ว เป็นผู้ใคร่เพื่ออันให้อีกเทียว
 อโหสิ ได้เป็นแล้ว ๆ ปุพฺเพ ในกาลก่อน มหาเอกสาฎโก
 อ. พราหมณ์ช้อมหาเอกสาฎก อคฺคเหสี ได้ถือเอาแล้ว
 จตุสมฺมุขียา สาฎกยฺยเคสุ เทว สาฎกยฺยคานี ซึ่ง-ในคู้แห่งผ้าสาฎกท.
 หกลีบสี่คุ่นะ คู้แห่งผ้าสาฎกท. สองคู้ ๆ ปน ส่วนว่า
 อยู่ จูเพกสาฎกพราหมโณ อ.... อคฺคเหสี ได้ถือเอาแล้ว
 เทว สาฎกยฺยคานี ซึ่งคู้แห่งผ้าสาฎกท. สอง ทวตฺตีสยฺยกริธ-
 กาล ในกาลแห่งคู้ผ้าสาฎกสามสีสองคู้ อันตนได้แล้ว ๆ
 ราชา อ.... อาณาเปสิ ทรงบังคับแล้ว ราชปริเส ซึ่งราชบุรุษ
 “ทุกฺกริ ภณ ๑ ล ๑ อาหาราเปยฺยาด” อิติ... “ภณ
 ดุกรพนาย ทุกฺกริ อ. กรรมอันบุคลลกระทำได้โดยยาก
 พราหมณน อันพราหมณ์ กติ กระทำแล้ว, ตุมฺเห-อ. ท่านท.
 อาหาราเปยฺยาด พึงยังบุคลลให้นามา กมฺพเล ซึ่งผ้ากัมพลท.

เทว...สอง มม...ของเรา อนันเตปุเร ในภายในบุรี” ๑
 เท รชบุรีสา อ.ราชบุรุษ ท. เหล่านั้น กริสุ กระทำแล้ว
 ตถา เหมือนอย่างนั้น ๑ ราชา อ... ทาปสี ให้ประทานแล้ว
 กมฺพล...ซึ่งผ้ากัมพล ท. เทว...สอง สดสหัสสคณเเก มีค่า
 แสนหนึ่งเป็นประมาณ ตสฺส พุราหมณสฺส แก่... ๑ พุราหมโณ
 อ... จินฺนเตตฺวา คิดแล้ว “น อิเม มม ๑ ล ๑ เต
 อนฺนจฺฉวิกา” อิติ... พนฺธิ ผูกแล้ว กมฺพล์ ซึ่งผ้ากัมพล เอ็ก
 หนึ่ง กตฺวา กระทำ วิตานํ ให้เป็นเพดาน อฺปริ ญ เบื้องบน
 ษณฺสฺส แห่งที่บรรทม สดฺธุ แห่งพระศาสดา อนฺโตคนฺธกฺกียํ
 ในภายในแห่งพระคันธกฺกียํ พนฺธิ ผูกแล้ว กมฺพล์ ซึ่งผ้ากัมพล
 เอ็ก หนึ่ง กตฺวา กระทำ วิตานํ ให้เป็นเพดาน กตฺตกฺกิจฺฉ-
 จาเน ในที่ซึ่งทำซึ่งกิจด้วยภัตร ภิกฺขุโน ของภิกษุ
 อตฺตโน ชเว นิพฺพุตํ ฤณฺชนตสฺส ผู้ฉันอยู่เป็นประจำใน
 เรือนของตน “อิเม กมฺพลา อ. ผ้ากัมพล ท. เหล่านั้น น
 อรหนฺติ ย่อมไม่ควร อฺปโยคํ ซึ่งการประกอบเข้า สรีเร ใน
 สรีระ มม ของเรา, เต กมฺพลา อ. ผ้ากัมพล ท. เหล่านั้น
 อนฺนจฺฉวิกา เป็นของสมควร (โหนฺติ ย่อมเป็น) พุทฺธศาสนาสนฺต
 เอว แก่พระพุทฺธศาสนานันท์เถียว” ๑ ราชา อ. พระราชา
 คนฺตฺวา เสด็จไปแล้ว สนฺติกํ สุตํของพระศาสดา
 สายณฺทสมเเย ในสมัยเป็นที่สนไปแห่งวัน สยฺขานิตฺวา ทรงจำ
 ได้แล้ว กมฺพล์ ซึ่งผ้ากัมพล ปุณฺณิตฺวา ตรัสถามแล้ว “ภนฺเต

เกน ปุชา กตา” อิติ... วจเน ครนเมอคำ “เอกสาณฺณเกน”
 อิติ... สตฺตารา อันพระศาสดา วุตฺเต ตฺรัสแล้ว วตฺวา
 กราบทูลแล้ว “พฺราหฺมโณ มม ปสาทฺฐาเน เอว ปสฺสตีติ”
 อิติ... ทาเปสึ ให้ประทานแล้ว สพฺพจตุกกิ นาม ช่อ ชั่ง
 หมดสี่แห่งวัตถุทั้งปวง กตฺวา กระทำ จตฺตาริ จตฺตาริ ให้เป็นสี่ ๆ
 ยาว เพียงไร สพฺพสตา แต่ร้อยแห่งวัตถุทั้งปวง อสฺส
 พฺราหฺมณสฺส แก่พราหมณ์นั้น เอว อย่างนี้ อิติ เป็นต้น คือ
 หตฺถิ ชั่งข้างท. จตฺตาริ สี่ อสฺเส ชั่งม้าท. จตฺตาริ สี่
 กหาปณสหสฺसानิ ชั่งพันกหาปณะท. จตฺตาริ สี่ อิตฺถิโย
 ชั่งหญิงท. จตฺสฺโส สี่ ทาสโย ชั่งนางทาสีท. จตฺสฺโส สี่
 ปุริเส ชั่งบุรุษท. จตฺตาริ สี่ คามวเร ชั่งบ้านส่วยท.
 จตฺตาริ สี่, (แปลเลขใน) “ภนฺเต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
 ปุชา อ. การบูชา เกน อันใคร กตา กระทำแล้ว,” “อัย
 ปุชา อ. การบูชา เอกสาณฺณเกน อันพราหมณ์ช่อเอกสาณฺณ
 กตา กระทำแล้ว,” “พฺราหฺมโณ อ. พราหมณ์ ปสฺสตีติ ย่อม
 เลื่อมใส มม ปสาทฺฐาเน เอว ในฐานะเป็นที่เลื่อมใสแห่ง
 ข้าพระองค์นั้นเทียว”

ภิกฺขุ อ. ภิกษุ ท. กถิ ยังวาจาเป็นเครื่องกล่าว
 “อโห อจฺฉริยิ ๆ ล ๆ วิปาโก ทินฺโน” อิติ... สมุจฺจาเปสฺสุ
 ให้ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว รมฺมสภายิ ในโรงเป็นที่กล่าวกับเป็นที่
 แสดงซึ่งธรรม “อโห โอ! กมฺม อ. กรรม จุเพกสาณฺณกสฺส

ของพราหมณ์ชื่อจุเพกสาฎก อจณริย์ เป็นของนำอัศจรรย์
(โหติ...), โส จุเพกสาฎกพราหมโณ อ... ลภี ได้แล้ว
สพพจตุกกั ซึ่งหมวดสี่แห่งวัตถุทั้งปวง มหุตติ เอว สันกาล
ครุเดียนันเทียว, วิปาโก อ.ผล กลุยาณกมฺเมน อันกรรม
อันงาม กเตน อัน ๆ พราหมณ์นั้นกระทำแล้ว เขตตฺถุจาเน
ในที่อันเป็นเขต อิทานิ เอว ในกาลบัดนั้นเทียว ทินโน ให้
แล้ว อชฺช เอว ในวันนั้นเทียว” ๑ สตุธา อ.พระศาสดา
อาคนตุวา เสด็จมาแล้ว ปุจฺฉิตฺวา ตรัสถามแล้ว “กายนุตฺถ
ภิกฺขเว ๑ล๑ สนนินฺนา” อิติ... วจเน ครั้นเมื่อคำ
“อิมาย นาม” อิติ... เตหิ ภิกฺขุหิ อันภิกษุทั้งหลายนั้น
วุตฺเต กราบทูลแล้ว วตุวา ตรัสแล้ว “ภิกฺขเว สจายิ ๑ล๑
กลุยาณกมฺมํ กาคพฺพ” อิติ... อนุสนฺธิ ฆณฺเฏตุวา เทเสนฺโต
เมื่อจะทรงสืบทอดซึ่งอนุสนธิแสดง รมฺมํ ซึ่งธรรม อาห ตรัส
แล้ว คาคิ ซึ่งคาถา อิมิ น อภิตฺถเรถ กลุยาณ ๑ล๑
ปาปสฺสํ รมตํ มโน” อิติ... (แปลเลขในที่ ๑ล๑ ไว้)
“ภิกฺขเว ดูกรภิกษุ ท. ตุมฺहे อ. เธอ ท. สนนินฺนา
เป็นผู้หนึ่งประชุมกันแล้ว กถาย ด้วยวาจาเป็นเครื่องกล่าว กายนุ
อะไรหนอ ? อตฺถ ย่อมมี เอตฺรหิ ในกาลบัดนี้, “(ภนฺเต
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มยิ อ. ข้าพระองค์ท. สนนินฺนา
เป็นผู้หนึ่งประชุมกันแล้ว) อิมาย นาม กถาย ด้วยวาจาเป็น

เครื่องกล่าวข้อนี้ (อมห ย่อมมี เอตริ ในกาลบัดนี้),”

“ภิกขเว ดูกรภิกษุ ท. สเจ ถ้าว่า เอกสาณโก อ. พราหมณ์
 ช้อเอกสาณก อัย น อสภิสส จักได้อาจแล้ว ทาตุ เพื่อ
 อันถวาย ปจิมยาม ในปฐมยามไซ้, อัย เอกสาณโก อ....
 อลภิสส จักได้ๆ แล้ว สพพโสพกั ซึ่งหมวดสิบหกแห่งวัตถุ
 ทั้งปวง, สเจ ถ้าว่า อัย เอกสาณโก อ.... อสภิสส จักได้
 อาจแล้ว ทาตุ เพื่ออันถวาย มชฌิมยาม ในมัชฌิมยามไซ้
 อัย เอกสาณโก อ.... อลภิสส จักได้ๆ แล้ว สพพญจิกั ซึ่ง
 หมวดแปดแห่งวัตถุทั้งปวง, ปน แต่ว่า เอโส เอกสาณโก
 อ.... นั้น ลภี ได้แล้ว สพพจตุกั ซึ่งหมวดสี่แห่งวัตถุ
 ทั้งปวง พลวปจฺจุเส ทินนตฺตา เพราะความที่แห่งผ้าสาณกเป็น
 ของอันพราหมณ์ช้อเอกสาณกนั้น ถวายแล้ว ในกาลเป็นที่กำจัด
 โดยเฉพาะซึ่งมีคอันมีกำลัง, หิ จริงอยู่ ตั กุลยานกมฺม
 อ. กรรมอันงามนั้น ปุคฺคเลน อันบุคคล กโรนฺเตน เมื่อจะ
 กระทำ กุลยานกมฺม ซึ่งกรรมอันงาม อุปฺปนฺนจิตฺตํ อหาเปตฺวา
 ไม่ยังจิตอันเกิดขึ้นแล้วให้เสื่อม กาคพฬิ พิงกระทำ ตั ขณ
 เหว ในขณะนั้นนั้นเทียว กุสลํ อ. กุศล กตํ อันบุคคล
 กระทำแล้ว ทนฺธํ ข้ำ ทมมานํ เมื่อให้ สมฺปตฺติ ซึ่งสมบัติ
 ททาติ ย่อมให้ ทนฺธํ เหว ข้านั้นเทียว หิ เหตุใด ตสุมา
 เพราะเหตุนี้ กุลยานกมฺม อ. กรรมอันงาม ปุคฺคเลน อัน

บุคคล กาดพัพ พึงกระทำ จิตตูปปาตสมนฺตรํ เอว ในลำดับ
แห่งกาลเป็นเหตุเกิดชนแห่งจิตนั้นเที่ยว,

คาถาแห่งอรรธกถา

“ปุคฺคโล อ.... อภิตฺถเรถ พึงเร่งชวนชวาย กลุยาณ
ในกรรมอันงาม, นิวารเย พึงห้าม จิตฺตํ ชิงจิต ปาปํ จาก
บาป, หิ เพราะว่า ปุคฺคลสฺส เมื่อบุคคล กรโต เมื่อกระทำ
บุญ ซึ่งบุญ ทนฺธํ ช้ำ, มโน อ. ใจ รมติ ย่อมยินดี
ปาปสมิ ในบาป”

อรรธกถา

อตฺโต อ.อรรธ “ตฺริตฺตฺริตํ สัมมํ กรเยย” อติ
ว่าดังนี้ ตตฺถ ปเทสฺ ในบทท. เหล่านี้แหละ ปทสฺส
แห่งบท อภิตฺถเรถ’ อติ ว่าดังนี้ “ปุคฺคโล อ. บุคคล
กรเยย พึงกระทำ ตฺริตฺตฺริตํ รับเร่ง ตฺริตฺตฺริตํ คือว่า สัมมํ ๆ
เร็วพลัน” ฯ หิ อธิบายว่า กุสลกมฺมํ อ. กรรมอันเป็นกุศล
คิหนา อันคุณุหฺสํ จิตฺเต ครั้นเมื่อความคิด “สลาภกตฺตาทีสุ
กิลฺยจิเวว กุสลํ กริสฺสามิ” อติ ว่าดังนี้ อุปฺปนฺเน เกิด
ขึ้นแล้ว, อณฺณ ชนา อ.ชนท. เหล่าอื่น น ลกฺขณํ
ย่อมไม่ได้ โอกาส ซึ่งโอกาส ยถา โดยประการใด, กาดพัพ
พึงกระทำ ตฺริตฺตฺริตํ เอว อย่างรีบเร่งนั้นเที่ยว จินตฺเนน

ด้วยอันคิด 'อหิ ปุเร อหิ ปุเร' อิติ ว่าดังนี้ "อหิ อ. เรา
 กริสุสามิ จักกระทำ สลากภตุตาทีสุ ภิกขุจิ เอว กุสลํ ซึ่ง
 ในกุศลธรรม ท. มีสลาภัตถ์เป็นต้นนะ กุศลกรรมอะไร ๆ
 นั้นเทียว." "อหิ อ. เรา (กริสุสามิ จักกระทำ) ปุรา ก่อน
 อหิ อ. เรา (กริสุสามิ จักกระทำ) ปุเร ก่อน" ฯ วา
 หรือว่า กุสลกมฺมํ อ. กรรมอันเป็นกุศล ปุพฺพชิตฺเตน อัน
 บรรพชิต กโรนฺเตน เมื่อจะกระทำ อุปัชฌายาวตฺตาทีนํ ซึ่งวัตรท.
 มีอุปัชฌายวัตรเป็นต้น อทฺตฺวา ไม่ให้แล้ว โอภาสํ ซึ่ง
 โอกาส อณฺเวยสฺส ภิกขุโน แก่ภิกขุรูปอื่น กาทพฺพํ ฟังกระทำ
 ธุตฺตํ เอว โดยรับเรงนั้นเทียว จินตฺเตน ด้วยอันคิด
 "อหิ ปุเร อหิ ปุเร" อิติ... "อหิ อ. เรา (กริสุสามิ
 จักกระทำ) ปุเร ก่อน, อหิ อ. เรา (กริสุสามิ จักกระทำ)
 ปุเร ก่อน" ฯ อตฺถ โอ. อรรถ "กายทุจฺจริตาทีโตะ ๑ ล ๑
 จิตฺตํ นีวารเย" อิติ... ปททฺวยสฺส แห่งหมวดสองแห่งบท
 'ปาปา จิตฺตํ' อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น "ปน อนึ่ง โส ปุคฺคโล
 อ.... นีวารเย ฟังห้าม กายทุจฺจริตาทีโตะ ปาปกมฺมโต วา
 จากกรรมอันลามก มีกายทุจฺจริตเป็นต้นหรือ อกุสลจิตฺตูปปาตโต
 วา หรือว่า จากความเกิดขึ้นแห่งจิตอันเป็นอกุศล สพฺพภูมฺมาน
 ในที่ทั้งปวง" ฯ อตฺถ โอ. อรรถ "โย ปน ทสฺสามิ ๑ ล ๑
 ปาปนิมนฺเมว โหติ" อิติ... ปททฺวยสฺส แห่ง... "ทณฺธิ" หิ

กรโต, อิติ ว่า... ดังนี้ เป็นต้น, “ปน ส่วนว่า โย ปุคฺคโล
 อ. บุคคลโต กรโต ย่อมกระทำ ปุณฺณ ซึ่งบุญ ทรุํ ข้ำ
 อวิ จินตเนน ด้วยอันคิดอย่างนี้ “ทสฺสามิ กริสฺสามิ,
 สมฺปชฺชิสฺสตี นุโข เม โน” อิติ... จิกฺขลฺมคฺเคน กจฺจนฺโต
 ปุคฺคโล วีย รวากะ อ. บุคคล เดินไปอยู่โดยหนทางอันล้น
 ฉะนั้น, ปาปํ อ. บาป ลกฺติ ย่อมได้ โอกาส ซึ่งโอกาส
 ตสฺส ปุคฺคฺลสฺส แก่บุคคลนั้น เอกสาฎกสฺส โอกาสํ ลกฺนํ
 มจฺเจรสฺส สํ วีย รวากะ อ. พันแห่งจิตอันประกอบพร้อม
 แล้วด้วยความตระหนี่ ใต้อยู่ซึ่งโอกาสแก่พราหมณ์ชื่อเอกสาฎก
 ฉะนั้น, อถ ลำดับนั้น มโน อ. ใจ อสฺส ปุคฺคฺลสฺส ของ
 บุคคลนั้น รมฺติ ย่อมยินดี ปาปสฺมึ ในบาป ฯ หิ เพราะว่า
 กุสฺลกมฺมกฺรณกาเล เอว ในกาลเป็นที่กระทำซึ่งกุศลนั้นเทียว
 จิตฺตํ อ. จิต รมฺติ ย่อมยินดี กุสฺลกมฺเม ในกรรมอันเป็น
 กุสฺล (ดี จิตฺตํ อ. จิตนั้น) มุจฺจิตฺวา พ้นแล้ว ตโต
 กุสฺลกมฺมกฺรณกาลโต แต่กาลเป็นที่กระทำซึ่งกรรมอันเป็นกุศล
 นั้น ปาปํ นินฺนํ เอว เป็นธรรมชาติอันยอมไปแล้วสู่บาปนั้นเทียว
 โหติ ย่อมเป็น”

กาลาปริโยสานे ในกาลเป็นที่จบลงโดยรอบแห่งกาลา
 พหุ ชนา อ. ชน ท. มาก ปาปํ ธีสุ บรรลุแล้ว โสตาปตฺติ-
 ติผลาทัณี ซึ่งอริยผล ท. มีโสดาปัตติผลเป็นต้น อิติ ดังนี้แล ฯ

วิจารณ์

การแปลภาษาบาลี ข้าพเจ้าได้พูดมาแล้วว่า ถ้าประโยค
นั้นมี อาลปน, นิบาตต้นข้อความ, กาลสัตตม, บทประธาน
คือ:- นามนามที่ประกอบด้วย ปฐมาวิภัติ ในประโยค กัตตุ-
กรรม-เหตุกัตตุ-เหตุกรรมวาจก และบทนามนามที่ประกอบ
ด้วย ตติยาวิภัติ ในประโยคภาววาจก, กรรม, กิริยาใน
ระหว่าง (อัพกันตกริยา), และกิริยาคุมพากย์ คือ:- กิริยา
อาขุยาด หรือกิริยาภิกตักที่ประกอบ ต-อนีย-ตพพ บัจจย
หรือที่ใช้ศัพท์นามภิกตักบางศัพท์ที่ประกอบด้วย ญ-ข-ณ บัจจย
แทนกิริยาภิกตักเป็นกิริยาคุมพากย์ (บทกิริยาภิกตัก และนามภิกตัก
ที่แทนกิริยาภิกตักใช้เป็นกิริยาคุมพากย์นั้น ในประโยค กัตตุ-
เหตุกัตตุ-กรรม-เหตุกรรม นิยมประกอบด้วยปฐมาวิภัติ
และมีวจนะคล้อยตามบทประธาน, ในประโยคภาววาจก
บทกิริยาต้องประกอบด้วยปฐมาวิภัติ เอกวจนะ นปฺงสกลิงค์
อย่างเดียว) อยู่พร้อมกัน, พึงแปล อาลปน เป็นที่ ๑
นิบาตต้นข้อความเป็นที่ ๒ กาลสัตตมเป็นที่ ๓ เฉพาะ
กาลสัตตมนี้ ถ้าเป็นกาลสัตตมที่คลุมทั้งประโยค ในประโยค
เล็ก ๆ จะแปลหลังกิริยาคุมพากย์ก็ได้, บทประธานเป็นที่ ๔
(ถ้ามีบทที่เกี่ยวเนื่องกับบทประธานพึงแปลให้หมดไป ในอันดับ
ของบทประธานนี้), กิริยาในระหว่างเป็นที่ ๕ กรรมของ
กิริยาในระหว่าง และบทที่เกี่ยวเนื่องกับกิริยาในระหว่างเป็น

ที่ ๖ กิริยาคุมพากย์ตลอดถึงกรรมของกิริยาคุมพากย์ และ
 บทที่เกี่ยวข้องกับกิริยาคุมพากย์ เป็นอันดับสุดท้าย นัย
 หมายความว่า ประโยคนั้นมีบทเหล่านั้นอยู่ครบถ้วน, แต่ถ้าขาดบทใด
 หนึ่งละอันดับของบทนั้นเสีย หนึ่งแปลเฉพาะบทที่มีอยู่, แต่
 จะเว้นอันดับของบทประธานไม่ได้ ถึงแม้ท่านไม่เขียนไว้ก็พึงเติม
 เข้ามาตามฐานะที่ควรเว้นเสีย แต่ว่าถ้าเป็นประโยคที่มีกิริยา
 คุมพากย์บทหลัง ใช้ประธานร่วมกับกิริยาคุมพากย์บทหน้า ๆ
 ก็ในประโยค อภิตุเรธ กลุยาณติ อิมิ รมมเทศนํ
 สตุถา เขตวเน วิหรนุโต จุฬาสฏกพราหฺมณํ อารพฺภ กเถสิ,
 นี้ ไม่มีอาลปน นิบาตต้นข้อความ กาลสํตตมิ, ก็พึงเว้นเสีย,
 หนึ่งแปล สตุถา ซึ่งเป็นบทประธานเป็นที่ ๑ แปล วิหรนุโต
 กิริยาในระหว่าง และ เขตวเน ซึ่งเป็นบทที่เกี่ยวข้องกับ วิหรนุโต
 เป็นอันดับที่ ๒ แปล อารพฺภ และกิริยาในระหว่างต่อจาก
 วิหรนุโต, และ จุฬาสฏกพราหฺมณํ ซึ่งเป็นกรรมใน อารพฺภ
 เป็นอันดับที่ ๓ แล้ว แปล กเถสิ กิริยาคุมพากย์, รมมเทศนํ ซึ่งเป็น
 กรรมใน กเถสิ และ อภิตุเรธ กลุยาณติ อิมิ ซึ่งเป็นบท
 ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับ รมมเทศนํ เป็นอันดับสุดท้าย (คู่ที่แปลไว้
 แล้ว) ๆ ในเรื่องอธิบายถึงวิธีแปลง่าย ๆ เช่นนี้ ขอให้ให้นักศึกษา
 หยิบยกเอาไปพิจารณา ในประโยคต่อ ๆ ไปด้วยตนเองเถิด,
 เพราะถ้าจะอธิบายไปทุก ๆ ประโยค ก็จะเป็นการล่าช้าเกินไป,

แต่ที่ใดเป็นที่แปลก ข้าพเจ้าก็จะอธิบายในที่นั้น เป็นข้อๆ ไป
ให้เป็นที่น่าแจ่มแจ้งในตอนนั้นๆ ที่เดียว ๆ อธิบาย ไวยากรณ์-
สัมพันธ์-และวิธีแปลโดยสังเขป ตั้งแต่ วิปสุติทสพลสูตร
เป็นต้นไปจนถึง เอกโต คนฺตุนฺติ

วิปสุติทสพลสูตร = วิปสุติ + ทส + พล + ส ญฺฐวิภคฺติ
นาม แปลว่า แห่งพระทสพลทรงพระนามว่าวิปสุติ, เป็นศัพท์
ที่เกี่ยวข้องกับ กาลสมัย ในฐานะเป็น สามีสัมพันธ (เกี่ยวเนื่อง
ในฐานะเป็นเจ้าของ) กับ กาลสมัย จึงต้องแปลในลำดับต่อจาก
กาลสมัย ๆ กาลสมัย = กาล แปลว่า กาล เวลา + สมัย วิภคฺติ
นาม แปลว่า ในกาล เป็นกาลสัตตมียของประโยคนั้น ฉะนั้น
ในที่นี้จะแปล หลัง หิ นิบาตต้นข้อความ และก่อนบทประธาน
คือ มหาเอกสาฎกพราหมโณ ก็ได้ ๆ หิ ศัพท์ เป็นนิบาตต้น
ข้อความ ในที่ลงในอรรถ วากุยารมภโชตก, ไม่ใช่
ลงในอรรถ วิตุถารโชตก ซึ่งมักเรียงไว้ในที่อย่างเดียวกันนี้ ฉะนั้น
จึงต้อง แปลว่า 'ก็' ก่อนแปลศัพท์อื่นทั้งหมด ๆ มหา-
เอกสาฎกพราหมโณ = มหฺนต + เอก + สาฎก + พราหมณ + ส
ปฐมวิภคฺตินาม, แปลว่า อันว่าพราหมณ์ ชื่อ มหาเอกสาฎก,
เป็นบทประธานของประโยค ๆ ศัพท์นาม ที่เป็นชื่อของ สัตว์
บุคคล สิ่งของ และธรรมเป็นต้น ท่านนิยมแปลทับศัพท์ เป็น
ส่วนมาก เช่น มหาเอกสาฎกพราหมโณ ในที่นี้ นิยมแปลดังที่

แปลไว้แล้ว ไม่แปลว่า 'อันว่า พราหมณ์ ผู้มีศาสนาผู้คนเดียว
คนใหญ่' ฐโม แปลว่า 'อันว่า ธรรม' ไม่นิยมแปลว่า
, อันว่า สภาพอันทรงไว้' เป็นต้น ๆ นาม ศัพท์ ถ้ามีรูปอย่าง
หนึ่งต้องเป็นนิบาต เรียกชื่อทางสัมพันธว่า 'สัญญาโชตก' เข้า
กับ ศัพท์ที่ตนอยู่ข้างหลังเสมอ เช่นในต้นเข้ากับ มหา-
เอกสาฎกพราหมโณ ฯ แต่ถ้าประกอบด้วยวิภัติ มีรูป เป็น
นาม นาม เป็นต้น อย่างนี้ เป็นศัพท์นามนาม เรียกชื่อทาง
สัมพันธตามลักษณะของนามนาม ที่ประกอบด้วยวิภัติ และ
ลักษณะอรรถที่แปล ฯ อโหสิ = อ ต้นเหตุ ประจำวิภัติหมวด
หิยัตตนิ อชัตตนิ หรือกาลาติปติ ในอาขยาต + หุ + อ
อชัตตนิวิภัติ อาขยาต + ส อาคมประจำหมวด อชัตตนิวิภัติ
อาขยาต: ในต้นให้เป็นกิริยาคุมพากย์ของประโยคนี้ ฯ อัย
วิเสสนศัพท์นาม = อิม + ส ปฐมาวิภัติ ปุงลิงค์, มีหน้าที่โยค
เอานามนามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ จุฬาสาฎกพราหมโณ,
แต่ในต้น จุฬาสาฎโก ท่านเขียนไว้แล้ว, จึงใช้ อัย ศัพท์
โยคเอาเพียง พราหมโณ มาเป็นประธาน, หรือมาใช้เป็น
วิเสสน ของ จุฬาสาฎโก ที่เดียว โดยยกเอา จุฬาสาฎโก
เป็นประธานของประโยคเลยทีเดียวก็ได้ ฯ ปน ศัพท์
ปกฺขนฺตรโชตกนิบาต (แปลว่า ส่วนว่า, แต่ว่า, หรือ แต่)

เป็นนิบาตที่แยก บุคคล, สัตว์, ที่, สิ่งของ, และธรรมที่กล่าวมา
 แล้วกับ บุคคล, สัตว์, ที่, สิ่งของ, และธรรมที่จะกล่าวในบัดนี้^๕
 ให้เห็นความต่างกัน ๑ เอตริ = เอต + ริ บัจจ ในจำพวก
 อพยยบัจจ^๕ ใช้แทนสัตตมวิภัตติ ในที่นี้ใช้ในอรรถกาลสัตตม
 วิภัตติ จึงเป็นกาลสัตตมของประโยค ในที่นี้จะแปลหลัง ปณ
 ศัพท์, ก่อน อยิ จูเพกสาฏโก นาม ก็ได้ ๑ สาวตุลฺย =
 สาวตุล + สุม วิภัตติ นาม อิตถิลลํ แปลว่า 'ในเมืองสาวตุล'
 เป็นบทนามนามที่บอกสถานที่อยู่อาศัย จึงต้องเข้ากับ โหติ
 ที่เติมมาเป็นกิริยาคุมพากย์ คุมประโยค ของประโยคนั้น โดย
 อนุวัตรตามกิริยาคุมพากย์ของประโยคต้น ๑ เรื่องการเติม^๕ มี
 หลักอยู่ว่า ถ้าประโยคหน้าขาด พึงเติมข้อความในประโยคหลัง
 ถ้าประโยคหลังขาด พึงเติมข้อความในประโยคหน้า, สำหรับ
 กิริยาคุมพากย์ ถ้าประโยคใดบ่งถึงกาลใด พึงเติมกิริยาให้
 เหมาะกับกาลของประโยคนั้น เช่นประโยค อยมฺปน เอตริ
 สาวตุลฺย จูเพกสาฏโก นาม นี้ เป็นประโยคที่ขาดกิริยาคุมพากย์
 และอยู่หลังของประโยค วิปสฺสิตสพลสฺส กาลสุมิ หิ มหา-
 เอกสาฏกพฺราหฺมโณ นาม อโหสิ ซึ่งเป็นประโยคที่สมบูรณ์,
 ถึงคราวเติมกิริยาคุมพากย์ของประโยคที่ขาด ต้องพิจารณาว่า
 ประโยคที่ขาดเป็นกาลอะไร, ประโยคที่เติมเป็นกาลอะไร,
 ก็ประโยคที่ขาดกิริยาคุมพากย์* คือ ประโยค อยมฺปน - เอตริ

สาวตฤณ จุเพกสาฎโก นาม นี้ เป็นประโยคที่บ่งถึงปัจจุบันกาล เพราะมี เอตริ ซึ่งบ่งถึงปัจจุบันกาลอยู่ด้วย, ส่วนประโยคสมบุรณ์ คือ ประโยค วิปสฺสิตสพลสฺส กาลสฺมิ หิ มหาเอกสาฎกพฺรหฺมโน นาม อโหสิ เป็นประโยคที่บ่งถึงอดีตกาล เพราะมี วิปสฺสิตสพลสฺส กาล ซึ่งบ่งถึงอดีตกาลอยู่ด้วย ฯ ฉะนั้น เมื่อจะเติมประโยคที่ขาด จะเติม อโหสิ มาเป็นกิริยาคุมพากย์ของประโยคที่ขาดไม่ได้ เพราะผิดกาลกัน แต่การเติมก็ต้องเติมอนุวัตรตามประโยคที่เติมดังกล่าวแล้ว จึงต้องเติม โหติ มาเป็นกิริยาคุมพากย์ของประโยคที่ขาด โดยอนุวัตรตามกิริยาของประโยคที่เติมเพียงธาตุ คือ อโหสิ กับ โหติ เป็นกิริยาศัพท์ที่เหมือนกัน (อโหสิ = อ ต้นธาตุ + หฺ ธาตุ + ส อาคม + อ อักษรต้นวิภัตติ อาขุยาต บอกอดีตกาล, โหติ = หฺ ธาตุ + ต วิตตมานาวิภัตติอาขุยาต บอกปัจจุบันกาล) ฯ ตสฺส = ต ปุริสสัพพนาม + ส จตุตถ์ หรือ ฌฏฐวิภัตติ, เป็นศัพท์ที่ใช้แทนชื่อจุเพกสาฎก ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในเวลาแปลโดยวิธียกศัพท์ และแปลโดยพยัญชนะ ท่านนิยมให้โยคเอาบทนามนามที่ตนใช้แทนชื่อมาให้ปรากฏ โดยทำให้เป็นศัพท์ที่มวิภัตติเดียวกันกับตน ดูวิธีเสสนสัพพนาม ทั้งนเฉพาะ ต ศัพท์ที่เป็นปฺริสสัพพนามเท่านั้น หาได้หมายถึง ตมฺห ศัพท์ อมฺห ศัพท์ ที่เป็นปฺริสสัพพนามไม่ ฯ หิ ศัพท์เป็นนินาต บ่งถึง

ข้อความที่จะกล่าวต่อไปเป็นข้อความพิสดาร จึงต้องแปลเป็น

วิถุการโชตก “ความพิสดารว่า” ๑ เอโก = เอกสังขยา + ส

ปฐมาวิกัตติ นาม ปุณฺณลึงค์, ในที่นี้ใช้กำหนด นิवासสาฎโก ๑

นิवासสาฎโก = นิवास + สาฎก + ส ปฐมาวิกัตติ นาม ปุณฺณลึงค์

นิवास = นิ + วสฺ ราชตุ ในความอยู่ + ยฺ บัจจย นามกิตก์

เป็นวิเสสน ของ เครื่องใช้สรวอย คือ สาฎก จึงแปลเป็นกรรม-

สาธนะ โดยวิเคราะห์ ดังนี้ :- นิสฺสาย วสฺติ เอเตนาติ นิवासโน

(สาฎโก) บุคคลย่อมอาศัยอยู่ด้วยสาฎกผืนนั้น เหตุนี้

ผ้าสาฎกผืนนั้น ชื่อว่า นิवास ผ้าเป็นเครื่องอาศัยอยู่ โดยอรรถว่า

ผ้าเป็นเครื่องนั่งหรือว่าผ้าสำหรับนั่ง ใช้ต่อกับ สาฎโก โดยวิธีสมาส

ซึ่งเรียกว่า วิเสสนบุพพบทกรรมธารยสมาส โดยวิเคราะห์ ดังนี้

นิवासโน สาฎโก นิवासสาฎโก ผ้าสาฎกเป็นเครื่องนั่ง ชื่อว่า

นิवासสาฎโก ผ้าสาฎกเป็นเครื่องนั่ง ๑ อโหสิ ได้อธิบายมา

แล้ว ๑ พุราหฺมณียา = พุราหฺมณ + ส วิกัตตินาม อิตถ์ลึงค์

เป็น สามีสบุพฺพ ใน เอโก นิवासสาฎโก ๑ พุราหฺมณ เป็น

ศัพท์นามนาม มีมูลรากอย่างเดียวกับ พุราหฺมโน แต่ใช้ต่าง

ลึงค์กัน จึงต้องลง อิ- อาคมที่สุดศัพท์ให้มรูปเป็นอย่างอื่น ๑ ปี

ศัพท์ อเพกฺขตฺถนินาต แปลว่า “แม่” เข้ากับ พุราหฺมณียา ๑

เอโก = เอก สังขยา + ส ปฐมาวิกัตติ ปุณฺณลึงค์ เพราะเป็นศัพท์

ที่กำหนดนามนาม ที่เป็นปุณฺณลึงค์ คือ นิवासสาฎโก ๑ ประโยค

พราหมณ์ยาปี เอโก นี่เป็นประโยคขาด ส่วนประโยคข้างหน้า
 เป็นประโยคสมบูรณ์ ฉะนั้นเวลาแปลประโยคขาดเช่นนี้ พึงเติม
 มาให้เต็ม โดยอนุวัตรตามประโยคที่สมบูรณ์ ซึ่งเรียงไว้ข้างหน้า
 อุกินัน = อุก + นิน วิภัตตินาม ปุงลึงค์ เป็นศัพท์ที่กำหนด
 พราหมณ์ และ พราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้เดียวกัน ที่ได้กล่าวมาแล้ว
 ข้างต้น จึงใช้โยคเอา ชายปติกานี ฯ เอกเมว เป็นบทสนธิ ฯ
 เวลาแปลจึงต้องตัดบทเป็น เอกัง เอว, เอกัง = เอก + ลิงค์ ปฐมา-
 วิภัตติ นปุงสกลึงค์ เพราะเป็นศัพท์ที่กำหนดนับนามนาม
 ที่เป็น นปุงสกลึงค์ คือ ปารุปนํ จึงต้องทำให้เป็น นปุงสกลึงค์
 ไปด้วย เอ ศัพท์ อวธารณตุณินาต นิยมแปลว่า นั้นเที่ยว
 เข้ากับ เอกัง ฯ ปารุปนํ = ปารุป ชาติ ในความห่ม + ยุ บัจย
 นามกิตก์ + ลิงค์ ปฐมาวิภัตติ นปุงสกลึงค์, โดยวิเคราะห์ว่า
 ปารุปติ เอเตนาติ ปารุปนํ (วัตถุ) บุคคลย่อมห่มด้วยผ้าอัน
 เหตุนี้ ผ้าอันชื่อว่า ปารุปน ผ้าเป็นเครื่องห่ม, ในที่นี้ใช้เป็น
 ประธานของประโยค ฯ ประโยค อุกินันปี เอกเมว ปารุปน
 นี้ก็เป็นประโยคที่ขาดกริยาคุมพากย์เช่นเดียวกัน ฉะนั้น พึงเติม
 อโหสิ มาเป็นกริยาคุมพากย์ โดยอนุวัตรตามประโยคที่สมบูรณ์
 ซึ่งเรียงไว้ข้างหน้าประโยคของตน ที่ได้แปลผ่านมาแล้ว ฯ ล ฯ
 อเอกทิวสํ เป็นบทสนธิ เวลาแปลพึงตัดบทดังนี้ อถ เอกทิวสํ
 หรือจะแปลรวมกันโดยไม่ตัดว่า “ภายหลัง ณ วันหนึ่ง” ดังนี้

ก็ได้ ๑ วิหาร = วิหาร + สัม วิภัตตินาม ปุงลิงค์, ในที่นี้ต้อง
 เข้ากับ รมมสฺสวเน เพราะเป็นสถานที่ ๆ บุคคลพึงธรรม, ถ้า
 นำไปเข้ากับ โมสสีเต ก็จะทำให้เกิดความหมายไปได้ก็อย่าง
 หนึ่งว่า “เขาประกาศเวลาพึงธรรม, เฉพาะวิหาร, คือ เขา
 ประกาศอยู่ในวิหารเท่านั้น; ไม่ใช่เที่ยวประกาศ” ๑ รมมสฺสวเน
 = รมม + สวเน + สัม วิภัตตินาม ปุงลิงค์ หรือ นปุงสกลิงค์, ในที่นี้
 เป็นลักษณะ แปลว่า “ครั้นเมื่อกาลเป็นที่พึงซึ่งธรรม” ๑ โมสสีเต
 = มุสฺ ชาติ หรือ โมสฺ ชาติ ในความประกาศ, บาวร้อง + อี อาคม + ต
 บัจจยฺ กิริยาภิกตํ + สัม วิภัตตินาม ปุงลิงค์ หรือ นปุงสกลิงค์ ในที่นี้
 เป็น ลักษณะกิริยา ของ รมมสฺสวเน ๑ ศัพท์ กิริยาภิกตํที่ลง ต
 บัจจยฺถ้าเป็นสกรรมธาตุโดยปกติ ต้องเป็นกรรมวาทกเสมอ ถ้า
 เป็นอกรรมธาตุโดยปกติ ต้องเป็นกัตตุวาทก หรือภาววาทก,
 ที่เป็นภาววาทก และกรรมวาทก ต้องเรียกหา อนภิหิตกตฺตา
 คือบทนามนาม ที่ประกอบด้วยตติยวิภัติ ซึ่งต้องแปลว่า “อัน...”
 เสมอ ถ้าไม่มีต้องเติมเข้ามา, เช่น โมสสีเต ในที่นี้เป็นสกรรม-
 ธาตุ ต้องเป็นกรรมวาทก เมื่อท่านไม่เรียง อนภิหิตกตฺตา ไว้ด้วย
 ก็ต้องเติมเข้ามา, ในที่นี้ต้องเติม ชเนหิ เข้ามา (สกรรมธาตุ ถ้า
 ลง เณ หรือ ณาเป บัจจยฺ ต้องเป็นเหตุกรรมวาทก, อกรรม-
 ธาตุ ที่มีอุปสรรคบางตัวอยู่หน้า กลายเป็น สกรรมธาตุ ในที่
 นี้เช่นเป็นกรรมวาทกได้ เมื่อลง เณ หรือ ณาเป บัจจยฺ ต้องเป็น

เหตุกรรมวาจา) ๑ พราหมโณ เป็นประธาน ของประโยชน์^๕
ทางสัมพันธ์ เรียกชื่อว่า “สยกตฺตา,” ในที่นี้เป็น สยกตฺตา^๕
ใน อาห ๑ อาห = พรุ ชาติ บอ, อา ปโรกขา วิกตติ อาชฺยาต
แปลง พรุ กับ อา วิกตติ เป็น อาห, ในที่นี้เป็นกิริยาคุมพากย์^๕
ของประโยชน์ ๑ ในภาษาบาลี สำหรับข้อความภายในเลขใน
ท่านนิยมใช้แต่คอมม่าเปิด (“.....”), ส่วนคอมม่าปิด (.....)
ท่านนิยมใช้ อิติ คั้น, ในการแปลโดยวิธียกศัพท์ ถ้าในประโยคใด
มีประโยคคำพูดแทรกอยู่ในระหว่าง จะเป็นแห่งเดียว, สองแห่ง,
หรือหลายแห่งก็ตาม, ท่านแปลประโยคเลขนอกมาโดยลำดับ ถึง
ประโยคคำพูดเลขในแห่งใดท่านให้แปลเปิด อิติ ที่คั้นเลขในแห่ง
นั้นเท่านั้น ไม่ต้องแปลประโยคคำพูดภายในเลขใน, ให้แปลศัพท์
ในเลขนอกตลอดไปจนจบประโยคเลขนอก แล้วจึงย้อนมา
แปลคำข้อความในเลขใน ที่หนึ่ง-ที่สอง-ที่สาม...เรื่อยไปจนจบ
ทุกแห่ง, ทั้งนั้นไว้แต่ข้อความในเลขในที่สั้น ๆ ในเลขในชนิดนี้
ท่านให้แปลเลยทีเดียว เพราะถ้าทิ้งไว้ก็เป็นการลำบากในการที่จะ
ย้อนกลับมาแปลอีก ๑ ในที่นี้ตั้งแต่ ‘โกติ ฌมฺมสุสฺวานิ
โฆสิตํ จนถึง เอกโต คนฺตุ (คนฺตุนฺติ) เป็นข้อความ
ภายในเลขใน ๑ ข้างหน้า คือ “โกติ ฌมฺมสุสฺวานิ โฆสิตํ...
ท่านใช้คอมม่าเปิด (“...”) คั้นไว้ เพื่อให้รู้ว่า ต่อแต่นั้นไปเป็น
ข้อความภายในเลขใน, ที่สุดความของเลขในท่านใช้ อิติ
คั้นไว้ (...คนฺตุนฺติ) ๑ ในการแปลและสัมพันธ์ ต้องไม่ให้

เลขนอกกับเลขในคละกัน หาไม่แล้วจะทำให้เสียความ ทาง
 สนามหลวงถือการแปลเลขนอกกับในคละกัน เป็นการผิด
 อย่างหนัก, ท่านปรับเป็นผิดประโยค = ๖ คะแนนเป็นอย่าง
 น้อย ๑ ต่อแต่จะวิจารณ์เฉพาะที่ยาก สกกา = สก ก ชาติ
 ในความอาจ ลง ณ หรือ อ บัจจย นามกิตก์ ที่มีรูปเป็น สกกา
 ใช้เป็นอัพพยศัพท์ คือ ไม่แปลงรูปเป็นอย่างอื่นด้วยอำนาจของ
 วิกัตติเป็นต้น, สกกา ศัพท์นี้ ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ของประโยค
 กรรมวาจกก็ได้ ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ประโยคภาววาจกก็ได้ ใช้
 เป็น วิกติกตฺตา ก็ได้ ใช้เป็นประธานก็ได้, ถึงจะเป็นอะไรก็ตาม
 ก็คงรูปเป็น สกกา อยู่อย่างนี้, ในที่นี้เป็นกิริยาคุมพากย์ของ
 ประโยคภาววาจก ๑ วตินาเมตฺวา = วิ + อติ + นม ชาติ ใน
 ความน้อมไป + ณ บัจจย หมวดเหตุบัจจย + ตฺวา บัจจย
 จึงต้องแปลว่า “ยังกาลให้น้อมล่องไปโดยวิเศษแล้ว” คือ
 เวลาแปลให้แนบ กาล ศัพท์เข้ามา เป็นวิกติกรรม เพื่อสนับสนุน
 ความเป็นเหตุกัตตุ ของศัพท์ วตินาเมตฺวา ให้เด่นขึ้น ๑
 รตฺติ เป็นได้ ๒ วิกัตติ คือ รตฺติ + อ ทุตฺติยวิกัตติก็ได้ รตฺติ +
 สมิ วิกัตติ แปลง สมิ เป็น อ ก็ได้, ในคำว่า อูทาห
 รตฺติ? กิดิ ในคำว่า... รตฺติ วตินาเมตฺวา... กิดิ เป็นศัพท์ ที่
 ลง สมิ วิกัตติ แล้วแปลง สมิ เป็น อ, ในที่นี้ก็พึงเทียบเคียง
 ถือเอาโดยนัยนี้ ๑ อสฺโสสิ = อ ต้น ชาติ ประจำหมวด

หิยัตตน์-อชัตตน์-กาลาติปัตติ วิภัตติ อาชยาต+ส ชาติ
 ในความพึง+ส อากม ประจำหมวด อชัตตน์วิภัตติ+อิ
 อชัตตน์วิภัตติ ๗ ปุชิตุกาโม, = ปุชิตุ+กาโม. ศัพท์ที่ลง ตุ บั๊จย
 เมื่อเข้าสมาสกับบทอื่น และเป็นบทหน้าของบทอื่นแล้ว นิยมลบ
 นิคคหิต (๐) หิงเสีย ขอนพึงเห็น ปุชิตุกาโม ในที่นี้เป็นตัว
 อย่าง (ปุชิตุกาโม เป็นจตุตถัตถ์ปฐิสสมาส), สตุถาริ ที่อยู่
 ข้างหน้า ปุชิตุกาโม นั้น เป็น อวุตตกมม เข้ากับ ปุชิตุ เท่านั้น
 ฉะนั้นเวลาแปลจึงต้องรวบ สตุถาริ มาควบกับ ปุชิตุกาโม เป็น
 สตุถาริ ปุชิตุกาโม (เป็นผู้ใคร่เพื่ออันบูชา ซึ่งพระศาสดา)
 เพราะอำนาจแห่งสัมพันธ์ เข้าครั้งก่อนนั้นแล

ผรมานา = ผรุ ชาติ ในความแผ่+มาน บั๊จย กิริยาภิกถ
 +สิ วิภัตติ อิตถิลัก ในที่นี้เป็น อพณนตรกิริยา ใน อุปปุช
 เพราะปฐิเกิดขึ้นแล้วจึงแผ่ไป ไม่ใช่แผ่ไปแล้วจึงเกิดขึ้น ๗ ศัพท์
 ที่ลง อนต-มาน บั๊จย กิริยาภิกถ นอกจากจะเป็นกิริยาที่เป็น
 บั๊จยบันกาลโดยปกติแล้ว ยังเป็นศัพท์ที่ใช้ในอรรถได้ ๓ อย่าง
 อีก คือ ใช้เป็น วิเสสน ๑ ใช้เป็น อพณนตรกิริยา ของประธาน ๑
 ใช้เป็น อพณนตรกิริยา ของศัพท์กิริยาที่อยู่ข้างหลังตน ๑ ๗ ที่ใช้เป็น
 วิเสสนะ นั้น เป็นได้ทุกวิภัตติ เฉพาะที่ ๗ ประกอบด้วยปฐมวิภัตติ
 ต้องเป็นศัพท์ที่เป็นคุณบทของประธานจริง ๆ และมักเรียงไว้

หน้าบทประธาน จึงนิยมเรียกว่า วิเสสน, ส่วนที่ประกอบด้วย
 วัตถุอื่นจากปฐมาวัตถุ นิยมเรียกว่า วิเสสน ทั้งนั้น ๆ ที่ใช้เป็น
 อพัตถนกริยาของบทประธาน ต้องประกอบด้วยปฐมาวัตถุ
 และเป็นกริยาที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับกริยาบทหลัง ในฐานะที่ทำพร้อม
 กันกับกริยาบทหลัง หรือไม่เกี่ยวเนื่องกับกริยาบทหลัง ในฐานะ
 ที่เป็นกริยาที่ทำภายหลังของกริยาบทหลัง, จึงจะเป็น อพัตถนกริยา
 ของประธานได้ ๆ ที่ใช้เป็นอพัตถนกริยาของกริยาบทหลัง
 ต้องเป็นศัพท์ที่ประกอบด้วยปฐมาวัตถุอย่างเดียว และเป็น
 กริยาที่ทำพร้อมกันกับกริยาบทหลัง หรือทำภายหลังของกริยา
 บทหลัง จึงเรียกว่า เป็นอพัตถนกริยา ของกริยาบทหลังได้ ๆ
 ก็ ธรรมดา ในที่นี้ เป็นกริยาที่ทำเกี่ยวเนื่องกับกริยาบทหลัง คือ
 อุปุชฺช ในฐานที่เกิดภายหลัง อุปุชฺช นั้นแล จึงเรียกชื่อว่า
 อพัตถนกริยา ใน อุปุชฺช ๆ มจฺเจรจิตฺตานํ=มจฺเจร+
 สมฺปยุตฺต+จิตฺต+นํ ฉนฺทวิภักติ นาม นปฺปสกลิงค์, มจฺเจรจิต-
 ตานํ ศัพท์นี้เป็น มัชฌะโลปสมาส คือสมาสที่ลบศัพท์ท่ามกลาง
 ในที่นลบ สมฺปยุตฺต จึงคงเหลือแต่ มจฺเจรจิตฺต+นํ ฉนฺทวิภักติ
 นปฺปสกลิงค์ จึงได้รูปเป็น มจฺเจรจิตฺตานํ ๆ มัชฌะโลปสมาส
 นี้ ถึงคราวแปลต้องแปลศัพท์ที่ลบด้วย ๆ สทฺธาจิตฺตํ ก็ด
 มจฺเจรสทฺสํ ก็ด ฟังทราบว่าเป็นศัพท์ มัชฌะโลปสมาส เช่นเดียว
 กัน ๆ อภิภวนตํ ในคำว่า ตมปิ อภิภวนตํ ปุณ มจฺเจร-
 สทฺสํ อุปุชฺช น, เป็น อพัตถนกริยา ใน อุปุชฺช

เพราะจิตที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความตระหนักรู้^๕เกิดขึ้น^๕ เกิด
ขึ้นแล้ว จึงครอบงำจิตอันประกอบพร้อมแล้วด้วยศรัทธา ไม่ให้
ครอบงำแล้ว หรือครอบงำอยู่ จึงเกิดขึ้น ๗ พนธิตวา
ในคำว่า พนธิตวา ครอบงำ^๕ วย^๕ น^๕, เป็น พนธิ ชาติ ในความ
ผูก+อิ อาคม+ตวา บังคับ กิริยาภักดิ์, ในที่นี้ใช้เป็น สมาน-
กาลกิริยา ใน ครอบงำ^๕ เป็น อุปมาวิเสสน ของ พลวงจุ-
ณเริ^๕ ๗ วย ศัพท์ เป็นศัพท์นิบาตบอกอุปมา ในที่นี้เข้ากับ
พนธิตวา ครอบงำ^๕ ๗ ตสฺส=ต ศัพท์ ปุริสสัพพนาม+ส
ณัฐวิวัคคิ ปุณฺณลึงค์ ในที่นี้เป็นศัพท์ใช้แทนชื่อ พราหมณ์ ซึ่ง
กล่าวมาแล้วข้างต้น เวลาแปลจึงโยคเอา พราหมณฺสฺส มา
และ พราหมณฺสฺส ที่โยคมานี้ ใช้เป็นอนาทร ซึ่งแปลว่า
“เมื่อ...” ๗ ก็ ลกฺขณ กิด อนาทร กิด ต้องมีกิริยาของตนเอง
เสมอ ถ้าไม่มีต้องเติมมา, ในที่นี้กิริยาของ อนาทร มีอยู่แล้ว
คือ จินฺเตนตสฺสเสว นั้นเอง ๗ ตโต แม้จะเป็นอภัยยศัพท์ก็
จริง แต่เป็นศัพท์ที่สำเร็จมาจากสัพพนาม ฉะนั้น จึงโยคเอา
ศัพท์นามนาม คือ ปจิมยามโต ได้ ๗ มชฺฌิม แห่ง มชฺฌิม-
ยาโม กิด ปจฺฉิม แห่ง ปจฺฉิมยาโม กิด เป็นศัพท์ที่ลง
อิม ใน ชาติาภักดิ์อิม อิม บังคับ ในที่นี้แทน ชาติ ศัพท์ โดย
วิเคราะห์ว่า มชฺฌิม ชาติ มชฺฌิม (ยาโม) ยามเกิดแล้ว
ในท่ามกลาง ชื่อว่า มชฺฌิม ยามอันเกิดแล้วในท่ามกลาง,
ปจฺฉา ชาติ ปจฺฉิม (ยาโม) ยามเกิดแล้วในภายหลัง

ชื่อว่า ปจฺฉิม ยามที่เกิดในภายหลัง, แต่ มหฺฉิมยาม ก็น่า
 ปจฺฉิมยาม ก็น่า ท่านนิยมแปลว่า ยามอันมี ณ ท่ามกลาง, ยามอันมี
 ณ ภายหลัง. ซึ่งคล้ายกับว่า อิม บัจจย ในที่นี้ใช้แทน อตฺถิ ศัพท์,
 แต่อาจารย์บางท่านกล่าวว่า อิม บัจจย ใน ชาติาทิตฺตทริต ใช้ลง
 แทนศัพท์ได้โดยไม่จำกัด และในที่นี้ (มหฺฉิม ปจฺฉิม) อิม บัจจย
 ลงใช้แทน อตฺถิ ศัพท์, แต่บางท่านที่ไม่เห็นพ้องด้วย ก็แย้งว่า
 ถึงแม้ อิม บัจจย ใน ชาติาทิตฺตทริต จะลงใช้แทนศัพท์โดยไม่
 ไม่จำกัดก็จริง แต่หาลงใช้แทน อตฺถิ ศัพท์ ซึ่งเป็นศัพท์ที่มี
 บัจจย ใน ตทสฺสตฺถิตฺตทริต ใช้แทนอยู่แล้วไม่ เพราะ อตฺถิ ศัพท์
 มีบัจจยใน ตทสฺสตฺถิตฺตทริต ใช้แทนอยู่แล้ว ๑ ปุเร แห่ง ปุเรจาริก
 นี้ เป็นศัพท์นินาต ฉะนั้นถึงแม้ ปุเร น้อยหน้า จาริก ก็หา
 เป็น อุลลตสมาส ได้ไม่ ๑ ชิตฺ=ชิ ธาตุ ในความชนะ
 อกรรมธาตุ+ต บัจจย+ลี ปฐมาวิภक्ति นปฺงสกลิงค์ ๑ ก็ ศัพท์
 กิริยาภิกตฺกัเป็นอกรรมธาตุ ประกอบด้วย อนฺย-ตพฺพ-ต บัจจย
 หรือ ศัพท์นามภิกตฺกัที่ใช้ดูจกิริยาภิกตฺกัที่ประกอบด้วย ลี ปฐมาวิภक्ति
 นปฺงสกลิงค์ ในที่เช่นนี้ กิริยาคุมพากย์ศัพท์นั้น ต้องเป็นภาววจก
 เช่น ชิตฺ เม, ชิตฺ เม และ ก็ กิร เตน ชิตฺ ในที่นี้เป็นตัว
 อย่าง ๑ ตกฺขตฺตฺ เป็นนินาต แต่เรานิยมแปลดูศัพท์นามนาม
 ที่ประกอบด้วยหตุยวิภक्तिว่า “สิ้นสามครั้ง” ฉะนั้น ในเวลา
 สัมพันธ์ บางท่านก็บอกสัมพันธ์ตามสำเนียงที่แปลว่า “อจฺจนต-
 ลโยค” ในกิริยาบทหลังที่ตนเข้าด้วยบ้าง, บางท่านก็แปลว่า

“สามครั้ง” และบอกสัมพันธ์ตามลักษณะของศัพท์ที่นิยามว่า
 “กิริยาวิเสสน” บ้าง. แต่ความจริงควรบอกสัมพันธ์ว่า “กิริยา-
 วิเสสน” ในกิริยาหลังที่ตนเข้าด้วย ๆ ประโยคเลขใน
 “ปุจฉา นี กิ กร เตน ชิตนติ. นี” หนังสือที่พิมพ์ใหม่ เป็น
 “ปุจฉา นี กิ กร เตน ชิตนติ. ข้าพเจ้าเห็นว่า ที่
 “ปุจฉา... นี” ผิดแน่ เพราะในคัมภีร์ของประเทศอื่น มี
 ดังกาและพม่าเป็นต้น เป็น “ปุจฉา...” ทั้งนี้ ๆ ต่อแต่
 จะวิจารณ์คาลาและอรรถกถา ๆ การที่เราจะแปลคาลาให้ถูกต้อง
 นั้น เราต้องรู้จักลักษณะคาลาสักเล็กน้อยก่อน คือถ้อยคำที่
 กล่าวไว้ในคาลานั้น เป็นคำที่ถูกจำกัดอยู่ภายในกฎเกณฑ์
 ของฉันทลักษณะ ฉะนั้นการเรียงคำพูดในคาลา จะเรียงไว้
 ตามลำดับของภาษาดูคำร้อยแก้วไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่
 จำเป็นจริงๆ แล้ว ท่านก็มักเรียงไว้โดยปกติ, การที่จะหรือ
 รัสสะกัธ อันนิกเพอฉันทานรักษ (รักษฉันท), เช่นบทคาลา
 ที่ ๓-๔ ถ้าเป็นคำร้อยแก้วต้องเรียงอย่างนี้:— ทนฺธิ หิ ปุณฺณ
 กรโต มโน ปาปสมิ รมติ แต่ที่เรียงผิดลำดับไว้ก็ดี ศัพท์
 รัสสะเป็นทมะกัธ นีเป็นเรื่องของฉันททงนฉน ฉนฉน เวลาแปล
 ก็พึงพิจารณาให้ดีว่า ศัพท์ไหนเข้ากับศัพท์ไหน เพราะบางศัพท์
 ควรเรียงไว้หน้า แต่ต้องเรียงไว้หลัง, ที่ควรเรียงไว้หลัง ก็
 ต้องเรียงไว้หน้า ด้วยอำนาจฉันทดังกล่าวแล้ว ๆ สำหรับผู้
 จะแปลอรรถกถาให้ถูกนั้น เบื้องต้นควรรู้จักศัพท์ บทและบาท

ก่อน ๆ อันกาลามวัชเขียนอยู่สองอย่าง คือ กาลาที่สำเร็จมาจากปกติณัฏฐ์ และปฏิญญาวัตรณัฏฐ์ นิยมเขียนบรรทัดละสองบาท (จบบาทหนึ่ง ๆ นิยมเว้นวรรคไว้ห่างพอควร) ส่วนกาลาที่สำเร็จมาจากกณัฏฐ์อื่น นิยมเขียนบรรทัดละบาทเป็นพจน, ทุกณัฏฐ์ต้องมี ๔ บาท จึงเป็นหนึ่งกาลา, เกิน ๔ บาทไป ๒ บาท (= ๖ บาท) เรียกคเณกกับกิง, ถ้ามี่แปดบาท เรียกสองกาลา, แม้เกินกว่า ๘ ไปถึงพองทราปโดยนัยนี้

ตัวอย่างการเขียนณัฏฐ์

ปฏิญญาวัตรณัฏฐ์ (หนึ่งกาลา)

อภิตุลเรถ กลยาณ

(บาทที่ ๑)

ปาปา จิตฺตํ นินวาระย

(บาทที่ ๒)

ทณฺธิ หิ กรโต ปุณฺณ

(บาทที่ ๓)

ปาปสุมิ รมติ มโน.

(บาทที่ ๔)

อุเปนทรวีเชียรณัฏฐ์ (หนึ่งกาลา)

น อนตฺตลิกเข น สมุทฺทมชฺฌเ (บาทที่ ๑)

น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสส (บาทที่ ๒)

น วิชฺชเต โส ชคตฺตปฺปเทโส (บาทที่ ๓)

ยตฺตรฏฺฐิจิโต มุจฺเจยฺย ปาปกมฺมา. (บาทที่ ๔)

บทตั้งหมแต่อุปสรรค หรือนิบาต ไม่มีบทนาม หรือกิริยาอยู่ด้วย,
ถ้ามีศัพท์เดียว ให้เรียกว่า “ศัพท์” ถ้ามี ๒ ศัพท์ ให้เรียกว่า
“สองศัพท์” เกิน ๒ ศัพท์ขึ้นไป เรียกว่า “หลายศัพท์” ๑
แต่บทตั้งหมทั้งอุปสรรค หรือนิบาต และบทนาม หรือกิริยา อยู่
ด้วย, ถ้าไม่ถึงบาทกาลา ให้กำหนดข้อบทตั้งตามจำนวนของบท
นามหรือกิริยาที่มีอยู่ในบทตั้งนั้น ไม่ต้องนับรวมอุปสรรค หรือ
นิบาตเข้าด้วย, เช่นบทตั้งหมบทนาม หรือกิริยาเพียงบทเดียว
ให้เรียกว่า “บท”, ที่มีสองบท เรียกว่า “สองบท”, เกิน
สองบทไป เรียกว่า “หลายบท” รวมทั้งศัพท์และบท ถ้าเต็ม
บาทกาลา เรียกว่า “บาทกาลา” ที่เกินบาทกาลา แต่ไม่ถึง
สองบาทกาลา ก็เรียกรวมว่า “หลายบท”, แต่ถ้าครบสองบาท
กาลา พึงเรียกว่า “สองบาทกาลา”, ๑ ส่วนบทตั้งที่เกินสอง
บาทกาลาไป ยังไม่เคยพบ ถ้าหากจะมีก็ควรเรียกว่า “หลาย
บาทกาลา”, (เฉพาะที่ควบสามบาทกาลา), ถ้าเต็มสี่บาทกาลา
ควรเรียกว่า “กาลา” ที่เดียว ๑ ในที่นี้จะประกอบลงคือ-วณะ-
วิัตติ ของศัพท์ที่เป็นบทตั้ง เท่าที่นิยมใช้ให้ดูพอเป็นตัวอย่าง
ดังนี้:-

๒๕
ตารางแสดงขอบเขตประกอบ สิ่ง-วางแผน-วิฤติ เฉพาะทศกณณ

ศัพท์เดิม	ปริมาณวิฤติ	วิฤติวิฤติ	วิฤติวิฤติ
ศัพท์ (ศัพท์เดียว)	ศัพท์	ศัพท์	ศัพท์
ศัพท์ทวย (สองศัพท์)	ศัพท์ทวย	ศัพท์ทวยส	ศัพท์ทวย
ศัพท์ (เกินกว่าสองศัพท์)	ศัพท์	ศัพท์	ศัพท์
ปท (บทเดียว)	ปท	ปทส	ปท
ปทวย (สองบท)	ปทวย	ปทวยส	ปทวย
ปท (เกินกว่าสองบท)	ปท	ปท	ปท
คาถาปาท (บาทเดียว)	คาถาปาโท	คาถาปาทส	คาถาปาเท
คาถาปาททวย (สองบท)	คาถาปาททวย	คาถาปาททวยส	คาถาปาททวย
คาถาปาท (เกินสองบท)	คาถาปาทา	คาถาปาทาน	คาถาปาเท
คาถา (क्रमคาถา)	คาถา	คาถา	คาถา
คาถาจน (คำอนเป็นคาถา)	คาถาจน	คาถาจนส	คาถาจน
คาถาทวย (สองบท)	คาถาทวย	คาถาทวยส	คาถาทวย

อรรถกถาว่าโดยย่อ มีบทอยู่สองชนิด คือ :- บทตั้ง และบทแก้ (ส่วนที่พิสดาร โปรดดูในอธิบายสัมพันธ์ ไทย-มคธ และหลักสัมพันธ์ไทย-มคธ ของข้าพเจ้านั้นเถิด) ๑ บทสองชนิดนั้น พึงทราบดังนี้ :- ตตถ อภิตตเรถาติ :

“ตฺริตตฺริตํ สัมสํหํ กรยาติ อตฺถโธ, บทที่จัดสัญญาประกาศ

๒

และหมายเลข ๑ ไว้ได้ เรียกว่า “บทตั้ง”, บทที่จัดสัญญา-
ประกาศหมายเลข ๒ ไว้ได้ เรียกว่า “บทแก้” ๑ บทตั้งคือบท
ที่ท่านยกข้อความจากคถาหรือบาลีมาตั้ง ๑ บทแก้คือบทที่ท่าน
อธิบายความของบทตั้ง โดยเชิงศัพท์บ้าง โดยเชิงความบ้าง
โดยเชิงวินิจฉัยบ้าง ๑ การแปล อติ ที่คุมบทตั้ง ถ้ามบทแก้ แก้
เฉพาะความของบทที่ท่านยกมาตั้ง เช่น ตตถ อภิตตเรถาติ:
“ตฺริตตฺริตํ สัมสํหํ กรยาติ อตฺถโธ, ต้องแปล อติ ที่คุมบท
ตั้ง (อภิตตเรถ-อติ) เป็นสรูป (ว่า... ดังนี้) ถ้ามบทแก้
แก้เลยไปถึงบทในคถาหรือบาลีที่ไม่ได้ยกมาตั้งไว้ เช่น ทรุ
หิ กรโตติ: “โย ปน ๑ ล ๑ ปาปนิเมว โหติติ, อติ
ที่คุมบทตั้ง (ทรุ หิ กรโต-อติ) ต้องแปลเป็น อาทยตุถ
(ว่า... ดังนี้ เป็นต้น). ถ้ามบทแก้ แก้เฉพาะบทตั้งที่เป็นประธาน
ที่ยกมาจากคถาหรือพระบาลี และตนเองก็เป็นบทประธานด้วย
เช่น ตตถ ปาโปติ: ภายหุจฺริตาทินา ปาปกมฺเมน ยุตฺตปฺคฺคฺโ

(อรรถกถา อนาคตปิณฑิกวัตถุ ภาค ๕), ในที่เช่นนี้ อิตี ที่คม
 บัดนี้ (ปาโป-อิตี) ต้องแปลเป็น สัญญาโชค (ชื่อว่า...) อิตี
 และลักษณะเช่นนี้ท่านนิยมแปลเข้า คือ แปลบทแก้เข้าหาบท
 ตั้ง ดังนี้ :- กายทูลุจรีตาทีนา ปาปกมฺเมน ชุตตปคฺคโล
 อ. บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยกรรมอันลามก มีกายทูลุจรีตเป็นต้น
 ปาโป อิตี ชื่อว่า บุคคลผู้ลามก ฯ สองลักษณะข้างต้นเรียกว่า
 แปลออก คือ ไม่แปลบทแก้เข้าหาบทตั้ง, และ อิตี ที่คมบท
 แก้ในวิธีที่แปลออกนี้ ถ้าไม่มีเรียงไว้หิ้งเดิมเข้ามา เพื่อรับกับ
 อกุโธ ที่เดิมเข้ามาเปิด เช่น ยาว ปาโป น ปจฺจคฺคิตฺติ ยาว
 ตสฺส ตํ ปาปกมฺมํ ฯ ล ฯ ปาปานิเยว ปสฺสตี (อิตี)
 (อรรถกถา อนาคตปิณฑิกวัตถุ ภาค ๕) ฯ ส่วนวิธีแปลและ
 สัมพันธ์ในลักษณะที่กล่าวมานี้ และในลักษณะอื่น ๆ หิงทราบ
 ตามที่แปลและวิจารณ์ไว้ในที่นั้น ๆ นั้นเกิด

เสวยสักตฺเถรวาทุ

กาลาและอรรถกถา หน้า ๕-๖

ปาปญฺเจ ปุริโส ฯ ล ฯ ทุกฺขเมว อาวหตีติ ฯ
 สตุถา อ. ... ฯ ล ฯ อาห... คากิ ซึ่ง... อิมํ น
 ‘ปาปญฺเจ ปุริโส ฯ ล ฯ ปาปสฺส อจฺจุโย’ อิตี... “เจ
 หากว่า ปุริโส อ. ... กยิรา พึงกระทำ ปาป ซึ่งกรรมอัน
 ลามก, น กยิรา ไม่พึงกระทำ น ปาป ซึ่งกรรมอันลามกนั้น,

ปูนปูน บ่อยๆ, น กยิราด ไม่พึงกระทำ จนทำให้ ความ
พอใจ ตมฺหิ ปาเป ในกรรมอันลามกนั้น, (หิ เพราะว่า)
อุชฺชโย อ. การสั่งสมขึ้น ปาปสุส ซึ่งกรรมอันลามก ทุกฺโข
เป็นเหตุนำทุกข์มาให้ (โหติ ย่อมเป็น) ”

อรรถกถา

อตฺโต อ. เนอความ “สเจ ปุริโส ฯ ล ฯ ทุกฺขเมว
อาวหติ” อติ ว่าดังนี้ ตสฺส คาลาวจนสุส แห่งคำอันเป็น
กาลานั้น (ปณฺฑิตเณ อันบัณฑิต เวทิตฺตฺวา พึงทราบ), “สเจ
ถ้าว่า ปุริโส อ. บุรุษ กเรยฺย พึงกระทำ ปาปกมฺมํ ซึ่งกรรม
อันลามก สกั ครั้งเดียว ปุจฺจเวกฺขิตฺวา พิจารณาแล้ว ตํ ขณฺ
เอน ในขณะนั้นนั้นเทียว น กยิรา ไม่พึงกระทำ น ปาปกมฺมํ
ซึ่งกรรมอันลามกนั้น ปูนปูน บ่อยๆ จินตเนน ด้วยอันคิด
“อิทํ อปฺปฎฺฐิรูปํ โอฟาริกํ” อติ ว่าดังนี้ “อิทํ ปาปกมฺมํ
อ. กรรมอันลามกนี้ อปฺปฎฺฐิรูปํ เป็นกรรมอันไม่สมควร โอฟาริกํ
เป็นกรรมอันหยาบช้า (โหติ ย่อมเป็น) ” ฯ จนฺโท วา
อ. ความพอใจหรือ รุจิ วา หรือว่า อ. ความชอบใจ ตมฺหิ
ปาปกมฺเม ในกรรมอันลามกนั้น โยปี แม้ใด อุปฺปชฺชเยยฺย พึง
เกิดขึ้น, โส ปุคฺคโล อ. บุคคลนั้น วิโนเขตฺวา บรรเทาแล้ว
คํปํ จนฺโท วา รุจิ วา น กยิราด เอน ไม่พึงกระทำซึ่งความ
พอใจหรือๆ ว่าซึ่งความชอบใจเมื่อนั้นนั้นเทียว ฯ ปุจฺฉา อ. อันถาม

“กัการณา?” อิติ ว่าดังนี้ “(ปคุคโล อ. บุคคล น
กยิราถ ไม่พึงกระทำ ฌนฺทึ ซึ่งความพอใจ ตมฺหิ ปาปกมเม
ในกรรมอันลามกนั้น) กัการณา เพราะเหตุอะไร?” ๑ วิสขุชนํ
อ. อันวิสัชนา “ปาปสฺส หิ ๑ ล ๑ ทุกฺขเมว อาวหติ”
อิตี... “หิ เพราะว่ อัจฺจโย อ. การสั่งสมขึ้น ปาปสฺส ซึ่ง
กรรมอันลามก ปาปสฺส อัจฺจโย คือว่า (ปาปสฺส) วุฑฺฒิ,
วุฑฺฒิ อ. ความเจริญ (ปาปสฺส แห่งกรรมอันลามก) ทุกฺโข
เป็นเหตุให้นำทุกข์มาให้ (โหติ ย่อมเป็น) ทุกฺโข (โหติ)
คือว่า ทุกฺขเมว อาวหติ, อาวหติ ย่อมนำมา ทุกฺขํ เอ
ซึ่งทุกข์นั้นเทียว อีธ โลเกปี ในโลกนํบาง ปรโลเกปี ในโลก
อนํบาง ”

วิจารณ์

กยิรา = กรุ ชาติ ในความทำ + ยิร บัจฺจย หมวด
กัตตุ + เอยฺย สัตตมวิกัตติ อาขยาต, กรุ ชาติ เมอลง ยิร
บัจฺจย หมวดกัตตุ. นอกแบบน ต้องลบที่สุดชาติ คือ รุ แห่ง
กรุ และแปลง เอยฺย วิกัตติเป็น อา จึงสำเร็จรูปเป็น กยิรา ๑
กยิราถ = กรุ ชาติ + ยิร บัจฺจย หมวดกัตตุ + เอถ สัตตมวิกัตติ
อาขยาต, ลบ รุ ที่สุดแห่ง กรุ ชาติ ลบ เอ แห่ง เอถ
วิกัตติ ที่มะ อ แห่ง ยิร บัจฺจย เป็น อา จึงสำเร็จรูป เป็น
กยิราถ ๑ คำว่า “ทุกฺข” ถ้าเป็นวิกติกัตตาของประโยคเหตุ
นิยมแปลว่า “เป็นเหตุให้นำทุกข์มาให้” หรือว่า “เป็นเหตุนำมา

ซึ่งทุกข” หรือแปลเฉยๆ ว่า “เป็นทุกข” แต่ถ้าเป็นวิกติกัตตา
 ของประโยชน์ ให้แปลว่า “เป็นทุกข” ๑ แม้ สุข ศัพท์
 ก็พึงทราบโดยนัยนี้ ๑ การที่เราจะรู้ว่าประโยชน์เช่นไรเป็น
 ประโยคเหตุ ประโยคเช่นไรเป็นประโยชน์นั้น เป็นปัญหาที่เรา
 จะต้องพิจารณาให้รอบคอบสักหน่อยจึงจะทราบได้แน่นอน, ในที่
 จะอธิบายพอเป็นแนวทาง ให้นักศึกษาทราบหลักสำคัญสักเล็กน้อย
 ดังนี้ :- ประโยคที่ม ยสุมา ซึ่งแปลว่า “เหตุใด” หรือ หิ ซึ่งแปลว่า
 “เหตุใด” หรือ “เพราะว่า” อยู่ด้วยกัน, หรือประโยค
 ที่บ่งอย่างแน่ชัดว่า เป็นเหตุแน่นอน ประโยคชนิดนี้แม้จะไม่
 หิ หรือ ยสุมา อยู่ด้วยกันก็นิยมเติมเข้ามา เช่นในคาถา
 แห่งเรื่องนี้ ท่านเรียงประโยชน์ไว้หน้าว่า “หากว่า บุคคลพึง
 กระทำกรรมอันลามก, ก็ไม่ควรกระทำกรรมอันลามกนั้นบ่อยๆ
 (ทั้ง) ไม่ควรทำความพอใจในกรรมอันลามกนั้น,” ตอน
 เป็นประโยชน์ ซึ่งเป็นเหตุชวนให้ถามว่า “ทำไมบุคคลจึง
 ไม่ควรกระทำกรรมอันลามก และไม่ควรทำความพอใจในกรรม
 อันลามกนั้น ? ,” จึงได้มีประโยคที่ชี้แจงถึงมูลเหตุที่ไม่ควรทำ
 กรรมอันลามกต่อไปว่า (เพราะว่า) การสั่งสมซึ่งกรรม
 อันลามก เป็นเหตุนำทุกข์มาให้” ดังนี้ ก็ดี ทั้งสองชนิด
 นี้ เรียกว่า ประโยคเหตุ ๑ ประโยคที่ตรงกันข้ามกับประโยค
 เหตุนี้ เรียกว่า ประโยคผล ๑ ทุกข สุข เป็นศัพท์ที่สำเร็จ

มาจาก ท หรือ ส อุปสรรค เป็นบทหน้า ขม ชาติ ในความ
 ข่ม หรือตก^๕ + ร บัจย นามกิตก์ นอกแบบ ด้วยอำนาจ
 แห่ง ร บัจย พังลพพยัญชนะที่สุด ชาติ คือ ม แห่ง ขม
 ชาติ และ ร บัจย คงเหลือ แต่ สระที่อาศัย ร บัจย
 จึงสำเร็จรูปเป็น ทุกข สุข, ร บัจยนอกแบบนี้ต่างจาก กวิ
 บัจย เพียง กวิ บัจยลงในศัพท์ใช้ในอรรถเป็นกัตตุรูป กัตตุ-
 สาธนะ เท่านั้น, ส่วน ร บัจย นอกแบบ ลงศัพท์ใช้ในอรรถ
 ที่เป็น กรรมรูป กรรมสาธนะ และภาวรูป ภาวสาธนะเท่านั้น ๑
 อุจโย = อุ + จิ ชาติ ในความสังสม + อ บัจย + ส ปฐม-
 วิกัตติ ปุณฺณิก ๑ ศัพท์ที่ประกอบด้วยฉัญญวิกัตตินาม ถิ่นเข้ากับ
 ศัพท์นามกิตก์สำเร็จมาจากกรรมชาติ หรือที่เป็น อกรรม แต่
 ในที่นั้นใช้ในอรรถแห่งสกรรมชาติ หรือที่เป็นอกรรมชาติ,
 แต่ถูกอุปสรรค หรือนิบาตที่อยู่ข้างหน้า บังคับให้เป็นสกรรม
 ชาติ, ในที่เช่นนั้นยอมแปลหักฉัญญวิกัตติเป็นหุตติยาวิกัตติ เท่ากับ
 เป็นกรรม (ซึ่ง...) หรือ การิตกรรม (ยัง...) เข้ากับศัพท์นาม-
 กิตก์นั้น เช่น ปาปัสส อุจโย ในคถาเป็นตัวอย่าง แต่ทั้ง
 นี้ พังเวนนามกิตก์ที่ประกอบด้วย อพยบัจจย คือ ตุ เทว
 บัจย บัจยทั้งสองนี้ไม่มีอำนาจหักฉัญญวิกัตติ เป็นหุตติยา-
 วิกัตติ เป็นปกติ ๑ ข้อน พังเห็น ปาปัสส อุจโย วุฑฺฒิ...
 ในอรรถถาเป็นตัวอย่าง (ดูที่แปลไว้แล้ว) ๑ อุจโย เป็นศัพท์
 สำเร็จมาจากสกรรมชาติ วุฑฺฒิ เป็นศัพท์สำเร็จมาจากอกรรมชาติ

ปาลีสุส เข้ากับ ออจโย และ วุฑฒิ ทั้งสองศัพท์, แปลเข้า กับ ออจโย ต้องหักแปลเป็นนัญญูวิภคติ, แต่ที่แปลเข้ากับ วุฑฒิ ต้องแปลคงรูปนัญญูวิภคติไว้.

ลาซเทวธิดาตถุ

ประโยคทองเรื่อง หน้า ๕

อเปหิ เทวธิดา ๑ ล ๑ มาคมิ, ปฏิกกมมาติ ๑

เถโร อ.... อาห... “อเปหิ เทวธิดา ๑ ล มาคมิ ปฏิกกม” อิติ... “เทวธิดา ตูกรเทวธิดา ตวั อ. ท่าน อเปหิ จงกลับไป, ตวั อ. ท่าน มา กริ อย่ากระทำแล้ว เม. อนาคตะ จิตตวิชนี ๑ ล ๑ อุปุจฉาเปตติ วตตพพตฺติ ซึ่งความ ที่แห่งเราเป็นผู้อันพระธรรมกถิก ท. ผู้จับซึ่งพัตอันวิจิตร นิ่งแล้ว ฟังกล่าวในกาลอันยังไม่มาถึงแล้วว่า ‘ได้ยินว่า อ. เทพธิดา คนหนึ่ง มาแล้ว กระทำแล้ว ซึ่งวัตรและวัตรตอบ ให้เข้าไปตั้ง ไว้อยู่ ซึ่งน้ำอันควรดื่ม ซึ่งวัตถุควรใช้สอย เพื่อพระเถระ ชื่อว่ามหาภัสสป ดังนี้’ ปุจฉาย จำเดิม อิติ ทิวสโต แต่ วันนั้น ตวั อ. ท่าน มา มาคมิ อย่ามาแล้ว อธิ จาเน ณ ๑๕, ตวั อ. ท่าน ปฏิกกม จงกลับไป”

วิจารณ์

การที่แปลรวม มีหลักสำคัญ ๖ อย่าง คือ รวมด้วย อำนาจสัมพันธเข้าครั้งก่อนอย่างหนึ่ง รวมด้วยอำนาจ ๖ ศัพท์

ปี ศัพท์. หรือ เอว ศัพท์ อย่าง ๑ รวบรวมด้วยอำนาจ จ ศัพท์
สมุจยตถ วา หรือ ปี ศัพท์ วิกปตถ อย่าง ๑. รวบรวมด้วย
อำนาจ วิเสสน อย่าง ๑. รวบรวมด้วยอำนาจ สมานกาลกิริยา อย่าง ๑.
รวบรวมด้วยอำนาจ วิย หรือ อิว ศัพท์อย่าง ๑. ๑ ที่รวบรวมด้วยอำนาจ
สัมพันธ์เข้าครั้งก่อน เช่น เม อนาคต จิตตฺวณิ ๑ ล ๑
อุปฺปฐาเปตฺติ วตฺตพฺพตฺ, ในที่นี้ คือ เม เข้าเพียง ตํ แห่ง
วตฺตพฺพตฺ (แต่สัมพันธ์จริง เม ต้องนำเข้าทั้งศัพท์ เพราะ ตํ
เป็นเพียง ตา บัจจยฺ, อนาคต เข้าเพียง วตฺตพฺพ-จิตตฺวณิ
อวตฺตกมฺม ใน คเหตุว ๑ สมานกาลกิริยา ใน นิสินฺเนหิ ๑
วิเสสน ของ ฌมฺมกถิกเห ๑ อนภิกฺขกตฺตา ใน วตฺตพฺพ-
๑ ล ๑ อติ ศัพท์ อาการ ใน วตฺตพฺพ-๑ ในศัพท์ ที่เข้าสัมพันธ์
บทสมาสเพียงครั้งบทที่ต้องรวมเช่นเดียวกัน ๑ ส่วนการรวม
ด้วยอำนาจ ๕ อย่าง ซึ่งนอกจากนี้ จะได้ข้ออุทาหรณ์ไว้ข้างหน้า

ประโยคหน้าคาถาและคาถา หน้า ๕

สตฺถา คนฺธกฺขิยํ นิสินฺโน ว ๑ ล ๑ ปุณฺณสฺส อจฺจุโยติ ๑

สตฺถา อ... คนฺธกฺขิยํ นิสินฺโน ว ประทับนั่งแล้วใน
พระคันธกฺขิ (ในกฺขิอันบุคคลชอบแล้วด้วยของหอม) เทียว
สุตฺวา ทรงสดับแล้ว ตสฺสา โรทิตสทฺทํ ซึ่งเสียงอันเทพธิดา
นั้นร้องไห้แล้ว ฌริตฺวา ทรงแผ่ไปแล้ว เทวธิดาย สมฺมุเข

แปลและวิจารณ์บางแง่ ในเรื่องลาซเทอริดา

นีสัทิตัว กณนโต วิย รวกะว่า ประทับนั่งตรัสอยู่ ณ
หน้าแห่งเทพริดา วตุวา ตรัสแล้ว “เทอริตา มม
สมปราเย จ สุขเมว” อิติ... อนสนธิ ฆณฺเฏวา ธมมํ เทเสนโต
เมอจะทรงสืบทอดซึ่งอนสนธิแสดงซึ่งธรรม อาห ตรัสแล้ว คำ
ซึ่งคาตา อิมํ น “ปัญญเจ ปุริโส ฯลฯ สุโข ปัญญสสุ
อุจฺจโย” อิติ... “เทอริเต ตูกรเทพริดา สักรณํ เอว อ. การ
กระทำซึ่งการสำรวมนั้นเทียว ภาโร เป็นภาระ กสฺสปสฺส
ของกัสสป ปุตฺตสฺส ผู้เป็นบุตร มม ของเรา (โหติ ย่อมเป็น)
ปน ส่วนว่า ‘อัย โน อตุโล’ อิติ สลุลกฺเขตุวา ปัญญกรณี
เอว อ. การกำหนดแล้วว่า ‘อ. ภาระนี้ เป็นประโยชน์ แก่เรา
(ย่อมเป็น)’ ตั้งนี้ กระทำซึ่งบุญนั้นเทียว ภาโร เป็นภาระ
ปัญญคติธานิ เอว ของบุคคลผู้มีความต้องการด้วยบุญ ท. นั้น
เทียว (โหติ ย่อมเป็น), หิ เพราะว่า ปัญญกรณี อ. การกระ
ทำซึ่งบุญ อิช โลกเก จ เอว สมปราเย จ สุขํ เอว เป็นเหตุ
นำสขมาไว้ในโลกนี้ด้วยนั้นเทียว ในโลกอันบุคคลถึงพร้อม
ณ เบื้องหน้าด้วยนั้นเทียว (โหติ ย่อมเป็น)”

คาตา

“เจ หักว่า ปุริโส อ. บุรุษ กยิรา พิงกระทำ ปัญญ
ซึ่งบุญ, กยิราถ พิงกระทำ เอนิ ปัญญ ซึ่งบุญนั้น ปุนปฺปุน

บ่อยๆ, กยิราด ฟังกระทำ ฉนทํ ซึ่งความพอใจ ตมฺหิ ปุณฺณเ
 ในบุญนั้น, หิ เพราะว่า อุจฺจโย อ. การสั่งสมขึ้น ปุณฺณสฺส
 ซึ่งบุญ สุโข เป็นเหตุนำสุขมาให้ (โหติ...)"

อรรถกถา หน้า ๑๐

อติโต อ.... "สเจ ปุริโส ๑ ล ๑ อุตฺสาห์ กโรธ
 เอว" อติ... (ปณฺทิตฺเตน อํนํบํทิต เวทิตฺโพนํ ฟังทราบ) "สเจ
 ถ้าวํ ปุริโส อ.... กเรยฺย ฟังกระทำ ปุณฺณํ ซึ่งบุญ,
 อนนฺมิตฺวา ไม่ยับยั้งแล้ว จินฺตเนน ด้วยอันคิด "เอกวารํ
 เม ปุณฺณํ กตํ อลํ เอตฺตาวตฺตา" อติ... กโรธ ฟังกระทำ
 ปุณฺปฺปํ บ่อยๆ "ปุณฺณํ อ. บุญ เม อันเรา กตํ กระทำแล้ว
 เอกวารํ สันวาระเดียว, อลํ อ. พอละ เอตฺตาวตฺตา ปุณฺณเ
 ด้วยบุญอันมีประมาณเท่านั้น," ตสฺส กรณกฺขณํ ๑ ล ๑
 อุตฺสาห์ กโรธ เอว ฟังกระทำซึ่งความพอใจ คือว่า ซึ่งความ
 ชอบใจ คือว่า ซึ่งความ อุตฺสาหะ ในบุญนั้น แม้ในขณะที่เป็น
 ที่กระทำซึ่งบุญนั้น นั้นเทียว ๑ ปุจฺฉา อ. อันถาม ก็การณา ?
 อติ... "(ปคฺคโล อ. บุคคล กยิราด ฟังกระทำ ฉนทํ ซึ่ง
 ความพอใจ ตมฺหิ ปุณฺณเ ในบุญนั้น) - ก็การณา เพราะ
 เหตุอะไร ?" วิสฺซุชนํ อ. วิสัชนา "สุโข ปุณฺณสฺส
 อุจฺจโย" อติ... (หิ เพราะว่า) อุจฺจโย อ.... ปุณฺณสฺส ซึ่ง

บุญ สุโข เป็นเหตุนำสุขมาให้ (โหติ...), อตุโล อ. อธิบาย
 ปุณฺณสฺส หิ ฯ ล ฯ สุโข” อิติ... คาทาปาทสฺส แห่งบาท
 แห่งพระคาถา ‘สุโข ปุณฺณสฺส อัจจโย’ อิติ... ‘หิ เพราะว่า
 อัจจโย อ. ความสงสมขึ้น ปุณฺณสฺส ซึ่งบุญ ปุณฺณสฺส อัจจโย
 คือว่า ปุณฺณสฺส วุฑฺฒิ, วุฑฺฒิ อ. ความเจริญ ปุณฺณสฺส แห่ง
 บุญ สุโข เป็นเหตุนำสุขมาให้ (โหติ...) อธิโลกปรโลกสุชา-
 วหนโต เพราะอันนำมาซึ่งความสุขในโลกนี้และในโลกอื่น”

วิจารณ์

คณฺฐกฺขิย์ ที่รวบไปหา นิสินฺโน นั้น เพราะอำนาจ ว
 ศัพท์ คือ คณฺฐกฺขิย์ เข้ากับ นิสินฺโน เมื่อ ว ศัพท์คุม
 นิสินฺโน, จึงต้องรวบมาตั้งแต่ นิสินฺโน ฯ ตสฺสา ที่รวบเข้ากับ
 โรทิตสฺสทํ เพราะ ตสฺสา เป็น อนภิหิตกตฺตา เข้ากับ โรทิต-
 เท้านั้น (รวบด้วยอำนาจสัมพันธ์เข้าครั้งก่อน) ฯ ที่ไม่รวบ
 โอภาสํ ฬริตฺวา ไปหา วีย ศัพท์ ซึ่งอยู่เบื้องหลังนั้น เพราะ
 โอภาสํ เข้ากับ ฬริตฺวา ฯ เข้ากับ วตฺวา (สุขเมวติ วตฺวา...),
 แต่ที่รวบตั้งแต่ เทวธิดาย ไปจนถึง วีย ศัพท์นั้น เพราะ
 เทวธิดาย เป็น สามีสมนุช ใน สมมุเข ฯ เป็น อาหาร ใน
 นิสิตฺตฺวา และ กเถนโต, นิสิตฺตฺวา สมานกาลกิริยา ใน
 กเถนโต ฯ อุปมาวิเสสน ของ สตุถา, วีย ศัพท์ อุปมาโชตก

เข้ากับ เทวธิดา สมมุติ นิสิตินา กัณโธ, นัชื่อว่า รว
ด้วยอำนาจ แห่ง วิย ศัพท์, แม่ อิว ศัพท์ ก็พึงทราบโดย
นัยน ๆ ที่รวตั้งแต่ อนุสนธิ ไปจนถึง เทเสนโต เพราะ
อนุสนธิ เป็น อวตตกมม ใน จมฺเฏวา ๆ สมานกาลกิริยา
ใน เทเสนโต จมฺม อวตตกมม ใน เทเสนโต ๆ อพฺพนฺตร-
กิริยา ของ สตุลา, นัชื่อว่ารวด้วยอำนาจ สมานกาลกิริยา ๆ
บางอาจารย์เวลารว ท่านให้ข้าม จมฺม เสีย เมื่อแปลบทที่
รวเสร็จแล้ว จึงยกศัพท์ จมฺม ขึ้นมาแปล ดังนี้ อนุสนธิ
จมฺเฏวา เทเสนโต เมื่อจะทรงสืบต่อซึ่งอนุสนธิแสดง จมฺม
ซึ่งธรรม ทั้งโดยที่ท่านถือว่า จมฺม มิได้เกี่ยวกับ สมานกาล
กิริยา, แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้ายก จมฺม ไว้โดดๆ ก็เป็นการรจ
รังเปล่าๆ เพราะไหนๆ ก็ได้รวกันมาแล้ว ก็ควรรวให้ตลอด
และการรวด้วยอำนาจ สมานกาลกิริยา นี้ ไม่สู้จะล่งนัก
เพราะบางแห่ง ท่านไม่รวก็มี ขอนพึงเห็น หตุว่า ที่อยู่ใน
ระหว่างประโยคเป็นตัวอย่าง ๆ ในการตั้งอรรถที่ม ตสฺสสตฺโถ
ท่านนิยมเติม ปณฺฑิตเณ เวทิตฺตพฺโพ เข้ามาเป็น กัตตา และ
กิริยา ที่คุมประโยค ตสฺสสตฺโถ ๆ อลฺ ศัพท์ เป็นศัพท์นินา
ใช้ในอรรถสองอย่าง คือ ใช้ในอรรถปฏิเสธอย่าง ๑ ใช้ใน
อรรถว่าควรอย่าง ๑ ๆ ที่ใช้อรรถ ปฏิเสธ เช่น “อลฺ
เอตฺตวตฺตา อ. พอละ ด้วยบุญมีประมาณเท่านี้” ในทน เป็นตัว

อย่าง, ที่ใช้ในอรรถว่าควร เช่น “อโธ เม พุทฺโธ อ. พระ
 พุทธเจ้า ควร แก่เรา” ตั้งขึ้นเป็นต้น (กัจจายนมูล) ๗ อนึ่ง
 อโธ ศัพท์นี้ เป็นศัพท์พิเศษจริงๆ คือ เป็นประธานก็ได้ เป็นบท
 กิริยาคุมพากย์ ของประโยคกรรมวาจก และภาววาจก ก็ได้
 เป็น วิกติดตุตา ก็ได้ เป็น วิเสสน ก็ได้ โดยที่สอดเข้าสมาส
 กับบทอื่น ก็ได้ เช่น อลงกโต เป็นต้น ๗ ความพิสดารของ
 อโธ นักศึกษาจักทราบข้างหน้า และในอธิบายสัมพันธ์ ไทย-มคธ
 และในหลักสัมพันธ์ ไทย-มคธ ของข้าพเจ้า ๗ เฉพาะ อโธ
 เอตฺตาตฺตา ในอรรถถาณนี้ ฟังทราบว่า อโธ เป็นศัพท์ที่ถูกใช้เป็น
 บทประธาน และลงในอรรถ ปฏิเสธ ๗ เฉพาะกาลาที่เรียง
 ประโยคผลไว้หน้า เรียงประโยคเหตุไว้หลัง เช่นดังในคาถาณ
 คือ ตั้งแต่ ปุณฺณญเจ ปุริโส จนถึง ตมฺหิ ฌนฺทํ กยิราธ
 เป็นประโยคผล, สุโข ปุณฺณสฺส อจฺจโย เป็นประโยคเหตุ
 เมื่อแปลประโยคเหตุ คือ สุโข ปุณฺณสฺส อจฺจโย ต้องเติม
 หิ เหตุโชค (เพราะว่า) เข้ามาเป็นนิบาตต้นข้อความของ
 ประโยคเหตุเสมอ, หรือจะแปลเป็นประโยค นาคโสณฺทํ
 ก็ได้ ๗ ส่วนอรรถถาที่อธิบายคาถาชนิดนี้ ท่านมักวาง
 กิจการณา ? ไว้หลังของข้อความที่อธิบายประโยคผล และหน้า
 ของข้อความที่อธิบายประโยคเหตุ ๗ ก็ กิจการณา ? เป็นประ-
 โยคคำถาม ชนิด กเถตุกามยตาปจฺญา และถือว่าเป็นประโยคอยู่

ภายในเลขโน, ข้อความในภายในเลขที่จะต้องเติมเข้ามาคุม
 กิการณา ? ท่านนิยมให้เติมข้อความของประโยคผลในคาถาทัง-
 หมด หรือเฉพาะบาทสุดท้ายของประโยคผล เข้ามาคุม, และ
 เติม ปุจฉา เข้ามาเปิด อิติ ที่ กิการณา ? (อิตี), แต่ถ้าข้าง
 หลังของ, กิการณา ฯ มีบทตั้งของข้อความที่เป็นประโยคเหตุ
 ท่านให้เติม ปุจฉา ปริหริตฺ เข้ามาเปิด อิติ ที่คุม กิการณา ?
 และเติม สตุถา อาห เข้ามาเปิดบทตั้งของประโยคเหตุที่เรียง
 ไว้หลัง กิการณา ? เช่นในอรรถกถานี้ พึงเรียงดังนี้ สตุถา
 “กิการณา ฯ ปุณณญเญ ปริโส กยิรา, กยิราเถณิ ปุนปฺปนิ,
ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถาติ ปุจฉา ปริหริตฺ “สุโข ปุณณสฺส
 อัจจโย อาห แปล: สตุถา อ. พระศาสดา อาห ตรัสแล้ว
 สุโข ปุณณสฺส อัจจโย” อิติ ว่า... ปริหริตฺ เพื่ออันหลัก
 เลียง ปุจฉา ซึ่งคำถาม กิการณา ? อิติ... “เอ หากว่า ปริโส
 อ.... กยิรา พึงกระทำ ปุณฺณํ ซึ่งบุญ, กยิราถ พึงกระทำ
 เอนํ ปุณฺณํ ซึ่งบุญนั้น ปุนปฺปนิ บ่อยๆ, กยิราถ พึงกระทำ
 ฉนฺทํ ซึ่งความพอใจ ตมฺหิ ปุณฺเณ ในบุญนั้น กิการณา ?
 เพราะเหตุอะไร ?,” “(หิ เพราะว่า) อัจจโย อ. การสั่งสม
 ขึ้น ปุณณสฺส ซึ่งบุญ สุโข เป็นเหตุที่น่าสุขมาให้” ฯ บทที่
 จัดสังยุตฺตประกาศไว้ได้ เป็นบทที่ต้องเติมเข้ามาในเวลาแปล ฯ
 แต่ตอน กิการณา ? นั้น จะเติมเพียง ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ
 เข้ามาคุม กิการณา ? ก็ได้ ฯ อนึ่ง ในที่อย่างนี้จะเติม ปุจฉา มา

เปิด อิติ แห่ง กิการณา? (อิติ) - และเติม วิสขุชนํ มา
เปิด อิติ แห่ง สุโข ปุณฺณสุส อจฺจุโยติ ก็ได้ ๆ อิติ ของ
บทตั้งอยู่หลังประโยค กิการณา กติ ยถา ก็ กติ ยถา ก็
วีย กติ ซึ่งได้ใช้ อาห หรือ วิสขุชนํ เปิดมาแล้ว ต้องเปิด
ด้วย คาถาปาทสุส อตุโธ เป็นต้นอีกครั้งหนึ่ง (ดูที่แปลไว้ใน
อรรถกถา เป็นตัวอย่าง) ๆ กโรธ ที่ ปุณฺณปุณํ กโรธ และ
อสุสาห์ กโรธเว,=กร+โอ บัจจย+เอธ สัตตมวิวัฏฺฐิ
อาชฺชชต

อนาถปิณฑิกวัตถุ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๑๔-๑๕

ปาโปปี ปสฺสตี ๆ ล ๆ ภทฺธานิเยว ปสฺสตีติ ฯ

สตฺถา อ.... ๆ ล ๆ อภาสี ได้รหัสแล้ว คาถา ซึ่ง... ท.
อิม่า... “ปาโปปี ปสฺสตี ๆ ล ๆ ภทฺธานิ ปสฺสตี” อิติ...
“ปาโป อ.กรรมอันลามก น ปจฺจุติ ยังไม่เผด็จผลอยู่ ยาว
เพียงใด, ปาโปปี แม่ อ.บุคคลผู้ลามก ปสฺสตี ย่อมเห็น
(ปาโป ซึ่งกรรมอันลามก) ภทฺรึ ว่าเป็นกรรมอันเจริญ จาว
เพียงนั้น, จ แต่ว่า ปาโป อ.กรรมอันลามก ปจฺจุติ ย่อม
เผด็จผล ยथा ในกาลใด, ปาโป อ.บุคคลผู้ลามก ปสฺสตี
ย่อมเห็น (ปาปานิ ซึ่งกรรมอันลามกท.) ปาปานิ ว่าเป็นกรรม
อันลามก อถ ในกาลครั้งนั้น, ภทฺรึ อ. กรรมอันเจริญ น ปจฺจุติ

ยังไม่เผด็จผลอยู่ ยาว เพียงใด, ภทฺโรปี แม้อ.บุคคลผู้
เจริญ ปสฺสตี ย่อมเห็น (ภทฺริ ซึ่งกรรมอันเจริญ) ปาปํ ว่า
เป็นกรรมอันลามก ฯ จ แต่ที่ว่า ภทฺริ อ.กรรมอันเจริญ
ปัจจุติ ย่อมเผด็จผล ยथा ในกาลใด, ภทฺโร อ.บุคคลผู้
เจริญ ปสฺสตี ย่อมเห็น (ภทฺรานี ซึ่งกรรมอันเจริญ ท.)
ภทฺรานี ว่าเป็นกรรมอันเจริญ อด ในกาลนั้น”

อรรถกถา

กายทฺถุจริตาทีนา ปาปกมฺเมน ยุตฺตปฺกฺคโล อ.
บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยกรรมอันลามก มีกายทฺถุจิตเป็นต้น
ปาโป อิติ ชื่อว่าบุคคลผู้ลามก ตตฺถ คาลายํ ในพระคาถา
นั้น ฯ หิ อธิบายว่า โสปี ปาโป อ.บุคคลผู้ลามกเม
นั้น อนุภวมาโน เมื่อเสวย สุขํ ซึ่งความสุข
นิพฺพตฺติ อันบังเกิดแล้ว ปริมสฺสจฺริตานุกาเวน ด้วยอานุภาพ
แห่งสฺสจฺริตอันมีในภพก่อน ปสฺสตี ชื่อว่าย่อมเห็น (ปาป
ซึ่งกรรมอันลามก) ภทฺโรปี แม้ว่าการมอันเจริญ ฯ อดฺโถ
อ.... “ยาว ตสฺส ฯลฯ ปาปานิเยว ปสฺสตี” อิติ...
คาถาปาทสฺส แห่งบาทแห่งพระคาถา ‘ยาว ปาปํ น
ปัจจุติ’ อิติ ว่า... ดังนั้นเป็นต้น, “ปาปกมฺมํ อ. กรรมอัน
ลามก ตํ นั้น น เทติ ยังไม่ให้อยู่ วิปากํ ซึ่ง
ผลอันสุกวิเศษ (ซึ่งวิปาก) ทิฏฺฐิขมฺเม วา ในกรรมอันสัตว์

เห็นแล้วหรือ สมุปราเย วา หรือว่าในภพอันสัตว์พึงถึงพร้อม
ณ เบื้องหน้า ตสฺส ปาปสฺส แก่บุคคลผู้ลามกนั้น ยาว
เพียงใด, (ปาโปปี แม้ อ. บุคคลผู้ลามก ปสฺสตี ย่อมเห็น
ปาป ซึ่งกรรมอันลามก ภาวํ ว่าเป็นกรรมอันเจริญ ดาว
เพียงนั้น) ฯ ปน แต่ว่า ตํ ปาปกมฺมํ อ. กรรมอันลามก
นั้น เทติ ย่อมให้ วิปากํ ซึ่งผลอันสุขวิเศษ ทิฏฺฐิมฺเม วา
ในธรรมอันสัตว์เห็นแล้วหรือ สมุปราเย วา หรือว่าในภพ
อันสัตว์พึงถึงพร้อม ณ เบื้องหน้า อสฺส ปาปสฺส แก่บุคคลผู้
ลามก นั้น ยथा ในกาลใด, อถ ในกาลนั้น ปาโป อ. บุคคล
ผู้ลามก โส นั้น ทิฏฺฐิมฺเม วิวิชา กมฺมกฺรณา อนฺโนโณโต จ
เมื่อเสวยซึ่งกรรมกรณต่างๆในธรรมอันสัตว์เห็นแล้วด้วย สมุปราเย
อปายทกํ อนฺโนโณโต จ เมื่อเสวยซึ่งทุกข์ในอบายในภพอันสัตว์
ผู้ถึงพร้อม ณ เบื้องหน้าด้วย ปสฺสตี ชื่อว่าย่อมเห็น (ปาปานิ ซึ่ง
กรรมอันลามก ท.) ปาปานิ เอว ว่าเป็นกรรมอันลามกนั้นเทียว”

อตุโธ อ. อธิบาย ทุตฺติยคาลายํ ในคาลาที่สอง
ปณฺณิเตน อันบัณฑิต เวทิตุโพ พึงทราบ ยุตฺโต อ. บุคคล
ผู้ประกอบแล้ว ภาวํกมฺเมน ด้วยกรรมอันเจริญ กายสุจริตาทีนา
มีกายสุจริตเป็นต้น ภาวโร ชื่อว่าบุคคลผู้เจริญ ฯ โสปี
ภาวโร อ. บุคคลผู้เจริญเมื่อนั้น อนฺนุมาโน เมื่อเสวย ทุกฺข
ซึ่งทุกข์ นิพฺพตฺติ อันบังเกิดแล้ว ปริมุทฺจจริตานุภาเวน ด้วย

อานุกาภาพแห่งทุจรีตอันมีในภพก่อน ปสฺสติ ชื่อว่าย่อมเห็น
 (ภทฺธิ ชิงกรรมอันเจริญ) ปาปํ ว่าเป็นกรรมอันลามก ฯ
 อตฺถโธ อ.... “ขาว ตสฺส ฯ ล ฯ ภทฺธานิเยว ปสฺสติ”
 อิติ... คาลาปาตสฺส แห่ง... ‘ขาว ภทฺธิ น ปจฺจติ’
 อิติ ว่า.... ดังนี้ เป็นต้น, “ภทฺธกมฺมํ อ. กรรมอันเจริญ คํ
 นั้น น เทติ ยังไม่ให้อยู่ วิปากํ ซึ่งผลอันสุกวิเศษ
 ทิฏฺฐิธมฺเม วา ในธรรมอันสัตว์เห็นแล้วหรือ สมฺปฺราเป วา
 หรือว่าในภพอันสัตว์พึงถึงพร้อม ณ เบื้องหน้า ตสฺส ภทฺธสฺส
 แก่บุคคลผู้เจริญนั้น ขาว เพียงใด, (ภทฺธิโรปี แม้ อ. บุคคล
 ผู้เจริญ ปสฺสติ ย่อมเห็น ภทฺธิ ชิงกรรมอันเจริญ ปาปํ
 ว่าเป็นกรรมอันลามก ตาว เพียงนั้น) ฯ ปน แต่ว่า คํ
 ภทฺธิ อ. กรรมอันเจริญนั้น เทติ ย่อมให้ วิปากํ ซึ่งผลอัน
 สุกวิเศษ (ตสฺส ภทฺธสฺส แก่บุคคลผู้เจริญนั้น) ยทา
 ในกาลใด, อถ ในกาลนั้น ภทฺธิโร อ. บุคคลผู้เจริญ โส
 นั้น ทิฏฺฐิธมฺเม ลากสกุการาทิสฺสํ อนุภวมาโน จ
 เมื่อเสวยซึ่งสุขอันเกิดแต่อามิส มีลาภและสักการะ เป็นต้น ใน
 ธรรมอันสัตว์เห็นแล้วด้วย สมฺปฺราเป ทิพฺพสมฺปตฺติสฺสํ
 อนุภวมาโน จ เสวยอยู่ซึ่งสุขอันเกิดแต่ทิพฺพสมบัตติ ในภพอัน
 สัตว์พึงถึงพร้อม ณ เบื้องหน้าด้วย ปสฺสติ ชื่อว่าย่อมเห็น
 (ภทฺธานิ ชิงกรรมอันเจริญ ท.) ภทฺธานิ เอว ว่าเป็นกรรม
 อันเจริญนั้นเทียว”

วิจารณ์

เมื่อท่านเรียงประโยค ข ไว้หลังประโยค ต; ต ศัพท์ที่
จำต้องมีในประโยค ต ซึ่งเรียงไว้หน้าประโยค ข นั้น ไม่ต้องทำ
ให้ปรากฏ ข้อนึงเห็น ปาโปปี ปสฺสตี ภทฺฐิ, ยาว
ปาปี น ปจฺจติ. และ ภทฺฐิโรปี ปสฺสตี ปาปี,
ยาว ภทฺฐิ น ปจฺจติ. ในคาดานเป็นตัวอย่าง, คือ ปาโปปี
ปสฺสตี ภทฺฐิ และ ภทฺฐิโรปี ปสฺสตี ปาปี เป็น
ประโยค ต, ส่วน ยาว ปาปี น ปจฺจติ และ ยาว
ภทฺฐิ น ปจฺจติ เป็นประโยค ข ๆ ในเวลาแปลโดยอรรถ
ถ้า ข ศัพท์เป็น ยาว, ต ศัพท์เป็น ตาว ให้แปลรวมกันว่า
“ตราบเท่าที่” ถ้า ข ศัพท์เป็น ยทา, ต ศัพท์เป็น ตทา หรือ
อด ให้แปลรวมกันว่า “ในเมื่อ” หรือ “ในกาลที่” ถ้า ข
ศัพท์เป็น ยถา (ฉันทิ), ต ศัพท์เป็น ตถา หรือ เอว
(ฉันทัน), ให้แปลรวมกันว่า “เหมือน” ถ้า ข ศัพท์ เป็น
ยถา (โดยประการใด), ต ศัพท์ เป็น ตถา หรือ เอว
(โดยประการนั้น), ให้แปลรวมกันว่า “โดยประการที่” แต่
ทั้งนี้ต้องแปลประโยค ต จบก่อน จึงแปล ข. ต. รวมกันแล้ว
จึงเข้าแปลประโยค ข ดังจะได้แปลคาดานเป็นตัวอย่างดังนี้:-
“แม้บุคคลผู้ลามก ย่อมเห็น (กรรมอันลามก) ว่าเป็นกรรมอัน
เจริญ ตราบเท่าที่ (ยาว + ตาว) กรรมอันลามกยังไม่ผลัดผล;
แต่บุคคลผู้ลามกย่อมเห็น (กรรมอันลามกทั้งหลาย) ว่าเป็น

กรรมอันลามก ในเมื่อ (ยथा + อถ) กรรมอันลามกแผ่สัตว์ผล ฯ
 แม้บุคคลผู้เจริญยอมเห็น (กรรมอันเจริญ) ว่าเป็นกรรมอัน
 ลามก ตราบเท่าที่ กรรมอันเจริญยังไม่แผ่สัตว์ผล; แต่บุคคล
 ผู้เจริญยอมเห็น (กรรมอันเจริญทั้งหลาย) ว่าเป็นกรรมอันเจริญ
 ในเมื่อ กรรมอันเจริญแผ่สัตว์ผล” ฯ สำหรับการแปลโดย
 อรรถในสนามหลวง - ถ้าในที่ ๆ เรียงประโยค ข ย่อหน้า, เรียง
 ประโยค ค ไว้ข้างหลัง, จะไม่แปลตัด คือ แปลโดยธรรมดา
 ก็ได้ แต่ถ้าแปลตัด ก็ต้องแปลให้ถูก ฯ วิวิชา กมฺมกรณา
 ในอรรถกถาพึงทราบว่า เป็น ปัญจมวิภักติ ใช้ในอรรถกถา-
 วิภักติ, แต่ถ้าเรียงจะเต็ม ทุกข์ เข้ามาเป็น อุตตตกมฺม
 ใน อนฺโณโต แล้วเอา วิวิชา กมฺมกรณา เป็น เหตุ
 ใน อนฺโณโต ก็พอได้

อสณฺณตปริกฺขารภิกฺขุขุตฺต

คาถาและอรรถกถา หน้า ๑๖-๑๗

มวณฺณเณด ปาปสฺส ฯ ล ฯ ปฺรติเยวาทิ อุตฺโต ฯ

สตุถา อ. ... ฯ ล ฯ อาห... คานํ ชฺช... อิม...

“มวณฺณเณด ปาปสฺส ฯ ล ฯ โลกํ โลกํปํ อาจิณ”
 อิติ... “ปฺคฺคโล อ. ... มา อวณฺณเณด อย่าฟังดูหมิ่น
 ปาปสฺส ซึ่งกรรมอันลามก ‘น มตฺตํ อากมฺมสฺสตี’ อิติ ว่า
 ‘อ. กรรมอันลามกเล็กน้อย จักไม่มาถึง’ ดังนี้, อุตฺตมฺมโลภ

แม้ อ. หม้อแห่งน้ำ ปฐิ ย่อมเต็ม อุทพินทุนิปาเตน เพราะ
ความตกแห่งหยาดแห่งน้ำ (ยดา ฉันได), พาโล อ. คนเขลา
อาจิณ สัมสมอยู่ (ปาปี ซึ่งกรรมอันลามก) โลกั โลกัปี
แม้ทีละน้อยๆ ปฐิ ย่อมเต็ม ปาปสุส ด้วยบาป (เอว
ฉันนั)”

อรรธกถา

อตุโล อ.... “น อวชานะยุ” อิติ... ปทสุส
แห่ง... ‘มวณณเจต’ อิติ... “น อวชานะยุ ไม่
พึงดูหมิ่น” ฯ อตุโล อ.... “ปาปี” อิติ... ปทสุส
แห่ง... ‘ปาปสุส’ อิติ... “ปาปี ซึ่งกรรมอันลามก” ฯ
อตุโล อ.... “อปฺปมตฺตํ ฯ ล ฯ วิปฺยจิสุสฺสตี” อิติ...
กถาปาทสุส แห่ง... ‘น มตฺตํ อากมิสุสฺสตี’ อิติ...
“ปฺกคฺคโล อ.... น อวชานะยุ ไม่พึงดูหมิ่น ปาปี ซึ่ง
กรรมอันลามก เอว อย่างนี้ “อปฺปมตฺตํ ฯ ล ฯ วิปฺยจิสุสฺสตี”
อิติ... “ปาปี อ. กรรมอันลามก อปฺปมตฺตํ อันมี
ประมาณเล็กน้อย เม อันเรา กติ กระทำแล้ว, กทา เมื่อ
ไร เอตฺ ปาปี อ. กรรมอันลามกนั้น วิปฺยจิสุสฺสตี จัก
พลีตผล” ฯ อตุโล อ.... “เอเกกสุสาปี ฯ ล ฯ
ปาปสุส ปฐิเอว” อิติ... ปทสุส แห่ง... ‘อุทกฺกมฺโกติ’
อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, “เทเว ครนเมอสน วสุสนเต ตก

อยู่ กุลาภาษนี อ. ภาชนะอันสำเร็จด้วยดิน ขงฺกณฺจิ
 ชนิดใดชนิดหนึ่ง มุขํ วิวริตา ขิปิตํ อัน ๆ บุคคลเปิด
 แล้วซึ่งปากตั้งไว้แล้ว ปุริติ ย่อมเต็ม นิปาเตน เพราะอัน
 ตกลง อุตฺกพินฺทุโน แห่งหยาดแห่งน้ำ เอเกกสฺส อปปี
 แม่น้ำหยาดหนึ่งและหยาดหนึ่ง (แม้ทีละหยาด ๆ) ยถา ฉนฺได;
 พาลปฺกคฺโค อ. บุคคลผู้เขลา อาจินฺนโต สังสมอยู่ ปาปํ
 ซึ่ง... ปาปํ อาจินฺนโต คือว่า ปาปํ วนฺตฺตฺนโต ๆ
 ยังกรรมอันลามกให้เจริญอยู่ โลกํ โลกํปปี แม้ทีละน้อย ๆ
 ปาปสฺส ปุริติ เอว ย่อมเต็มด้วยบาปนั้นเทียว เอวํ ฉนฺนํ "

วิจารณ์

มวณฺณเบถ = มา + อวณฺณเบถ, เฉพาะ อวณฺณเบถ =
 โอ + มนฺ ชาติในความรู้อย่าง บัณฑิตประจำหมวดกัตตุวาจก เอถ
 สัตตมวิภักติ อาชยาค, แปลง โอ เป็น อว, แปลงที่สุด
 ชาติ คือ นฺ แห่ง มนฺ ชาติ กับ ย บัณฑิต เป็น ญณ
 สำเร็จรูปเป็น อวณฺณเบถ ด้วยอำนาจอุปสรรคเบียดชาติ จึง
 ต้องแปลว่าพึงดูหมิ่น ๆ ปาปสฺส เป็นจตุตถวิภักติลงในอรรถ
 แห่งทุตติยาวิภักติ แปลว่า "ซึ่งกรรมอันลามก" ๆ อิติ ศัพท์
 ที่ท้าย อาคมิสฺสติ ด้วยอำนาจฉันทานุกรมจึงหายไป แต่
 เวลาแปลต้องเติมเข้ามา เป็น 'นฺ มตฺตํ อาคมิสฺสติ ๆ
 ยถา ศัพท์ในประโยค อุตฺกพินฺทุนิปาเตน อุตฺกมุโภปี ปุริติ

กดี เอตม์ ศัพท์ในประโยค ปุรติ พาโล ปาปสฺส โลกั
 โลกัปี อัจฉิ กดี ที่หายไปก็ด้วยอำนาจแห่งฉันทานุรักษ์เช่น
 กัน ฉะนั้นในเวลาแปลพึงเติมเข้ามา ๑ อัจฉิ = อา + จิ
 ชาติในความสังสม + นา บัจฉิ ประจำหมวดกัตตุวาก + อนต
 บัจฉิ + สิ ปฐมวิภักติปุงลิงค์ แจกตามแบบ ภาวนต ศัพท์ จึง
 สำเร็จรูปเป็น อัจฉิ ๑ ปาปสฺส เป็นฉฐวิภักติ เมื่อเข้า
 กับ ปุรติ ต้องแปลเป็นตติยวิภักติ (ด้วย...) โดยมีหลักอยู่ว่า
 บทนามนามที่ประกอบด้วยฉฐวิภักติ เมื่อเข้ากับศัพท์ที่สำเร็จมา
 จาก ปุร ชาติ หรือ เกวล ศัพท์ ต้องแปลเป็นตติยวิภักติ
 (ด้วย...) เสมอ ๑ ตอนบทตั้ง คือ อุตกมุโภปี... น
 พอถึงบทแก้ ท่านมิได้แก้เฉพาะ อุตกมุโภปี เท่านั้น คือ
 แก้จนจบคาถาทีเดียว อิติ ชนิดนี้ต้องเป็น อาทยตฺต และ
 สรูปใน ปทสฺส, แม้ในที่อื่นซึ่งอยู่ในลักษณะนี้ แม้ไม่ได้
 บอกไว้ ก็พึงทราบโดยนัยนั้นแล.

พิพาลปทกเสฏฐิชาตตุ

ประโยคทองเรื่อง หน้า ๒๐

มวณณเถล ปุณณสฺส ๑ ล ๑ ปุณณสฺส ปุรติ ๑

สตุถา อ... ๑ ล ๑ อาห... คาคิ ชัง... อิมิ...

มวณณเถล ปุณณสฺส ๑ ล ๑ โลกั โลกัปี อัจฉิ

อิติ... “ปุกฺคโล อ... มา อวณณเถล อย่าฟังดูหมิ่น

ปุลฺลสฺส ซึ่งบุญ ‘น มตฺตํ อากมิสฺสติ’ อิติ ว่า
 ‘อ. บุญเล็กน้อยจักไม่มาถึง’ ดังนี้, อุกุมโกปี แม้
 อ. หม้อแห่งน้ำ ปุริติ ย่อมเต็ม อุทฺพิทุนิปาเตน เพราะอันตก
 ลงแห่งหยาดแห่งน้ำ (ยถา ฉนฺโต;) ชีโร อ. นักปราชญ์
 อาจันน์ สัมสมอยู่ (ปุลฺลํ ซึ่งบุญ) ปุริติ ย่อมเต็ม ปุลฺลสฺส
 ด้วยบุญ (เอวํ ฉนฺนํ)”

อรรถกถา

อตฺโถ อ. เนอความ “ปณฺฑิตมนุสฺโส ๑ ล ๑
 ปุลฺลสฺส ปุริติ” อิติ... ตสฺส คาวาจนสฺส แห่ง...
 (ปณฺฑิตเตน อัน... เวทิตฺตํ...) “ปณฺฑิตมนุสฺโส อ. มนุषย์
 ผู้เป็นบัณฑิต กตฺวา กระทำแล้ว ปุลฺลํ ซึ่งบุญ มา
 อวมณฺเฑธ อย่าพึงดูหมิ่น มา อวมณฺเฑธ คือว่า น
 อวชาเนยฺยฯ ไม่พึงดูแคลน ปุลฺลํ ซึ่งบุญ เอวํ อย่าง
 นี้ “อปฺปมตฺตํ มยา ๑ ล ๑ เอตํ วิปฺขจิสฺสติ”
 อิติ... “ปุลฺลํ อ. บุญ อปฺปมตฺตํ อันมีประมาณน้อย
 มยา อันเรา กตฺติ กระทำแล้ว, มตฺตํ ปุลฺลํ อ. บุญ
 เล็กน้อย น อากมิสฺสติ จักไม่ถึง วิปากวเสน ด้วยสามารถ
 แห่งผลอันสุกวิเศษ, เอวํ ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น สนฺเต
 มีอยู่ กมฺมํ อ. กรรม ปรีตฺตํ อันเล็กน้อย ทกฺขิสฺสติ
 จักเห็น มี ซึ่งเรา กหิ ในกาลไร, วา อนึ่ง อหิ อ. เรา

ทกขิสฺสสามิ จักเห็น คัม ปรีตตกมมัม ซึ่งกรรมอันเล็กน้อย
นั้น กัม ในกาลไร, กทา เมื่อไร เอตัม ปรีตตกมมัม
อ. กรรมอันเล็กน้อยนั้น วิปจฺจิสฺสตี จักแผ่ผลโดยวิเศษ,
กุลาตภาชนํ อ. ภาชนะอันสำเร็จแล้วด้วยดิน วิรวิตฺวา
จีปิตํ อัน ๆ บุคคลเปิดตั้งไว้แล้ว ปุริตี ย่อมเต็ม นิรันตร
อุทกพินทุนิปาเตน เพราะอันตกลงแห่งหยาดแห่งน้ำ สันกาลอัน
หาระหว่างมิได้ ยถา ฉนฺโต; ธีโร อ. นักปราชญ์ ธีโร
คือว่า ปณฺทิตปุริโส ๆ อ. บุรุษผู้เป็นบัณฑิต อาจินฺโต
สังสมอยุํ ปุณฺณํ ซึ่งบุญ โดกํ โดกํปี แม้ทีละน้อย ๆ
ปุริตี ย่อมเต็ม ปุณฺณสฺส ด้วยบุญ เอิว ฉนฺนํ”

วิจารณ์

ทกขิสฺสตี=ทิสฺ แปลง เป็น ทกข+สฺสตี ภวิสฺสันติ
วิภตฺติอาชยาต ฯ อีกนัยหนึ่ง ทิสฺ+ข บั๊จย ด้วยอำนาจ ข
บั๊จย แปลงที่สุดธาตุ เป็น กุ และลบ อิ สระแห่งพยัญชนะ
ต้นธาตุ ได้เป็นรูป ทกข+สฺสตี วิภตฺติ สำเร็จรูปเป็น
ทกขิสฺสตี ฯ แม้ ทกขิสฺสสามิ ก็นัยเดียวกันนี้, ต่างแต่ว่า
ทกขิสฺสสามิ ลง สฺสามิ ภวิสฺสันติวิภตฺติ อาชยาต เท่านั้น ฯ ส่วน
นอกนพิงทราบโดยนัยที่ได้อธิบายมาแล้ว

กุกกุฏมิตตาคฤ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๒๘

ปานิมิฮี เจ ฯลฯ ปาปํ อนุชจตีติ ฯ

สตถา อ.... ฯลฯ อาม... คณิ ซึ่ง อิม...

“ปานิมิฮี เจ ฯลฯ ปาปํ อุกุพฺพโต” อิติ... “เจ
 หากว่า วโน อ. แผล ปานิมิฮี ที่ฝ่ามือ น อสฺส
 ไม่พืงมี, ปุคฺคโล อ.... หเรยฺย พึงนำไปได้ วิสํ ซึ่ง
 ขาพิษ ปาณินา ด้วยฝ่ามือ, หิ เพราะว่า วิสํ อ. ขาพิษ
 น อเนวติ ย่อมไม่เล่นเข้าไป (ปาณิ สู่ฝ่ามือ) อพฺพณํ
 อันมีแผลหามิได้ (ยดา ฉันท) ปาปํ อ.... นตฺถิ ย่อม
 ไม่มี อุกุพฺพโต แก่บุคคลผู้ไม่กระทำอยู่ (เอวํ ฉันทัน)

อรรถกถา

อตฺโต อ.... “น ภเวยฺย” อิติ.... ตตฺถ ปเทสฺ
 ใน...นะ ปทสฺส แห่งบท ‘นาสฺส’ อิติ... “น ภเวยฺย
 ไม่พืงมี” ฯ อตฺโต อ.... “หริตฺ สกฺกุณฺเวยฺย” อิติ...
 ปทสฺส แห่ง... ‘หเรยฺย’ อิติ... “สกฺกุณฺเวยฺย พึงอาจ
 หริตฺ เพื่ออันนำไป” ฯ ปุจฺฉา อ. ปุจฺฉา “กัการณา?”
 อิติ... “(ปุคฺคโล อ.... หเรยฺย พึงนำไปได้ วิสํ ซึ่ง
 ขาพิษ ปาณินา ด้วยฝ่ามือ) กัการณา เพราะเหตุอะไร?” ฯ
 วิสฺซชนิ อ. วิสฺซชนา “ยสฺมา นาทพฺพณํ วิสมเนวติ”

อติ... “วิสั อ.ยาพิษ น อเนวติ ย่อมไม่เล่นเข้าไป (ปานีสู้ฝ่ามือ) อพฺพณั อันมีแผลหามิได้ (อันไม่มีแผล) ยสฺมาเหตุใด, (ตสฺมา เพราะเหตุนั้น ปุคฺคโล อ.... หเรยฺย พึงนำไปได้ วิสั ซึ่ง... ปาณินา ด้วย...)” ฯ อตฺถโก อ.อธิบาย “อพฺพณั หิ ฯลฯ ปาปํ อนุจฺจนติ” อติ... “หิ เพราะว่า วิสั อ.ยาพิษ น สกฺโกติ ย่อมไม่อาจ อเนวติ เพื่ออันเล่นเข้าไป ปาณิ สู้ฝ่ามือ อพฺพณั อันมีแผลหามิได้ (ยถา ฉนฺโต), ปาปํ นาม ชฺช อ.กรรมอันลามก นตฺถิ ย่อมไม่มี อกฺขพฺพโต แก่บุคคลผู้ไม่กระทำอยู่ ปาปํ ซึ่ง... อภาเวน เพราะความไม่มี อกฺขลเจตนาเย แห่งเจตนาอัน สัมปยุตด้วยอกุศล ธนฺนาทนี นหริตฺวา เทนตสฺส อปีแม่แห่งบุคคลผู้นำออกแล้วซึ่งเครื่องประหารท. มีธนูเป็นต้นให้อยู่ ปาปํ อกฺขพฺพโต ปาปํ นาม นตฺถิ คือว่า อพฺพณั หิ ปาณิ ฯลฯ ปาปํ อนุจฺจนติ. หิ จริงอยู่ ปาปํ อ.... น อนุจฺจนติ ย่อมไม่ติดตาม จิตฺตํ ซึ่งจิต อสฺส อกฺขพฺพโต ของบุคคลผู้ไม่ทำอยู่นั้น วิสั วีย ราวกะ อ. ยาพิษ อนเนวนฺนุนฺตํ ไม่เล่นเข้าไปอยู่ ปาณิ สู้ฝ่ามือ อพฺพณั อันมีแผลหามิได้ เอวฺ เอว ฉนฺนํนํนํนํเทยว”

วิจารณ์

บาทพระกาลาว่า หเรยฺย ปาณินา วิสั เป็นประโยคผล

ซึ่งมีประโยคเหตุ คือ บาทพระคาถาว่า นาพุพณฺ วิสมเนวติ
 เรียงอยู่หลัง ในที่เช่นนี้ถึงคราวแปลประโยคเหตุ ต้องเติม หิ
 เพราะว่า (เหตุโชคก) เข้ามา ฯ ๓ บาทพระคาถาข้างต้น คือ
 ปาณิมฺหิ เจ ถึง วิสมเนวติ เป็นประโยค ยถา, ส่วนบาท
 พระคาถาสุดท้าย คือ นตฺถิ ปาปํ อุกุพฺพโต เป็นประโยค
 เอว แต่ที่ไม่เขียนไว้ด้วยอำนาจฉันทานุรักษ์ ฯ อุกุพฺพโต=
 อ. ที่สำเร็จมาจาก น+กรฺ ชาติในความกระทำ+โอ บัจจย
 ประจําหมวดกัตตุวาก+อนตฺ บัจจย นามกิตฺถ์+ส วิกัตตินาม
 แจกตามแบบ ภาวนตฺ ศัพท์; พฤทธิ อ. สระดับชาติเป็น อุ
 ใต้รูปเป็น กรฺ, แล้วแปลง โอ บัจจย เป็น อว แปลง ว
 แห่ง อว เป็น พ และแปลง รฺ แห่งกรฺ เป็น พ ใต้รูป
 เป็น อุกุพฺพ+อนตฺ=อุกุพฺพนตฺ+ส วิกัตตินาม แปลง นต
 ที่สุด ศัพท์ กับ ส วิกัตติ เป็น โต สำเร็จรูปเป็น อุกุพฺพโต ฯ
 ยสุมา นาพุพณฺ วิสมเนวติ ในอรรถถา; ก็เมื่อมีประโยค
 ยสุมา แล้ว จะไม่มีประโยค ตสุมา ไม่ได้, ข้าพเจ้าได้กล่าว
 แล้วว่า ประโยค หเรยฺย ปาณินา วิสํ เป็นประโยคผล
 ก็ประโยคผลก็คือประโยค ตสุมา นั่นเอง ฉะนั้น ในการแปล
 ประโยควิธาน คือ ยสุมา นาพุพณฺ วิสมเนวติ นี้ ต้องเติม
 ตสุมา หเรยฺย ปาณินา วิสํ เข้ามารับกับประโยค ยสุมา ด้วย
 (ดูที่แปลไว้ในอรรถถานี้)

โกกสนขลุทหวาดุด

กาลาและอรรถกถา หน้า ๓๓-๓๔

โย อปฺปทญฺหสฺส ฯลฯ ปจฺเจตฺติ อตฺถโถ ฯ

สตฺถา อ.... ฯลฯ อาห... กาคิ ชฺัง... อิมิ... “โส
อปฺปทญฺหสฺส ฯลฯ ปฏฺิวาคิ จิตฺโต” อิติ... “โย ปุคฺคโ
อ.... ทสฺสติ ย่อมประทุษร้าย นรสฺส ต่อณะ อปฺปทญฺหสฺส
ผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว สทฺธสฺส ผู้หมดจดแล้ว โปสสฺส ผู้เป็น
บรมข (ผู้อันบุคคลพึงเลียด) อนนฺทสฺส ผู้มีกิเลสเป็นเครื่อง
ขยวนหามิได้, ปาปํ อ.กรรมอันลามก ปจฺเจติ ย่อมกลับมา
ติ เอว ปุคฺคํ สํบุคคลนั้นนั้นเทียว พาลิ ผู้เป็นคนเขลา
โร อิว เพียงดัง อ.ธฺลํ สุขุโม อันละเอียด จิตฺโต อันฯ
บุคคลชาติไปแล้ว ปฏฺิวาคิ ทวนขงลม (ปจฺเจตฺโต กลับมาอยู่
ติ ปุคฺคํ สํบุคคลนั้น) ฉะนน”

อรรถกถา

อตฺถโถ อ.... “อตฺตโน วา สพฺพสฺสตฺตานํ วา อปฺปทญฺ-
หสฺส” อิติ... ตตฺถ ปเทสุ ใน... นะ ปทสฺส แห่ง... ‘อปฺปทญฺ-
หสฺส’ อิติ... “อปฺปทญฺหสฺส ผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว อตฺตโน
วา ต่อตนหรือ สพฺพสฺสตฺตานํ วา หรือว่า ต่อสัตว์ทั้งปวง ท.”
ฯลฯ อิทํ วจัน อ. คำนี้ ‘โปสสฺส’ อิติ...

อุปเรน อากาเรน สดุดาธวณิ เอว เป็นคำร้องเรียกซึ่งสัตว์
 โดยอาการอื่นอีกนั้นเทียว (โหติ...) ๑ ล ๑ ปทจฺเฉโท
 อ. อันตัตตังบพ "ปฏฺิ เอติ" อิติ... ปทสฺส แห่ง... 'ปจฺเจติ'
 อิติ... (ปณฺทิตฺเตน อัน... เวทิตพฺโพ พึงทราบ) ๑ อตฺโถ
 อ.... "ยถา เอเกน ปุริเสน ๑ ล ๑ วิปากทฺทฺชวเสน ปจฺเจติ"
 อิติ... ปทสฺส แห่ง... 'ปฏฺิวัต' อิติ ว่า... ดังนั้นเป็นต้น.
 "รโห อ. ธฺลํ สฺซุโม อันละเอียต เอเกน ปุริเสน ปฏฺิวาเต
 จิตํ ปหริตฺตํตาย จิตฺโต อัน ๆ บุรุษคนหนึ่งขาดไปแล้ว เพราะ
 ความที่แห่งตนเป็นผู้ใคร่ เพื่ออันประหารซึ่งบุคคลผู้นั้นอยู่แล้ว
 ณ ที่ทวนแห่งลม ปจฺเจติ ย่อมกลับมา ปุริสํ สํบุรุษํ ตํ เอว
 นั้นนั้นเทียว ตเมว ปุริสํ ปจฺเจติ คือว่า ตสฺส อฺปฺริ ปตติ
 ปตติ ย่อมตกไป อฺปฺริ ณ เบื้องบน ตสฺส ปุริสสฺส แห่งบุรุษ
 นั้น ยถา ฉนฺโต; ปุคฺคโล อ.... โย ใด ททฺนฺโต ให้อยู่
 ปาณิปุพฺพาราทินิ ซึ่งกายกรรมท. มีการประหารด้วยฝ่ามือ
 เป็นต้น ปทสฺสติ ย่อมประทุษร้าย ปุริสสฺส ตํบุรุษํ อปฺปทฺฏ-
 จสฺส ผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว, ปาปํ อ.... ตํ นั้น ปจฺเจติ
 ย่อมกลับมา ตํ เอว ปุริสํ สํบุรุษํนั้นนั้นเทียว พาลํ ผู้เป็น
 คนเขลา ทิฏฺฐิเจ ว ธมฺเม ว สมฺปฺราเย ว นิรยาทีสุ วิปจฺจมานํ
 ผู้เดือดร้อนอยู่ในที่ท. มีนรกเป็นต้น ในธรรมอันตนเห็น
 แล้วเทียวหรือ ๆ ว่า ในภพอันตนถึงพร้อม ณ เบื้องหน้า วิปาก-
 ทฺทฺชวเสน ด้วยสามารถแห่งทุกข์อันเป็นผล"

วิจารณ์

ปจฺเจติ=ปติ+อิ ชาติในความเป็นไป+อ บัณฑิตประจำหมวด
กัตตุจาก+อิ, ด้วยอำนาจ ปฏิ อุปสรรค กลับคำว่า 'มา' ๗
จิตฺโต=จิตฺ ชาติในความชัดไป+ต บัณฑิต+ติ วิกัตตินาม,
ชาติที่ จ ช ป เป็นที่สุด ลบที่สุดชาติ ช่อน ต เป็น ตต
เช่น มุจ ชาติ+ต=มุตต, ภูช ชาติ+ต ภูตต, คุป ชาติ
+ต=กุตต, จิป+ต จิตต เป็นต้น

มณิการกุลปกตติสฺสเถรวาทุ

คาถาท้องเรื่อง หน้า ๓๖

ปจฺเจติ มุนิโน ๗๑ ๗ ชงฺขพลํ มมาติ ๗
เถโร อ. พระเถระ ๗๑ ๗ อาห... คากิ ชัง...
อิมิ... "ปจฺเจติ มุนิโน ๗๑ ๗ ชงฺขพลํ มม" อิติ...
"ภตุติ อ. ภักตร์ โลกิ โลกิ น้อยหนึ่งๆ กุเล กุเล ใน
ตระกูลๆ ชเนหิ อัน...ท. ปจฺเจติ ย่อมหุง มุนิโน เพื่อมุนี,
อหิ อ. เรา จริสฺสามิ จักเที่ยวไป ปิณฺฑิกาย ด้วยกิริยาของ
ภิกษุผู้เที่ยวไปเพื่อบิณฑะ, (หิ เพราะว่า) ชงฺขพลํ อ. กำลัง
แห่งแข็ง มม ของเรา อตุติ มีอยู่"

วิจารณ์

ปจฺเจติ=ปจ ชาติ ในความหุง+ย บัณฑิตประจำหมวด

กรรม-ภาวจาก+ติ วัตตมานาวิกตติ^๑ ปรัสสบท ๑ ย บัจจย
 ประจำหมวดกรรมจาก นอกจากจะต้องลง อิ อาคม ที่สุดธาตุ
 หน้า ย บัจจย แล้ว ยังมีวิ^๒แปลงที่สุดธาตุกับ ย บัจจย เป็น
 อย่างอื่น ดู ย บัจจยประจำหมวดกัตตุจากได้อีก แต่ในที่
 เช่นนี้ ไม่ต้องลง อิ อาคม ที่สุดธาตุ, แม้กลงในภาวจากก็มี
 นัยเดียวกัน^๓ ๑ วิกตติหมวดปรัสสบท ท่านว่านิยมลงในจำพวก
 กัตตุจาก และเหตุกัตตุจาก, ส่วนวิกตติหมวดอัตตโนบท
 นิยมลงในพวก กรรมจาก เหตุกรรมจาก และภาวจาก
 เป็นเพียงที่นิยมใช้กันเป็นส่วนมากเท่านั้น; แต่ความจริงแล้ว
 วิกตติหมวดปรัสสบทลงในพวก กรรมจาก และเหตุกรรมจาก
 ก็มี ที่ลงในพวกกรรมจากพึงเห็น ปัจจติ ในกาลาน^๔เป็น
 ตัวอย่าง; แม้วิกตติหมวดอัตตโนบทก็ลงในพวกกัตตุจาก และ
 เหตุกัตตุจากได้เช่นกัน ๑ ปัตติกา มีวิเคราะห์ดังนี้:- ปัตตยา
 จรตติ ปัตตโท ภิกษุโดยยอมเที่ยวไปเพื่อบิณฑะ เหตุนี้ ภิกษุ
 นั้น ชื่อว่า ปัตตโท ผู้เที่ยวไปเพื่อบิณฑะ (ลง ณ บัจจย ใน
 ราคาทิ^๕ทตฺต) ปัตตทิกสส เอสา กิริยา ปัตตติกา กิริยานัน
 ของภิกษุผู้เที่ยวไปเพื่อบิณฑะ ชื่อปัตตติกา กิริยาของภิกษุผู้
 เที่ยวไปเพื่อบิณฑะ (ลงณิก^๖บัจจยใน ตรตุยา^๗ติต^๘ทตฺต) ๑ โลก^๙
 โลก^{๑๐}นี้ เป็นนิบาต โดยปกติเข้ากับกิริยา และบอกสัมพันธ^{๑๑}
 เป็น กิริยาวิเสสนะ ในกิริยาที่ตนเข้า^{๑๒}นั้น; แต่ในที่^{๑๓}นี้ โดยรูปความ
 ใช้ในอรรถ วิเสสน เข้ากับ ภาค^{๑๔}ติ, จึงต้องบอกสัมพันธ^{๑๕}เป็น
 วิเสสน ของ ภาค^{๑๖}ติ

คาถาแห่งอรชกถา หนั๑ ๓๗

คพุกเมเก อุปปชฺชนติ ฯ ล ฯ อนาสวติ ฯ

สตฺถา อ. ... ฯ ล ฯ อาห... คาคิ ชิง... อิมิ... “คพุกเมเก
 ฯ ล ฯ อนาสวา” อิติ... “เอเก สตฺตา อ. สัตว์ท.
 พวกหนึ่ง อุปปชฺชนติ ย่อมเข้าถึง คพุกิ ซึ่งครรภ, เอเก
 สตฺตา อ. สัตว์ท. พวกหนึ่ง ปาปกมฺมิโน ผู้มีกรรมอันลามก
 ยนฺติ ย่อมไป นิรยํ ส่นรก, เอเก สตฺตา อ. สัตว์ท.
 พวกหนึ่ง สุกฺคิโน ผู้มีคคิตึ ยนฺติ ย่อมไป สุกฺคิ สู่สวรรค์,
 เอเก สตฺตา อ. สัตว์ท. พวกหนึ่ง อนาสวา ผู้มีอาสวะ
 หามิได้ ปรีนิพฺพนฺติ ย่อมปรีนิพพาน”

วิจารณ์

เอก ศัพท์ที่ว่า “ถ้าเป็น เอก สังขยา เป็นเอกวจนะ ถ้า
 เป็น เอก สัพพนามเป็นทวิวจนะ” นั้น ในที่นี้พึงเห็นว่า เอเก เป็น
 เอก สัพพนาม และใช้เป็นพหุวจนะ ฯ ปาปกมฺมิโน มีวิเคราะห์
 ดังนี้:- ปาปํ กมฺมํ ปาปกมฺมํ กรรมอันลามก ชื่อว่า ปาปกมฺม
 กรรมอันลามก (วิเสสนปุพฺพบทกัมมธายสมาส), ปาปกมฺม
 ยสฺส อตฺถติ ปาปกมฺมํ กรรมอันลามกของบุคคลนั้นมียอยู่ เหตุ
 นั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ปาปกมฺมํ ผู้มีกรรมอันลามก (ลง อ
 บัจจย ใน ตทฺสสํตฺถิตฺตริต), ปาปกมฺมํ + โย ปฐมาวิภคฺติ
 พหุวจนะ สำเร็จรูปเป็น ปาปกมฺมิโน

ตโยชนวตฺถุ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๔๓

น อนฺตลิกฺเข ฯ ล ฯ สกฺกณฺเญยฺยาตี ฯ
 สตฺถา อ. ... ฯ ล ฯ อาห... คากิ ฆัง... อิมิ... น
 “น อนฺตลิกฺเข ฯ ล ฯ ปาปกมฺมํ” อิติ... “ปฺคฺคโล อ....
 ปวิสฺส เข้าไปแล้ว อนฺตลิกฺเข ในระหว่างแห่งโอกาสอันบุคคล
 พึงเห็นได้ (ในกลางหาว) น มฺจุเจยฺย ไม่พึงพ้น ปาปกมฺมา
 จากกรรมอันลามก, ปฺคฺคโล อ.... ปวิสฺส เข้าไปแล้ว
 สมุทฺทมชฺเฌ ในท่ามกลางแห่งสมุทร น มฺจุเจยฺย ไม่พึงพ้น
 ปาปกมฺมา จากกรรมอันลามก, ปฺคฺคโล อ.... ปวิสฺส เข้าไป
 แล้ว วิวริ สู่ช่อง ปพฺพตานํ แห่งภูเขาท. น มฺจุเจยฺย ไม่
 พึงพ้น ปาปกมฺมา จากกรรมอันลามก, (หิ เพราะว่)
 ปฺคฺคโล อ.... จิโต ดำรงอยู่แล้ว ยตฺร ชคฺติปฺปเทส ในประเทศ
 เป็นที่เดินได้ใด มฺจุเจยฺย พึงพ้น ปาปกมฺมา จากกรรมอัน
 ลามก, ชคฺติปฺปเทโส อ. ประเทศเป็นที่เดินได้ โส นั้น น
 วิชฺชเต ย่อมไม่มี”

อรรถกถา

อตฺถโก อ.... “สเจ หิ โกจิ ฯ ล ฯ มฺจุจิตฺตํ
 สกฺกณฺเญยฺย” อิติ... ตสฺส คากาจนฺตสฺส แห่งคำอันเป็น
 พระคาถานั้น (ปณฺหิตฺเตน อัน... เวทิตพฺโพ...) “หิ ก็

สเจ ถ้าว่า โทจิ อ. ใครๆ จินตเวทิตา คิดแล้ว อิมินา
 อุปาเยน ปาปกรรมโต มุจฺจิสฺสามิ' อิติ ว่า 'อ. เรา
 จักพ้นจากกรรมอันลามก โดยอุบายนี้' ดังนี้ อนตฺถิกฺเข
 นิสฺสเทยฺย วา พึงนั่งในระหว่างแห่งโอกาสอันบุคคลพึงเห็นได้
 หรือ จตุรวิธโยชนสหสฺสคฺคฺมภีร์ มหาสมุทฺทํ ปวิเสยฺย วา
 หรือว่าพึงเข้าไปสู่มหาสมุทร อันมีพื้นแห่งโยชนแปดสิบสี่เป็น
 ส่วนเล็ก ปพฺพตฺตฺนตฺเร นิสฺสเทยฺย วา หรือว่าพึงนั่งในระหว่าง
 แห่งภูเขา, (โส ปุคฺคโล อ....) น เอว มุจฺเจยฺย ไม่
 พึงพัวพันนั้นเทียว ปาปกรรมโต จากกรรมอันลามก ๆ นี้ เพราะ
 ว่า ปุคฺคโล อ.... จิตฺตํ ผู้ดำรงอยู่แล้ว ยตร โโอกาส
 ในโอกาสใด สกฺกณฺเญยฺย พึงอาจ มุจฺจิจฺฉิ เพื่ออันพ้น
 ปาปกรรมโต จากกรรมอันลามก, โอกาสโส อ. โอกาส
 วาลคฺคฺมตฺโตปี แม้มีปลายแห่งขนเนือทรายเป็นประมาณ โส
 นั้น ชคฺติปฺปเทเสสุ ในประเทศเป็นที่เดินได้ท. ชคฺติปฺปเทเสสุ
 คือว่า ปจฺวิภาเคสุฯ ในส่วนแห่งแผ่นดินท. ปฺรตฺถิมาทิสฺสุ
 มํทิสฺสนํ ฌ เบื้องหน้าเป็นต้น อตฺถิ มีอยู่ น หามิได้"

วิจารณ์

อนตฺถิกฺเข = อนุตร แปลง ร ที่สุดแห่ง อนุตร ศัพท์
 เป็น ล ด้วยอำนาจแห่งอาเทศพยัญชนสนธิ เทียบ มหาสาโร เป็น
 มหาสาโล เป็นต้น, แปลง ทิสฺ ชาติ เป็น อิภฺ + ณ

ปัจจัยนามกิตก์ (แต่ก็จ่ายนมูลว่าลง กุวิ ปัจจัย) วิเคราะห์
ดังนี้ :- ทสฺสิตพฺโพติ อิกฺโข (โอกาโส) โอกาสใดอัน
บุคคลพึงเห็น เหตุอันโอกาสนั้นชื่อว่า อิกฺโข โอกาสอัน
บุคคลพึงเห็น (ณ ปัจจัยนามกิตก์) อิกฺขสฺส อนฺตรํ
อนฺตลิกฺขํ ระหว่างแห่งโอกาสอันบุคคลพึงเห็น ชื่อว่า อนฺตลิกฺขํ
ระหว่างแห่งโอกาสอันบุคคลพึงเห็น (นิปาทปุพฺพก อพยฺยภาว-
สมาส), อนฺตลิกฺข + สมิ วิภตฺตินาม นปฺงสกลิงค์ ใต้รูปเป็น
อนฺตลิกฺเข ฯ ชคติปฺปเตโส = ชคติ + ปเตส + ส วิภตฺตินาม
ปฺงลึงค์, เพราะ ชคติ = คม ธาตุ เทวภาว ค ต้นธาตุ
เป็น คค ใต้รูปเป็น คมม พยัญชนะอัฟภาส คือ ตัวที่เพิ่ม
เป็น ก วรรณ เลื่อนลงสู่ จ วรรณ และต้องเป็นพยัญชนะตัวที่ ๓
ของวรรณ เช่นเดียวกับ ค ที่ลงเป็นตัวพยัญชนะอัฟภาส, ใต้รูป
เป็น ชคม + ตี ปัจจัยนามกิตก์ ลงที่สุดธาตุคือ ม, สำเร็จ
รูปเป็น ชคติ ฯ ปวิสฺส = ป + วิสฺ ธาตุในความไป หรือ
แล่น + ตฺวา ปัจจัยกิริยาภิธาน เมื่อมีอุปสรรคเป็นบทหน้า มัก
แปลง ตฺวา เป็น ย, แปลงที่สุดธาตุกับ ย ที่สำเร็จมาจาก ตฺวา
เป็น สฺส สำเร็จรูปเป็น ปวิสฺส ฯ ส่วนที่เติมมาในเวลา
แปลคาถาน เติมมาด้วยอำนาจความของบทคาถาบาทที่ ๔

สรุปพุทธสกุภาตถุ

คาถาแห่งอรรถกถา หน้า ๔๕

น อนฺตลิกฺเข ฯ ๓ ฯ นปฺปสฺสเหยฺย มจฺจุติ

สตถา อ... ๆ ล ๆ আহ... কালি... ঙ্গ... ওমি...
 “น อนตฺตลิกฺখে ๆ ล ๆ নপ্পসহেয মজু” ইতি...
 “มจฺจุ อ. มจฺจุ นปฺปสเหยฺย ไม่พึงครอบงำ อนตฺตลิกฺখে
 ปวิสฺส จิตฺตํ ซึ่งบุคคลผู้เข้าไปแล้วในระหว่างแห่งโอกาส อัน
 บุคคลพึงเห็นได้ดำรงอยู่แล้ว น หามิได้, มจฺจุ อ...
 นปฺปสเหยฺย ไม่พึงครอบงำ สมุทฺทมชฺเชน ปวิสฺส จิตฺตํ ซึ่ง
 บุคคลผู้เข้าไปแล้ว ณ ท่ามกลางแห่งสมุทสดำรงอยู่แล้ว น หามิ
 ได้, มจฺจุ อ... นปฺปสเหยฺย ไม่พึงครอบงำ ปพฺพคานํ
 วิวรํ ปวิสฺส จิตฺตํ ซึ่งบุคคลผู้เข้าไปแล้วสู่ช่องแห่งภูเขาท.
 ดำรงอยู่แล้ว น หามิได้, มจฺจุ อ... นปฺปสเหยฺย ไม่
 พึงครอบงำ ปุคฺคํ ฆัง... จิตฺตํ ผู้ดำรงอยู่แล้ว ยตร
 ชาติปฺปเทเส ในประเทศเป็นที่เดินได้ใด’ ชาติปฺปเทโส
 อ. ประเทศเป็นที่เดินได้ โส นัน น วิชฺชเต ย่อมไม่มี”

วิจารณ์

เท่าที่แปลและเติมในคาถานี้ พึงทราบว่าเป็นการแปล
 และเติมตามนัยแห่งพระคาถาบาท ๔ นั้นแล

ฉพฺพคฺคิยภิกฺขุขุทฺตํ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๔๗-๔๘

สพฺเพ ตสฺสนฺติ ๆ ล ๆ หนาเปยฺยาติ อตฺโต ๆ

สตุดา อ. ... ๑ ล ๑ อาห... คานั ซึ่ง... อิมิ...
 “สพฺเพ ทสนฺติ ๑ ล ๑ น ฆาตเย” อิติ... “สพฺเพ
 สตุดา อ. สัตว์ท. ทังปวง ทสนฺติ ย่อมสะดุ้ง ทนฺทสฺส
 แต่อาชญา, สพฺเพ สตุดา อ. สัตว์ท. ทังปวง ภาวนฺติ
 ย่อมกลัว มจฺจุโน แต่มัจจุ, ปุคฺคโล อ. ... กตฺวา
 กระทำแล้ว อุตฺตานํ ซึ่งตน อุมิ ให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบ
 น หนฺยฺย ไม่พึงฆ่าเอง น ฆาตเย ไม่พึงยังบุคคลอื่น
 ให้ฆ่า”

อรรถกถา

อุตฺโต อ. ... “สัพเพปี สตุดา ๑ ล ๑ ทนฺทสฺส
 ทสนฺติ” อิติ... ตตฺถ ปเทสุ ใน... นะ ปททวยสฺส
 แห่ง... ‘สพฺเพ ทสนฺติ’ อิติ ว่า... ดังนี้ เป็นต้น,
 “สตุดา อ. สัตว์ท. สพฺเพปี แม้ทังปวง ทนฺทเ ครัน
 เมื่ออาชญา ปตนฺเต ตกไปอยู่ อุตฺตนิ เห็นตน
 ทสนฺติ ย่อมสะดุ้ง ทนฺทสฺส ต่ออาชญา ตสฺส นั้น” ๑
 อุตฺโต อ. ... “มรณสฺสาปี ภาวนฺติเยว” อิติ... ปทสฺส
 แห่ง... ‘มจฺจุโน’ อิติ ว่า... ดังนี้ เป็นต้น, “สพฺเพ
 สตุดา อ. สัตว์ท. ทังปวง มรณสฺส อปี ภาวนฺติ
 เหว ย่อมกลัวแม้แต่ความตาย นั้นเทียว” ๑ จ ก็ พยญฺชนํ
 อ. พยญฺชนะ เทศนาย แห่งเทศนา อิมิสฺสา น นีรวเสสํ

เป็นพยานชนมีส่วนเหลืออันออกแล้ว โหติ ย่อมเป็น, ปน
 แต่ว่า อตุโธ อ. เนอความ อิมิสฺสา เทสนาย แห่ง
 เทสนานํ สาวเสโส เป็นไปกับด้วยอรธอันเหลือลง โหติ...ฯ
 หิ เหมือนอย่างว่า เกรียา ครั้นเมื่อกลอง ญญา อันพระ
 ราชา จาราปีตาย ยังราชบุรุษให้ (ดี) เทียวไปแล้ว "สพฺเพ
 สนฺนิปตฺตํ" อิติ ญาปนเหตุกํ มีอันให้รู้ว่า "อ. ชน ท.
 ทังปวงจงประชุมกัน" ดังนี้เป็นเหตุ, เสสา ชนว อ. ชน ท.
 ที่เหลือ จิเปตฺวา เว้น ราชามหามตฺเต ซึ่งพระราชาและ
 มหาอำมาตย์ของพระราชาท. สนฺนิปตฺตํ ย่อมประชุมกัน
 ยถา ฉนฺได, วจเน ครั้นเมื่อพระดำรัส "สพฺเพ ตสนฺติ"
 อิติ ว่า "อ. สัตว์ท. ทังปวงย่อมสะดุ้ง" ดังนี้ วุตฺเตปี
 แม้อันพระศาสดาตรัสแล้ว อวเสสา สตุตา อ. สัตว์ท. ที่
 เหลือลง จิเปตฺวา เว้น จตุตาโร สตุตฺตปฺปคฺเคเล ซึ่ง
 สัตว์และบุคคล ท. สํจำพวก อิเม เหล่านี้ อิติ คือ
 หตฺถาชาเนยฺโย อ. ข้างอาชาไนย อสุสาชาเนยฺโย อ. ม้าอาชา-
 ไนย อสุสาชาเนยฺโย อ. โคตัวผู้อาชาไนย ขัณาสโว
 อ. พระขัณาสพ ปณฺฑิตฺเตน อันบัณฑิต เวทิตฺตพฺพา พึงทราบ
 'ตสนฺติ' อิติ ว่า 'ย่อมสะดุ้ง' ดังนี้ เอว เอว ฉนฺนํ
 นั้นเทียว ฯ หิ จริงอยู่ อิเมสุ จตุสุ สตุตฺตปฺปคฺเคเลสุ
 ในสัตว์และบุคคลท. สํจำพวกเหล่านี้ละ ขัณาสโว
 อ. พระขัณาสพ อปสฺสฺสนฺโต ไม่เห็นอยู่ มรณกสตุตฺติ ซึ่ง

สัตว์ผู้ตาย สกกายทิฏฐิยา ปห็นตฺตา เพราะความที่แห่ง
 สกกายทิฏฐิเป็นของอันตนละได้ น ภายติ ย่อมไม่กลัว ฯ
 ตโย สตฺตา อ. สัตว์ท. สามจำพวก อิตเร นอกน
 อปสฺสนฺตา ไม่เห็นอยู่ สตฺติ ซึ่งสัตว์ อตฺตโน ปฏิปทฺษณฺติ
 ผู้เป็นปฏิปทฺษต่อตน เป็นแล้ว สกกายทิฏฐิยา พลวตฺตา
 เพราะความที่แห่งสกกายทิฏฐิเป็นของมีกำลัง น ภายนฺติ
 ย่อมไม่กลัว” ฯ อตฺโถ อ.... “ยถา อหิ ฯ ล ฯ น
 หนาเปยฺย” อิติ... คาถาปาทสฺส แห่ง... ‘น หเนยฺย
 น ฆาตเย’ อิติ... “ปฺกฺคโล อ.... กตฺวา กระทำ
 แล้ว อตฺตานํ ซึ่งตน อุปมํ ให้เป็นอุปมา “ยถา อหิ,
 เอวํ อณฺเฎปํ สตฺตา” อิติ... น หเนยฺย ไม่พึงฆ่า
 เอง น หนาเปยฺย ไม่พึงยังบุคคลอื่นให้ฆ่า ปริ ปฺกฺคลิ
 ซึ่งบุคคลอื่น “อหิ อ. เรา โหมิ ย่อมเป็น ยถา ฉนฺได,
 อณฺเฎปํ สตฺตา อ. สัตว์ท. แม้เหล่าอื่น โหนฺติ ย่อม
 เป็น เอวํ ฉนฺนํ”

วิจารณ์

ทณฺทสฺส และ มจฺจุโน ในคานานี บางท่านเข้าใจเป็น
 จตุตถวิภคฺติ และแปลว่า ‘ต่อ...’ แต่ความจริงหาเป็น จตุตถ
 วิภคฺติดังที่ท่านเข้าใจกันไม่ เพราะในกัจจายนฺมูล หน้า ๑๕๑
 ข้อ ๖๑๑ ท่านกล่าวว่า “ทณฺทสฺส เป็นฉนฺนวิภคฺติลงใน

อรรถแห่งปัญจมีวิภคติ เข้ากับ ตสนฺติ, มจฺจุโน เป็น
 ฌณฺฐีวิภคติลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภคติ เข้ากับ ภายนฺติ” ฉะนั้น
 ทณฺฑสฺส และ มจฺจุโน ในรูปอย่างนี้ จะแปลเป็น จตุตถ
 วิภคติว่า “ต่อ...” ไม่ได้ ๑ อรรถกถา จเปตฺวา ใน
 คำว่า... จเปตฺวา เสสา ..., ฟังบอกสัมพันธเป็น วิเสสน
 ใน เสสา และแม้ จเปตฺวา ในคำว่า... จเปตฺวา
 อวเสสา..., ก็ฟังบอกสัมพันธเป็น วิเสสน เข้ากับ อวเสสา
 เช่นกัน ๑ ตสนฺติ ในคำว่า... จเปตฺวา อวเสสา
 ‘ตสนฺตํ เวทิตพฺพา’ ฟังบอกสัมพันธเป็น สรูป ใน อิติ และ
 เป็นศัพท์โดดไม่เกี่ยวข้องด้วยบทอื่น คือ ไม่ต้องมีบทประธานเป็น
 ต้น ๑ ศัพท์ที่เปิด อิติ ซึ่งคุมประโยคเลขใน ในที่ๆ บัง
 ถึงความคิด ให้เติม จินฺเตตฺวา หรือ จินฺตเนน หรือ
 จินฺตลฺล มาเปิดตามฐานะที่ควร, ในที่ๆ บังถึงคำพูด ให้เติม
 วจฺนํ วจเนน วตฺวา อาห หรือ อาหํสุ มาเปิดตามฐานะ
 ที่ควร, ในที่ๆ บังถึงอาการกิริยา ให้เติม ฌापनहेतुํ มา
 เปิด ดังเช่น... “สพฺเพ สนฺนิปตฺนคฺคฺติ... เป็นต้นเป็นตัว
 อย่าง, ๕ ข้อย่อมหมายถึงที่ๆ ท่านมิได้เรียง จินฺตเนน เป็น
 ต้นไว้เท่านั้น

สมุพทุลกุมาราวตถุ

กาลาและอรรธกถา หน้า ๕๐

สุขกามานี ภูตานี ๑ ล ๑ ลกตติ อตุโล ๑

สตถา อ... ๑ ล ๑ อภาสี... กาลา ซึ่ง... ท.
 อีมา... “สุขกามานี ภูตานี ๑ ล ๑ ลกเต สุข” อิติ...
 “โย ปุคฺคโล อ.... เอสาโน แสงหาอยู่ สุข ซึ่งความ
 สุข อตุตโน เพื่อตน วิหิตติ ย่อมเบียดเบียน ภูตานี
 ซึ่งสัตว์ผู้มีชีวิต ท. สุขกามานี ผู้ใคร่ต่อความสุข ทณฺฑน
 ด้วยท่อนไม้, โส ปุคฺคโล อ.... เปจฺจ ละไปแล้ว
 น ลกเต ย่อมไม่ได้ สุข ซึ่งความสุข, โย ปุคฺคโล
 อ.... เอสาโน แสงหาอยู่ สุข ซึ่งความสุข อตุตโน เพื่อ
 ตน น หิตติ ย่อมไม่เบียดเบียน ภูตานี ซึ่งสัตว์ผู้มีชีวิต ท.
 สุขกามานี ผู้ใคร่ซึ่งความสุข ทณฺฑน ด้วยท่อนไม้,
 โส ปุคฺคโล อ.... เปจฺจ ละไปแล้ว ลกเต ย่อมได้ สุข
 ซึ่งความสุข”

อรรธกถา

อตุโล อ... “โย ปุคฺคโล ๑ ล ๑ เลหฺนุทฺทาทิ
 ภา วิเหเจติ” อิติ... ตตฺถ ปเทสุ ใน... นะ
 ปทพฺพยสฺส แห่ง... “โย ทณฺฑน” อิติ ว่า... ดังนั้นเป็น
 ต้น, “ปุคฺคโล อ.... โย ใด วิเหเจติ, ย่อมเบียด

เบียน ทนทน ว่า ด้วยท่อนไม้หรือ เลหๆเอาที่หี ว่า หรือ
ว่าด้วยเครื่องปหรณวัตถุ ท. มีก่อนดินเป็นต้น” ๑ อตุโธ
อ.... “โส ปุคฺคโล ๑ล๑. น ลกฺติ” อติ...
กาลาปาทสฺส แห่ง... ‘เปจฺจ โส น ลกฺเต สฺขํ’
อติ... “ปุคฺคโล อ.... โส นั้น น ลกฺติ ย่อมไม่ได้
มนุสฺสสฺขํ ว่า ซึ่งสุขในมนุษย์หรือ ทิพฺพสฺขํ ว่า หรือว่า
ซึ่งสุขอันเป็นทิพย์ ปรมตฺถกฺตํ นิพฺพานสฺขํ ว่า หรือว่า
ซึ่งสุขคือพระนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งเป็นแล้ว ปรโลเก
ในโลกอื่น”

อตุโธ อ. อธิบาย ทุคฺคกาลายํ ในเวลาที่สอง
(ปณฺทิตฺเตน อัน... เวทิตฺตฺวํ...) ๑ อตุโธ อ.... “โส
ปุคฺคโล ๑ล๑. สฺขํ ลกฺติ” อติ... ปทานํ แห่งบท ท.
‘เปจฺจ โส ลกฺเต’ อติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, “ปุคฺคโล
อ.... โส นั้น ลกฺติ ย่อมได้ สฺขํ ซึ่งความสุข
ทิวิธํ แม้มีอย่างสาม วุตฺตปฺปการํ มีประการแห่งคำอัน
เรากล่าวแล้ว ปรโลเก ในโลกอื่น”

วิจารณ์

ภูตานี=ภู ชาติในความมี, ความเป็น, + ต บ้างจัย กิริยา
กิตฺก+โย วิภตฺติ นปฺงสกลิงค์, ภูต ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถได้หลาย
อย่าง คือใช้เป็นชื่อของรูปจันท์ เช่น มหาภูต ภูต หรือภูตรูป

เป็นต้นกัม, ใช้เป็นชื่อของปีศาจในรูป 'ภูต' กัม, ใช้ในรูป 'ภูต' เป็นชื่อคำพูดและของ ที่จริง, แท้, กัม, ในรูป 'ภูตคาม' กัม, ใช้เป็น อกรรมกิริยา แปลตามรูปของธาตุและปัจจัย เช่น ปรมตถกัม เป็นต้นกัม, ใช้เป็นชื่อของสัตว์มีชีวิต และนิยมใช้เป็นปungสกลิงค์อย่างนี้เป็นส่วนมาก ๆ

สุขเมसान=สุข-เอसान, เฉพาะ เอसान=อิส ธาตุลงในอรรถว่า "แสวงหา" + อาน ปัจจัยกิริยาเกิดกันนอกแบบ ซึ่งจัดอยู่ในจำพวก มาน ปัจจัย, แปลง อิ ต้นธาตุเป็น เอ+ส ปฐมาวินิฏตินาม ปungลิงค์ สำเร็จรูปเป็น เอसान ๆ ทนุท ศัพท์ แปลว่า 'อาชญา' บ้าง ว่า 'ท่อนไม้' หรือ 'ไม้เท้า' เป็นต้นบ้าง, เฉพาะในที่นี้ใช้เป็นชื่อของ 'ท่อนไม้' หรือ 'ไม้ค้อน' ซึ่งคู่กับ 'เลทุทุ ก้อนดิน' ๆ เปจ=ป+อิ ธาตุในความไป+ย ปัจจัยซึ่งสำเร็จมาจาก ตวา ปัจจัย แปลง อิ กับ ย เป็น เอจ, ป+เอจ สำเร็จรูปเป็น เปจ แปลว่า 'ละไปแล้ว' โดยอรรถ=ปรโลก

โกณฑธานตเถรวตถุ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๕๖-๕๗

มาโวจ ผรุสึ ฯลฯ ภวิสฺสตีเยวติ อตุโล ฯ
 สตุตา อ... ฯลฯ อภาสี... คาถา ซึ่ง... ท.
 อีมา... "มาโวจ ผรุสึ กณฺธิ ฯลฯ เต น วิหฺขติ"

แปลและวิจารณ์บางแง่ ในเรื่องพระโกณฑธานะ

อิตี... “त्वํ อ. เธอ มา อโวจ อย่าได้กล่าวแล้ว
ซึ่งคำหยาบ กณฺธิ กะใครๆ, ชนา อ.... ท. วุตฺตา ผู้อื่น
เธอกล่าวแล้ว ปฏิวเทยฺยํ ฟังกล่าวตอบ ตํ ซึ่งเธอ,
หิ เพราะว่า สารมุกกถา อ. คำพูดแข่งดี ทุกฺขา เป็นเหตุ
นำทุกข์มาให้ โหติ ย่อมเป็น’ ปฏิตถฺตา อ. อาชญา
ตอบ ท. มุเสยฺยํ ฟังถูก ตํ ซึ่งเธอ, สเจ ถ้าว
त्वํ อ. เธอ อุตฺตานํ น เอเรสิ ไม่ยังตนให้หวั่นไหวอยู่
त्वํ อ. เธอ อุตฺตานํ น เอเรสิ ไม่ยังตนให้หวั่นไหวอยู่
กัโส อุปฺหโต ยถา รวกะ อ. กังสดาล อันบุคคล
เข้าไปขัดแล้ว, เอโส ท्वํ อ. เธอนั้น ปตฺโต เป็นผู้
บรรลุแล้ว นิพฺพานํ ซึ่งพระนิพพาน อสิ ย่อมเป็น, สารมโก
อ. การแข่งดี น วิชฺชติ จะไม่มี เตะ แก่เธอ”

อรรถกถา

อุตฺโต อ.... “กณฺธิ เอกปฺภุคฺคณฺปิ ๑ ล ๑ มา อโวจ”
อิตี... ตตฺถ ปเทสฺส ใน... นะ ปทสฺส แห่ง... ‘กณฺธิ’
อิตี ว่า... ตั้งขึ้นเป็นต้น, ท्वํ อ. เธอ มา อโวจ อย่าได้
กล่าวแล้ว ผรุสํ ซึ่งคำหยาบ กณฺธิ กะใครๆ กณฺธิ คือว่า
เอกปฺภุคฺคณฺปิๆ แม้กะบุคคลคนเดียว” ๑ อุตฺโต อ....
“ตยา ปเร ๑ ล ๑ ปฏิวเทยฺยํ” อิตี... ปทสฺส แห่ง...
‘วุตฺตา’ อิตี ว่า... ตั้งขึ้นเป็นต้น, ปเร” ชนา อนํ อ. ชน ท.

เหล่าอื่น คยา วุตตา ผู้อื่นเธอกล่าวแล้ว ‘ทสฺสีลา’ อิติ ว่า
 ‘อ. เธอท. เป็นผู้ทสฺสีย่อมเป็น’ ดังนี้, ปฏิวเทษุย์ ฟัง
 กล่าว่าตอบ คปปี แม้ซึ่งเธอ ตทา เอว เหมือนอย่างนั้น
 นั้นเทียว” ฯ อตุโถ อ.... “เอสา ๑ล๑ ทุกขา” อิติ...
 ปทสฺส แห่ง... ‘สารมุกกถา’ อิติ ว่า... ดังนี้ เป็นต้น,
 “เอสา การณตฺตรยัคคคาหกถา นาม ชื่อว่า อ. ถ้อยคำอันเป็น
 เหตุให้ถือเอาซึ่งคํ่าอันยิ่งไปกว่าเหตุ ทุกขา เป็นเหตุนำทุกข์
 มาให้ (โหติ ย่อมเป็น) อตุโถ อ.... “กายทณฺฑาที่หิ ๑ล๑
 มตฺถเก ปเตชฺช” อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘ปฏิทณฺฑา’ อิติ ว่า...
 ดังนี้ เป็นต้น, “ปฏิทณฺฑา อ. อาชญาตอภท. ตาหิสา ว
 เช่นนั้นเทียว ปเตชฺช ฟังตกไป มตฺถเก บนศีรษะ ศว ของ
 เธอ ปหรนตฺสส ผู้ประหารอยู่ ปรี ปุคฺคํ ซึ่งบุคคลอื่น
 กายทณฺฑาที่หิ ด้วยอาชญาท. มีอาชญาอันเป็นไปทางกาย
 เป็นต้น” ฯ อตุโถ อ.... “สเจ อตฺตานํ ๑ล๑ สกฺขิสฺสสิ
 อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘สเจ นเรสิ’ อิติ ว่า... ดังนี้
 เป็นต้น, “สเจ ถ้าวว่า ศว อ.... สกฺขิสฺสสิ จักอาจ กาคุ
 เพื่ออันกระทำ อตฺตานํ ซึ่งตน นิจุจล ให้เป็นผู้มีความหวนไหว
 อันออกแล้ว” ฯ อตุโถ อ.... “มุขวณฺณิยํ ฉินฺทิตฺวา ๑ล๑
 สทฺทํ น กโรติ” อิติ... คาทาปาทสฺส แห่ง... ‘กัโธ
 อุปฺปโต ยถา’ อิติ... “มุขวณฺณิยํ ฉินฺทิตฺวา ตลฺมตฺตํ กตฺวา
 จิปตํกสฺตาลํ วิย ราวกะ อ. กังสตาล อันบุคคลตัดแล้วที่ขอบ

แห่งปาก กระทำให้มีสีกว่าพื้น (ตัว) วางไว้แล้ว, หิ จริงอยู่
 ทาทิสี กัสตาลิ อ. กัสตาลเช่นนั้น หตุลปาเทหิ วา ทณฺฑน
 วา ปหตฺถปี แม้อันๆบุคคลประหารแล้ว ด้วยมือและเท้า ท.
 หรือๆว่าด้วยท่อนไม้ น กโรติ ย่อมไม่กระทำ สทฺธิ ซึ่ง
 เสียง” ๑ อตุโธ อ... สเจ เอวรूप ๑ ล ๑ นิพพานม-
 ปตฺโต นาม” อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘เอส ปตฺโตสิ’ อติ
 ว่า... ดังนี้เป็นต้น, “สเจ ถ้าวา ตวิ อ... สกฺขิสฺส
 จักอาจ เอวรूप ภวติ เพื่ออันเป็นผู้ภวอย่างนั้น เป็น,
 เอโส ตวิ อ. เรอนั้น ปฏิบัติ ยังปฏิบัติหา อิมิ น ปุรยมาโน
 ให้เต็มอยู่ อุปปมตฺโต เป็นผู้ไม่ประมาณแล้ว อสิ ย่อมเป็น
 นิพพานมปตฺโต นาม ชื่อว่าเป็นผู้บรรลแล้วซึ่งพระนิพพาน” ๑
 อตุโธ อ... “เอวํ สนฺเต ๑ ล ๑ น ภวิสฺสตีเยว” อิติ...
 คาลาปาทสฺส แห่ง... สารมโภ เต น วิชฺชติ อิติ... “ปน
 ก็ เอวํ ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น สนฺเต มีอยู่ สารมโภปี
 แม้ อ. ความแข่งดี อุตฺตรกรรมวาจาจากฺขโณ มีการพูดเป็น
 เหตุกระทำให้ยิ่งเป็นลักษณะ ‘ตวิ ทสฺสโล’ อิติ เอวมาทิก
 มีอย่างนั้นว่า ‘อ. เธอเป็นผู้ที่สละยอมเป็น’ ดังนี้เป็นต้น ‘ตมฺเห
 ทสฺสโล’ อิติเอวมาทิก มีอย่างนั้นว่า ‘อ. เธอ ท. เป็นผู้
 ที่สละยอมเป็น’ ดังนี้เป็นต้น น วิชฺชติ จะไม่มี น วิชฺชติ คือว่า
 น ภวิสฺสติ เอว ๆ จักไม่มีนั้นเทียว เต แก่เธอ”

วิจารณ์

เนเรสี=น-เอเรสี เฉพาะ เอเรสี=อิร ชาติ ใน
ความหวนไหว+ณ บ้างจึย ประจำหมวดเหตุกัตตฺวาจาก+ส
วัตติมานาวักตติ อาชฺยาต ฯ ยถา ศัพท์ในคำว่า กัมโส อฺปฺหโต
ยถา, เป็นศัพท์ที่ใช้อย่างแทน วิย ศัพท์ ฯ อรรถกถา, วุตฺตา
ในคำว่า ‘ตยา ปเร ทฺสฺสึลาติ วุตฺตา; น น่าจะเป็นกิริยา-
คัมพากย์ (กิตฺตบทกมฺมวาท) แต่ในกาลาที่เป็นประโยคเดียวกัน
กับ ปฏิวฺเตยฺยํ, จึงต้องอนุโลมตามกาลา ฯ มุขวณฺณิยํ
บางอาจารย์ว่า เป็นทุตฺติยาวักตติ คือ แปลง อฺ เป็น ยํ โดย
สูตรว่า “อฺ ยมฺโตะ ปสณฺญาโต เฉพาะ อฺ อฺ การันต์อดีตถึงค
แปลง อฺ ทุตฺติยาวักตติ เป็น ยํ บ้าง” (กจฺจาชนมฺล หน้า ๕๒
ข้อ ๒๒๓), ถ้าเพ่งเล็งให้ดีแล้ว จะเห็นว่า แม้ มุขวณฺณิยํ
จะเป็นทุตฺติยาวักตติได้ก็จริง แต่ในที่ต้องเป็นสํตตมวักตติเท่านั้น
เพราะตัวถูกตัดจริง ๆ คือ กัมสตาลิ ซึ่งต้องประกอบให้เป็น
ปฐฺมาวักตติ ตามฐานะบุรุษแห่งประโยค ส่วน มุขวณฺณิยํ น
เป็นเพียงทฺ ๆ ถูกตัดเท่านั้น จึงประกอบให้เป็นทุตฺติยาวักตติไม่ได้

อุปสถกมฺมวาทฺตุ

ประโยคหน้ากาลา, คาลา, และอรรถกถา หน้า ๕๘

ตํ สุตฺวา สตุธา ฯ ล ฯ อิทฺเมตฺถ โอบมฺมสมฺปฺปฺปิปาหณํ ฯ

ประโยชน์หน้าศาลา

สตฺตา อ.... สตฺตา ทรงสดับแล้ว หึ วณฺเณ ชิงคํ
 นั้น วตฺวา ตรัสแล้ว “วิสาเฆ อิมํ ๑ ล ๑ วณฺณเมว
 ปญฺเฐนติ” อิติ ... อนฺุสนฺธิ ฆณฺเฑว ฐมฺมํ เทเสนฺโต เมอจะ
 ทรงสับต่อซึ่งอนฺุสนฺธิแสดงซึ่งธรรม อาห ตรัสแล้ว คากิ ชิง
 คาลา อิมํ น “ยถา ทณฺเฑน ๑ ล ๑ ปาเชนฺติ ปาณิน”
 อิติ ..., “วิเสเฆ ตุก่อนวิสสา อิมํ สตฺตานํ ชาตฺวาทโย
 นาม ชื่อว่า อ.สภาวะธรรมท. มีความเกิดขึ้นต้น ของสัตว์ท.
 เหล่านี้ ทณฺททศุโคปาลกสทิสา เป็นเช่นกับด้วยบุคคล
 ผู้รักษาซึ่งโคผู้มีท่อนไม้ในมือ (โหนดิ ย่อมเป็น) ชาติ
 อ. ความเกิด เปเสตฺวา ส่งไปแล้ว สนฺติกํ สู้สำนัก ขราย
 แห่งขรา, ขรา อ. ความแก่ เปเสตฺวา ส่งไปแล้ว สนฺติกํ
 สู้สำนัก พุยาธิโน แห่งความเจ็บไข้, พุยาธิ อ. ความเจ็บไข้
 เปเสตฺวา ส่งไปแล้ว สนฺติกํ สู้สำนัก มรณฺสุส แห่งความ
 ตาย, มรณฺ อ. ความตาย นิณฺทติ ย่อมตัด ชีวิต ซึ่งชีวิต
 กุขริยา นิณฺทนฺตา ปุคฺคฺลา วิช ราวะ อ. บุคคล ท.
 ต้อยด้วยขวานฉะนั้น, เอวํ แม้ครั้นเมื่อความเป็นอยู่อย่างนั้น
 สนฺเต มีอยู่ สตฺตา อ. สัตว์ท. วิณฺณํ ปญฺเฐนตา นาม
 ชื่อว่าผู้ปรารถนาอยู่ซึ่งพระนิพพานอันมีวิญญูไปปราศแล้ว นตฺติ

ขอมไม่มี, ปน แต่ว่า สดุดา อ. สัตว์ท. ปญฺเชนฺติ ขอม
ปรารธนา วุณฺณิ เอว ซึ่งวัณฺณะนันท์เทียว”

กาถา

“โคปาโล อ. บุคคลผู้รักษาซึ่งโค ปาเชติ ขอม
ท่อนไป คาโว ซึ่งโคท. โคจร สู่ที่โคจร ทนฺแทน ด้วย
ท่อนไม้ ขดา ฉนฺโค, ชรา จ อ. ชราด้วย มจฺจุ จ อ. มจฺจุ
ด้วย ปาเชนฺติ ขอมท่อนไป อาบฺ ซึ่งอายุ ปาณินฺ ของสัตว์
ผู้มีปราณ ท. เอว ฉนฺนิน”

อรรถกถา

อตุโธ อ.... “เฉโก โคปาลโก ๑ ล ๑ เนติ ปาเชติ
อติ... ตตุถ ปเทสุใน...นะ ปทสฺส แห่ง... ‘ปาเชติ’
อติ ว่า... ดังนี้ เป็นต้น, “โคปาลโก อ. นายโคบาล เฉโก
ผู้ฉลาด นีวาเรตฺวา ห้ามแล้ว คาโว ซึ่งโคท. ปวิสฺสนฺติโย
ตัวเข้าไปอยู่ เกทหารนฺตรํ สู่ระหว่างแคว้นคันทา ทนฺแทน ด้วย
ท่อนไม้ โปเถนฺโต คืออยู่ เตน เอว ทนฺแทน ด้วยท่อนไม้
นันท์เทียว เนติ ขอมนำไป ปาเชติ ชื่อว่า ขอมท่อนไป โคจร
สู่ที่โคจร สดุดาโกทกํ อันมีหญ้าและน้ำอันบุคคลได้โดยง่าย”
อตุโธ อ.... “จีวคินฺทุริยํ ฉินฺทนฺติ เขเปนฺติ” อติ...

ปทพวยสสุ แห่ง... ‘อายุ ปาเชนติ’ อิติ... “ฉินฺทนฺติ
 ย่อมคัต ชีวติณฺทริยํ ซึ่งอินฺทริยคือชีวิต ชีวติณฺทริยํ ฉินฺทนฺติ
 คือว่า ชีวติณฺทริยํ เชเปนฺติฯ ย่อมยังอินฺทริยคือชีวิตให้สั้น
 ไป” ฯ โอปมฺมสมฺปฏฺฐิปาถนํ อ. การยังความเป็นแห่งอุปมา
 ให้ถึงพร้อมโดยเฉพาะ อิทํ นํ เหตุตุ คากายํ ในคากานํ
 “โคปาลโก วิย ฯ ล ฯ ฉินฺทิตฺวา คจฺจนฺติ” อิติ... (ปณฺทิตฺเตน
 อัน เวทิตพฺพํ พิงฺทราบ), “หิ จริยังอยู่ ชรา จ อ.
 ชราด้วย มจฺจุ จ อ. มจฺจุด้วย โคปาลโก วิย รวกะ
 อ. มุคฺคผลผู้รักษาซึ่งโค, ชีวติณฺทริยํ อ. อินฺทริยคือชีวิต
 โคคโคณ วิย รวกะ อ. ผุ่งแห่งโค, มรณํ อ. ความตาย
 โคจรภูมि วิย รวกะ อ. ภาคพื้นเป็นที่โคจร ฯ ตตฺถ
 ชาตฺวาที่สุ ในสภาวะธรรม ท. มีความเกิดเป็นต้นเหล่านั้นนะ ชาต
 อ. ความเกิด เปเสสิ ส่งไปแล้ว ชีวติณฺทริยํ ซึ่งอินฺทริย
 คือชีวิต สตฺตทานํ ของสัตว์ท. สนฺติกํ สู้สำนัก ชราบ ของ
 ชรา ตาว ก่อน, ชรา อ. ชรา เปเสสิ ส่งไปแล้ว
 ชีวติณฺทริยํ ซึ่งอินฺทริยคือชีวิต สตฺตทานํ ของสัตว์ท. สนฺติกํ
 สู้สำนัก พยาธิโน ของพยาธิ, พยาธิ อ. พยาธิ เปเสสิ
 ส่งไปแล้ว ชีวติณฺทริยํ ซึ่งอินฺทริยคือชีวิต สตฺตทานํ ของสัตว์
 ท. สนฺติกํ สู้สำนัก มรณสฺส ของมรณะ, มรณํ อ. มรณะ
 ตํ เอวํ นั้นนั่นเทียว (สตฺตทานํ ชีวติณฺทริยํ) ฉินฺทิตฺวา คจฺจนฺติ

ยอมตัดซึ่งอินทรีย์คือชีวิตของสัตว์ท. ไป กุราริยา เณร
ปฤคโค วิย รวกะ อ. บุคคลตัดอยู่ด้วยขวาน”

วิจารณ์

แปลว่า ในคำว่า ชาติ ขวาย สนฺติกัม แปลว่า
ที่เดิมมาในสองประโยคที่ต่อกันนี้ แต่ละบทพึงทราบว่าเป็น
กิริยาประธานนัยนอกกฎ และใช้คङกิริยาคุมพากย์ที่เป็น อาขยาด,
ต่างแต่ว่า เวลาสัมพันธ์ต้องเรียกชื่อกิริยาชนิดนี้ว่า “กิริยา-
ประธานนัย” เท่านั้น ฯ วิญญ มิวเคราะห์คङนี้ วิคตัม วิญญ
ขสฺส ตัม วิญญ (นิพพาน) วิญญะแห่งพระนิพพานใดไปปราศ
แล้ว พระนิพพานนั้นชื่อว่า วิปญฺญ มิววิญญะไปปราศแล้ว,
ลบบทหน้า คือ วิคต ให้คงเหลือแต่อักษรตัวหน้า คือ วิ
(ฉนฺธิพหุพหิสมาส) ฯ โค ศัพท์ ในคำว่า โคจร นี้ เป็น
ชื่อของแผ่นดินเป็นที่หากิน, ฉะนั้น โคจร ในที่นี้ ถ้าไม่แปล
ทับศัพท์ ควรแปลว่า สัตว์ที่เป็นที่เหี่ยวไปในแผ่นดินเป็นที่หากิน ฯ
อรรถกถา เนติ เป็นศัพท์ที่มีได้มาในกาลา แต่เป็นศัพท์ที่ขยาย
ปาเชติ ซึ่งมาในกาลา และอยู่หน้า ปาเชติ, จึงเป็น สณฺณ
ใน ปาเชติ ฯ สณฺณ ฯ ฉินฺทนฺติ ที่ไขไปหา เขเปเนติ นั้น
เป็นการไขด้วยอำนาจความ ฯ สัมพันธ์ประโยคหน้ากาลา ตัม
สตุวา สตุตา ฯ ล ฯ อิมิ คาลมาห; ตัม วิเสสน ของ วณฺํ ฯ
อรุตฺตกมฺม ใน สตุวา ฯ ปุพฺพภากถกิริยา ใน วตุวา สตุตา

สยกตฺตา ใน อาท ๆ อาชฺยาตบท กตฺตฺวาจก “วิสาเข อาลปน
อิมสํ วิเสสน ของ สตฺตฺตานํ ๆ สามีสมฺพนฺธ ใน ชาติอาทโย ๆ
สยกตฺตา ใน (โหนติ ๆ อาชฺยาตบท กตฺตฺวาจก) นาม ศัพท์
สญฺญาโชตก เข้ากับ ชาติอาทโย ทณฺฑนฺตโคปาลกสทิสา
วิกตีกตฺตา ใน (โหนติ), ชาติ ปกตีกตฺตา ใน เปเสตฺวา ๆ
กิริยาปธานนัย ขราย สามีสมฺพนฺธ ใน สนฺติกํ ๆ สมฺปาปฺลย-
กมฺม ใน เปเสตฺวา, ขรย ปกตีกตฺตา ใน (เปเสตฺวา ๆ
กิริยาปธานนัย) พฺยาชิโน สามีสมฺพนฺธ ใน สนฺติกํ ๆ
สมฺปาปฺลยกมฺม ใน (เปเสตฺวา), พฺยาชิ ปกตีกตฺตา ใน
(เปเสตฺวา ๆ กิริยาปธานนัย) มรณสฺส สามีสมฺพนฺธ ใน สนฺติกํ ๆ
สมฺปาปฺลยกมฺม ใน (เปเสตฺวา), มรณํ สยกตฺตา ใน
ฉินฺทติ ๆ อาชฺยาตบท กตฺตฺวาจก กุธาริยา กรณ ใน
ฉินฺทนฺตา ๆ วิเสสน ของ ปุคฺคฺลา ๆ อุปฺมาลึงคตฺต วิย ศัพท์
อุปฺมาโชตก เข้ากับ กุธาริยา ฉินฺทนฺตา ปุคฺคฺลา, ชีวตํ
อวุตฺตกมฺม ใน ฉินฺทติ, เอวํ ลกฺขณวนฺต ใน สนฺเต ๆ
ลกฺขณกิริยา ใน ปฏฺฐเจนฺตา ปี ศัพท์ อฏฺฐานสมฺปยุตฺต
เข้ากับ เอวํ, วิวญฺญํ อวุตฺตกมฺม ใน ปฏฺฐเจนฺตา ๆ วิเสสน
ของ สตฺตฺตา ๆ สยกตฺตา ใน นตฺถิ ๆ อาชฺยาตบท กตฺตฺวาจก
นาม ศัพท์ สญฺญาโชตก เข้ากับ ปฏฺฐเจนฺตา, วญฺญํ อวุตฺตกมฺม
ใน ปฏฺฐเจนฺติ, เอว ศัพท์ อวธารณ เข้ากับ วญฺญํ ปน ศัพท์

ปกฺขนฺตรโชนก ปฏฺฐาเนติ อาชฺยาตบท กตฺตฺวาจก ของ สตุตา ๆ
 สยกตฺตา” อิติ ศัพท์ อาการ ใน วตฺวา ๆ ปุพฺพกาลกิริยา
 ใน ฉนฺเตวาท เทเสนโต, อนฺสนฺธิ อวฺตฺตกมฺม ใน ฉนฺเตวาท ๆ
 สมานกาลกิริยา ใน เทเสนโต รมฺมํ อวฺตฺตกมฺม ใน
 เทเสนโต ๆ อพฺภนฺตรกิริยา ของ สตุตา อิมํ วิเสสน ของ
 คาคํ ๆ อวฺตฺตกมฺม ใน อาห ๆ เฉท์ ในคํว่า กุชาริยา เฉท์
 วิย, น่าจะเป็น อุปมาวิภคิตกมฺม ใน ฉินฺทิตฺวา หรือ วตฺวา
 ที่เติมมาใหม่ เพราะ เฉท์ น่าจะเป็น ฉิทฺ ชาติในความ
 ตตฺ + ณ บัจจยนามกิตฺก + อํ หุตฺติยาวิภคิตฺติ มากกว่าที่เป็น ฉิทฺ
 ชาติในความตตฺ + ณ บัจจย หมวตกตฺตฺวาจก + อนฺต บัจจย
 กิริยาภคิตฺก + ลี ปฐฺมาวิภคิตฺติ แจกตามแบบ ภาวนต ศัพท์,
 แต่ที่แปลไว้นั้น ก็โดยถือตามมติส่วนมาก.

อชฺครเปตวตฺตฺ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๖๒

อด ปาปาณี ๑ ล ๙ ตปฺปตีติ ๑
 สตุตา อ... ๑ ล ๖ อาห... คาคํ ชิง... อิม...
 “อด ปาปาณี กมฺมานิ ๑ ล ๑ ตปฺปตี” อิติ... “พาโล
 อ. คนพาล กริ กระทำอยู่ กมฺมานิ ชิงกรรม ท.
 ปาปาณี อันลามก น พุชฺณติ ย่อมไม่รู้สีก อด แน่แท้
 พาโล อ. คนพาล ทุเมโส ผู้มีปัญญาทราวม ตปฺปตี ย่อม

เคือคร้อน กมเมหิ เพราะกรรม ท. เสหิ อันเป็นของคน
ปุกฺคโล อิว เพียงดัง อ. บุคคล อคฺคิทฺทโธ ผู้อันไฟไหม้
แล้ว ฉะนั้น”

วิจารณ์

กริ=กริ ชาติในความกระทำ+อนต บัจจยฺ ภริยาภิกตํ
+ สิ ปฐมวิภักติ ปุ่ลึงค์ แจกตามแบบ ภวนต ศัพท์ ๑ เสหิ
มาจาก สํ หรือ สยํ ศัพท์ แปลง สํ หรือ สยํ เป็น ส
บ้าง เป็น สก บ้าง เป็นศัพท์ที่ใช้แทน อตฺต ศัพท์, เป็น
ได้สองวณะ และเป็นไตรลิงค์, แต่โดยมากใช้เป็นบทวิเสสณะ
ของบทนามนามในที่นั้น ๆ ๑ อคฺคิทฺทโธ = อคฺค + ทฺทโธ,
เฉพาะ ทฺทโธ=ทหฺ ชาติในความไหม้, เหา+ต บัจจยฺ
ภริยาภิกตํ แปลง หฺ ที่สุด ทหฺ ชาติ กับ ต บัจจยฺ เป็น
ทฺธ ใต้รูปเป็น ทฺทธ+ สิ ปฐมวิภักติ ปุ่ลึงค์ สำเร็จ
รูปเป็น ทฺทโธ

มหาโมคคัลลานตเถรวาทุ

คาถาท้องเรื่อง หน้า ๖๔-๖๕

โย ทณฺฑเณน อทณฺฑเณสุ ๑ ล ๑ อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ ๑
สตฺถา อ. ๑ ล ๑ อภาสี ได้ตรัสแล้ว คาถา ซึ่ง...

ท. อีมา “โย ทณฺฑเณน อทณฺฑเณสุ ๑ ล ๑ นิริยํ โส

อุปปชชติ” อิติ... “โย ปุคฺคโล อ.... ไค ทุสฺสติ ข้อม
 ประทุรภัย อุปปทฺธเสฏฺ ในบุคคลผู้ไม่ประทุรภัยแล้ว ท.
 อทณฺฑเสฏฺ ผู้ไม่มีอาชญา ทณฺฑเฑน ด้วยอาชญา, โส ปุคฺคโล
 อ.... นั้น นิกจฺจติ ข้อมถึง ทสนฺนํ จานานํ อนุญตรํ จานํ
 ซึ่ง=แห่งฐานะ ท. สิบนะ ฐานะอย่างใดอย่างหนึ่ง จิปปิ เหว
 พลันนั้นเที่ยว: เวทนี พรุสํ ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งเวทนอัน
 เผ็ดร้อนบ้าง จานํ ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งความเสื่อมบ้าง
 สรีรสฺส เภทนี ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งความสลายแห่งสรีระบ้าง
 ครุทํ อาพาธํ ปาปุเณ วาปี แม้คือ ฟังถึงซึ่งอาพาธอย่างหนักบ้าง
 จิตฺตฺกฺเขปํ ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งความฟุ้งซ่านแห่งจิตบ้าง
 ราชโต อุปสคฺคํ ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งความขัดข้องแต่
 พระราชาบ้าง อพฺภกฺขานํ ทารุณํ ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งการ
 กล่าวต่ออันทารุณบ้าง ปริกฺขยํ ฅาตฺนํ ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่ง
 ความสิ้นไปโดยรอบแห่งญาติ ท. บ้าง โภคานํ ปภฺงคฺคณํ
 ปาปุเณ วา คือ ฟังถึงซึ่งความย่อยยับแห่งโภคะ ท. บ้าง,
 อถฺวา อีกอย่างหนึ่ง อคฺคิ อ.ไฟ ปาวโก เครื่องเผาผลาญ
 ทฺหติ ข้อมใหม่ อคารานิ ซึ่งเรือน ท. อสฺส ปุคฺคฺลสฺส ของ
 บุคคลนั้น, ทฺป
 อ. บุคคลผู้มีบุญญากรรม โส นั้น
 อุปปชชติ ข้อมเข้าถึง นิรยํ ซึ่งนรก เกทา เพราะอันแตก
 ภายสฺส แห่งกาย” ฯ (จะแปลเหมือนที่แปลคถาณไว้ในคถา
 ท้องเรื่องสามาวตัตถุ ธรรมบทวิจารณ์ ภาค ๒ ก็ได้)

อรรถกถา

อตฺโต อ.... “กายทณฺหาทวิรหิตสฺ ขีณาสเวสฺ” อิติ...
 ตสฺส ปทสฺ ใน... นะ ปทสฺส แห่ง... ‘อทณฺหาสฺ’ อิติ...
 “ขีณาสเวสฺ ในพระขีณาสพท. กายทณฺหาทวิรหิตสฺ ผู้เว้น
 แล้วจากอาชญา มีอาชญาอันเป็นไปทางกายเป็นต้น” ฯ อตฺโต
 อ.... “ปเรสฺ วา อตฺตนิ วา นิรปราเชสฺ” อิติ... ปทสฺ
 แห่ง... ‘อปฺปทญฺเจสฺ’ อิติ... “นิรปราเชสฺ ผู้มีความประพฤ
 ติอันออกแล้ว ปเรสฺ ปุคฺคเลสฺ วา ในบุคคลท. เหล่าอื่น
 หรือ อตฺตนิ วา หรือว่าในตน” ฯ อตฺโต อ.... “ทสฺ
 ทฺทุกฺขการณสฺ อณฺณตฺรฺ การณํ” อิติ... คาลาปาทสฺ แห่ง...
 ‘ทสฺนฺนมณฺณตฺรฺ ขานํ’ อิติ... “ทสฺ ทฺทุกฺขการณสฺ อณฺณตฺรฺ
 การณํ ซึ่ง-ในเหตุแห่งทุกขํท. สิบนะ เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง” ฯ
 อตฺโต อ.... “สํสโรคาทิกเลทํ ผรฺสํ เวทนํ” อิติ... ปทสฺ
 แห่ง... ‘เวทนํ’ อิติ “เวทนํ ซึ่งเวทนา ผรฺสํ อย่างร้ายแรง
 สํสโรคาทิกเลทํ อันต่างด้วยโรค มีโรคในคราวเป็นต้น” ฯ
 อตฺโต อ.... “ภิกฺขุณฺณคตฺตสฺ ธนสฺส ขานํ” อิติ... ปทสฺ
 แห่ง... ‘ขานํ’ อิติ... “ขานํ ซึ่งความเสื่อม ธนสฺส แห่ง
 ทรัพย์ ภิกฺขุณฺณคตฺตสฺ อันตนถึงทับแล้วโดยยาก” ฯ อตฺโต
 อ.... “หตฺถจฺเจทาทิกํ สํวรฺเรทนํ” อิติ... ปทสฺ แห่ง...

อิติ... “สรีรเกทนี” ซึ่งความสลายแห่งสรีระ
 เฉลวาทิกัม มีการตัดซึ่งมือเป็นต้น” อตุโธ อ...
 “ปฏฺหตเอกกขุปฺปิจสปปิกุณิภาวุกฺขโรคาทีเกทํ ครุภาพาริ
 วา” อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘ครุกัม’ อิติ... “ปฏฺหตเอก-
 กขุปฺปิจสปปิกุณิภาวุกฺขโรคาทีเกทํ ครุภาพาริ (ปาปุณเณ) วา
 คือ (พึงถึง) ซึ่งอาพาธอย่างหนัก อันต่างด้วยอาพาธ มีความ
 เป็นผู้มลาย (หนึ่ง) อันโรคช้จัดแล้ว ความเป็นผู้มลายข้างเดียว
 ความเป็นคนเปลี่ยนเพียงดังตั้ง ความเป็นคนง่อยและโรคเรื้อน
 เป็นต้นบ้าง” ฯ อตุโธ อ... “อุมฺมาทํ” อิติ... ปทสฺส
 แห่ง... ‘จิตตฺกฺเขปํ’ อิติ... “อุมฺมาทํ ซึ่งความเป็นบ้า” ฯ
 อตุโธ อ... “ยสฺวโลปเสนาปติญฺชานาโทจฺฉินฺทนาทิกัม ราชโต
 อุปสฺสคํ วา” อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘อุปสฺสคํ’ อิติ...
 “ยสฺวโลปเสนาปติญฺชานาโทจฺฉินฺทนาทิกัม ราชโต อุปสฺสคํ
 (ปาปุณเณ) วา คือ (พึงถึง) ซึ่งความขัดข้องแต่พระราชามีการถอด
 ซึ่งยศ และการลดซึ่งตำแหน่ง มีตำแหน่งแห่งเสนาบดีเป็นต้น
 เป็นอาทิบ้าง” ฯ อตุโธ อ... “อทฺธิฏฺฐอสุสฺสตอจฺฉินฺตปิพฺพํ ๑๑
 อพฺภกฺขานํ วา อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘อพฺภกฺขานํ’ อิติ...
 “อทฺธิฏฺฐอสุสฺสตอจฺฉินฺตปิพฺพํ อิทํ สนฺธิชฺเฉทาทิกมฺมํ อิทํ วา
 ราชปฺราธกมฺมํ ตยา กตํ อิติ เหวรูปํ ทารุณํ อพฺภกฺขานํ
 (ปาปุณเณ) วา คือ (พึงถึง) ซึ่งการกล่าวดูอย่างทารุณ อันมี

ภาวะอย่างนี้ว่า ‘อ. กรรมมีการตัดซึ่งที่ต่อเป็นต้นนี้ อันท่าน
กระทำแล้ว หรือ ๆ ว่า อ. กรรมคือการประพาสผิดต่อพระราชนัน
อันท่านกระทำแล้ว, ดังนี้ อัน ๆ คนไม่เคยเห็นแล้ว ไม่เคย
ได้ยินแล้ว และไม่เคยคิดแล้วบ้าง” ๑ อตุโธ อ. ... “อตุตโน
อวสุสโย ฯลฯ ปริกขยั วา” อิติ... คาถาปาทสุส แห่ง...
‘ปริกขยั ว ภาตั้น’ อิติ... “อตุตโน อวสุสโย ภวตุ สมตถานัน
ภาตั้น ปริกขยั (ปาปุณเ) ว คือ (ฟังถึง) ซึ่งความเสื่อม
โดยรอบแห่งญาติท. ผู้สามารถเพื่ออันเป็นที่พึงพำนักแห่งตน
บ้าง” ๑ อตุโธ อ. ... “ปงกุภาว ปุติภาว วา อิติ... ปทสุส
แห่ง... ‘ปงกุณั’ อิติ... “(โกคานัน) ปงกุภาว ปุติภาว
(ปาปุณเ) ว คือ (ฟังถึง) ซึ่งความที่แห่งโกคะท. เป็น
ของย่อยยับ คือว่า ซึ่งความที่แห่งโกคะท. เป็นของเปื่อย
เน่าบ้าง” ๑ อตุโธ อ. อธิบาย “ขณฺหิสฺส ฯลฯ กานาธิภาว”
อิติ... “หิ ก็ ธณฺณ อ. ข้าวเปลือก ยั ไค เคะ ในเรือน
อสุส ปุคฺคสฺส ของ... คั ธณฺณ อ. ข้าวเปลือกนั้น
อาปชฺชนติ ย่อมถึง ปุติภาว ซึ่งความเป็นของเปื่อยเน่า, (สฺวณฺณ
อ. ทองคำ ยั ไค เคะ ในเรือน อสุส ปุคฺคสฺส ของ...)
สฺวณฺณ อ. ... (คั นั้น อาปชฺชนติ ย่อมถึง) องค์กรภาว ซึ่ง
ความเป็นถ่านเพลิง, (มุตฺตา อ. แก้วมุกดา ยา ไค เคะ
ในเรือน อสุส ปุคฺคสฺส ของ...) มุตฺตา อ. แก้วมุกดา

(สา นั้น อาปชฺชติ ย่อมถึง) กปฺปาสฏฺฐิจิภาวํ ซึ่งความเป็น
 เมล็ดฝ้าย, (กหาปณา อ.กหาปณะ ท. เย เหล่าใด เคเห
 ในเรือน อสฺส ปุคฺคลสฺส ของ...), กหาปณา อ.กหาปณะ
 ท. (เต เหล่านั้น อาปชฺชนฺติ ย่อมถึง) กปาลชฺนหาทิภาวํ
 ซึ่งความเป็นวัตถุมชนแห่งกระเบื้องเป็นต้น, (ทวิปทจตุปฺปทา
 อ.สํตฺวํ ผู้มีเท้าสอง และมีเท้าสี่ ท. (อ.สํตฺวํสองเท้าและสํตฺวํ
 สี่เท้าท.) เย เหล่าใด เคเห ใน... อสฺส ปุคฺคลสฺส
 ของ...), ทวิปทจตุปฺปทา อ.สํตฺวํผู้มีเท้าสองและสํตฺวํผู้มีเท้าสี่
 ท. (เต เหล่านั้น อาปชฺชนฺติ ย่อมถึง) กาณาทิภาวํ ซึ่ง
 ความเป็นสํตฺวํพิการ มีความเป็นสํตฺวํบอดเป็นต้น” ๑ อตฺถโถ
 อ.... “เอกสํวจฺจนเร ๑๑ ทหฺติเยว” อิติ... ปททวยสฺส
 แห่ง... อคฺคิ ทหฺติ อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, “ทาหเก
 ครั้นเมื่อไฟผลาญ อดฺยสฺมึ อย่างอื่น อวิชฺชมานะปี้ แม้ไม่มีอยู่
 อสนิอคฺคิ ปติตฺวา ทหฺติ วา อ.ไฟคืออัสสนิบาด ฟาดลง
 แล้ว ย่อมไหม้บ้าง อตฺตโน ชมฺมตาย อฏฺฐิจิโต ปาวโก ทหฺติ
 เอว วา อ.ไฟเครื่องเผาผลาญ (ไฟป่า) อันตั้งขึ้นแล้วโดย
 ธรรม์ดาของตน ย่อมไหม้นั้นเทียวบ้าง เอกสํวจฺจนเร ในปีหนึ่ง
 ทวิตฺตักขตฺตํ สัน ๒-๓ ครั้ง” ๑ อตฺถโถ อ.... “ทิฏฺฐิเจ ว
 ชมฺเม ๑๑ อปฺปชฺชตฺติ วุตฺตํ” อิติ... ปทสฺส แห่ง...
 ‘นิริยํ’ อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, “อิทํ วจฺนํ อ.พระคํารสนี้
 ‘นิริยํ โส อปฺปชฺชติ” อิติ ว่า “อ.บุคคลผู้มีปัญญาธรรม

นั้น ย่อมเข้าถึงซึ่งนรก” ดังนี้ เป็นต้น ภควตา อันพระผู้มี
พระภาค วุตติ ตรัสแล้ว ติฏฺฐี ว ฐมเม ฯลฯ ปตฺตพฺพิ
ทสฺเสติ เพื่อดันทรงแสดงซึ่งฐานะอัน ๆ บุคคลนั้น แม้ถึงแล้ว
ซึ่ง—ในฐานะท. สิบเหล่านี้ ฐานะอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน
ธรรมอันตนเห็นแล้วเที่ยว ฟังถึงในภพอันสัตว์ฟังถึงพร้อม
ณ เบื้องหน้า โดยส่วนหนึ่ง”

วิจารณ์

นิ ไม่มี, ออก, กับ นิ ชน, ลง, นำหน้าธาตุหรือ
บทนาม มีวิธประกอบต่างกัณดังนี้:— นิ ไม่มี, ออก, ถ้า
ต้นธาตุ หรือบทนาม เป็นพยัญชนะ ต้องสังโยค เช่น นิ+
ชมติ เป็น นิ+ชมติ, นิ+จล เป็น นิ+จล เป็นต้น, ถ้า
ต้นธาตุหรือบทนามเป็นสระ ต้องลง ร อากมหลัง นิ เป็น
นิร เช่น นิ+อาสา เป็น นิ+ราสา, นิ+อนฺตราโย เป็น
นิ+นฺตราโย เป็นต้น, ถ้าต้นธาตุ เป็น ห หรือ ว ฟังที่ชนะสระ
ที่ นิ เป็น นี เช่น นิ+หริ เป็น นี+หริ, นิ+วรณ
เป็น นี+วรณ เป็นต้น ๆ ส่วน นิ ชน, ลง คงไว้ตามรูปเดิม
คือไม่ต้องสังโยค, ที่ชนะ, และลง ร อากม เช่น นิ+จฺจติ
เป็น นิ+จฺจติ, นิ+วาสนํ เป็น นิ+วาสนํ, นิ+ปาโต เป็น
นิ+ปาโต เป็นต้น ๆ นิ+จฺจติ ในกาลาน ฟังทราบมา มาจาก
นิ=ชน, ลง, นั้นแล้ว. แม้ในที่อื่นก็ฟังเทียบเคียงโดยนัยนี้ ๆ
ชาน+หา ธาตุ ในความเสื่อม+อาณิ บัจจย นามกิตฺตํนอกแบบ

แปลง หา ธาตุ เป็น ขา ได้เป็นรูป ขาน+อ ทุตติยวิภคิต
 สำเร็จรูปเป็น ขาน ๑ บางอาจารย์ว่า ขา ธาตุในความเสื่อม
 +อานี บ้างบ้าง ๑ ปกขหตเอกจกขุปป์ขสปปักณภาวภูจ-
 ไรคาทิกเกห์ และ ยสวิโลปเสนาปคิจฺจานาทีอจฺฉินทนาทิกัง พิง
 คุวิเคราะหฺในอธิบายไวยากรณ์ ของมหาภูตราชวิทยาลัยนั้น
 เกิด ๑ ทวิปทจตุปปทา เป็น ทวันทวสมาส มีฉฐฐิตุลยา-
 ธิกรณพหุพพิหีสมาส เป็นท้อง ดังนี้:— เทว ปทา เยส เต
 ทวิปทา (สตุตา) เท้าท. สอง ของสัตว์ท. เหล่าใด สัตว์
 เหล่านั้นชื่อว่า ทวิปทา ผู้มีเท้าสอง, จตุตาโร ปทา เยส เต
 จตุปปทา (สตุตา) เท้าท. สี่ ของสัตว์ท. เหล่าใด สัตว์ท.
 เหล่านั้น ชื่อว่าผู้มีเท้าสี่ (สองสมาสนเป็นฉฐฐิตุลยาธิกรณ.
 พหุพพิหีสมาส), ทวิปทา จ จตุปปทา จ ทวิปทจตุปปทา
 อ. สัตว์ผู้มีเท้าสอง ท. ด้วย สัตว์ผู้มีเท้าสี่ ท. ด้วย ชื่อว่า
 ทวิปทจตุปปทา สัตว์ผู้มีเท้าสอง และสัตว์ผู้มีเท้าสี่ (อสมหาร-
 ทวันทวสมาส ๑ ขอนเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า สมาสที่มี ปกติ-
 สังขยา เป็นบทหน้า เป็นสมาสนั้นนอกจากทิสมาสก็มี

พหุณตักกิกขุวตฺต

ประโยคท้องเรื่อง หน้า ๑๒

โก ปริโส คุว ๑ ล ๑ น กจลลิตี ๑
 ทกรกขโส อ. ผู้เสอน้ำ อาห... “โก ปริส ๑ ล ๑

น. คจฺณสิ” อิติ... “ปริสฺส ตูรบุรุษ โภ ผู้เจริญ ทวี
 อ... มคฺคกิลนฺโต เป็นผู้ลำบากแล้วในหนทาง (เป็นผู้เหน็ด-
 เหนื่อยแล้วในหนทาง) หุตฺวา เป็น น. อิมิ สฺริ โอตริตฺวา
 นหาตฺวา จ ปวีตฺวา จ ภิสฺมฺพาลา ขาติตฺวา ปุณฺณานิ ปิณฺณตฺวา
 คจฺณสิ ไม่ลงสู่สระนี้ อาบแล้วด้วย ดมแล้วด้วย เคี้ยวกินซึ่ง
 เจ้าบัวท. ประดับแล้วซึ่งดอกไม้ ท. ย่อมไป” ๑. น.
 ศัพท์ในที่นี้ปฏิเสธ ตั้งแต่ อิมิ สฺริ โอตริตฺวา จนถึง คจฺณสิ ๑. น.
 ศัพท์ชนิดนี้ ทางสัมพันธต้องบอกเป็น ปฏิเสธนตฺถ และไม่ต้อง
 เข้ากับศัพท์ไหน

คาถาและอรรถกถา หน้า ๑๓

หิริโอดตฺปฺปสมฺปนฺนา ๑ ล ๑ เทวธมฺมาติ วุจฺเจติ ๑
 โพรสตุโต อ. พระโพธิสัตว์ ๑ ล ๑ อาห... คำ
 ซึ่ง... อิมิ... “หิริโอดตฺปฺปสมฺปนฺนา ๑ ล ๑ เทวธมฺมาติ
 วุจฺเจเร” อิติ... “ชนา อ... ท. หิริโอดตฺปฺปสมฺปนฺนา ผู้ถึง
 พร้อมแล้วด้วยความละเอียด และความเป็นผู้สะอาดแล้ว สุกก-
 ธมฺมสมาหิตา ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยธรรม (ฝ่าย) ขาว
 สนฺโต ผู้สงบแล้ว สปฺปริสา ผู้เป็นสัปปุรุษ โลก ในโลก
 ปณฺทิตฺเทหิ อัน... ท. วุจฺเจเร ย่อมเรียก ‘เทวธมฺมา’ อิติ
 ว่า ‘ผู้เทวธรรม’ ดังนี้”

ประโยชน์ของเรื่อง หน้า ๑๓

กัการณาติ. ยสฺมา เชฏฺฐิ ๑๓๑ น กโรสฺสตี ๑
 โพธิสฺสโต อ... ๑๓๑ ปุจฺฉิ ตามแล้ว กัการณา?"
 อิติ... "คฺวี อ... วเทสิ ย่อมกล่าว เอวํ อย่างนี้ กัการณา
 เพราะเหตุอะไร?" ๑ ทกรกฺขโส อ. ผู้เสอน้ำ อาห...
 ยสฺมา เชฏฺฐิ ๑๓๑ น กโรสฺส" อิติ... "คฺวี อ...
 ชเปตฺวา เว้นแล้ว เชฏฺฐิ ชิงพิชาย (ซึ่งบุคคลผู้เจริญที่สุด)
 อหฺราเปตฺวา ให้นำมาแล้ว กนิญฺหิ ซึ่งน้องชายน้อย น กโรสฺส
 (ชื่อว่า) ย่อมไม่กระทำ เชฏฺฐิ ปรายจิกมมํ ซึ่งกรรมแห่ง
 บุคคลผู้มีปกติประพฤตินอบน้อมต่อบุคคลผู้เจริญที่สุด ยสฺมา
 เหตุใด, ตสฺมา เพราะเหตุนั้น อหํ อ... วทามิ ย่อม... เอวํ
 อย่างนั้น" ๑ ในเวลาแปลโดยอรรถจะต้องเพิ่มเพียง ตสฺมา มา แล้ว
 รวบ ยสฺมา กับ ตสฺมา แปลรวมกันว่า "เพราะเหตุที่ท่าน
 เว้นพิชายไว้ ให้นำน้องชายมา จึงชื่อว่าไม่กระทำการของบุคคล
 ผู้มีปกติประพฤตินอบน้อมต่อบุคคลผู้เจริญที่สุด" ดังนี้ก็ได้

คาถาและอรรถกถา หน้า ๑๔

น นคฺคจฺริยา ๑๓๑ มจฺฉิ โสเรนฺตฺติ ๑
 สตุถา อ... ๑๓๑ อาห... คาถิ ชิง... อิมิ... "น
 นคฺคจฺริยา อวิติณฺณกฺขํ" อิติ... "นคฺคจฺริยา อ. ความ
 ประพฤติโดยความเป็นคนเกลียด มจฺฉิ ยังสํสฺวผู้จะต้องตาย
 อวิติณฺณกฺขํ ผู้มีความสงสัยอันยังข้ามไม่ได้แล้ว โสเรนฺติ

ข้อมให้หมดจด น หามิได้, ขญา อ. ขญา มจจ ยัง...
 อวิตถณกขัง ผู้... โสเชติ... น..., ปงกา อ. เปือกตมท.
 มจจ ยัง... อวิตถณกขัง ผู้... โสเชนติ ข้อมให้หมดจด
 น..., อนาสกา วา อ. ความเป็นผู้ไม่กินกดี ตณฺทิลสาวิกา
 วา อ. ความเป็นผู้นอนเหนือแผ่นดินกดี รโฆชลล วา
 อ. ความเป็นผู้ลบลด้วยน้ำอันเจือด้วยธุลกดี อุกกุฏิกปปรานํ วา
 อ. ความเพียร อันเป็นเหตุเริ่มตั้ง อันบุคคลปรารถนด้วย
 ความเป็นผู้กระโหย่งกดี มจจ ยัง... อวิตถณกขัง ผู้ความ
 สงสัยอันยังข้ามไม่ได้แล้ว โสเชนติ ข้อมให้หมดจด น
 หามิได้”

อรรถกถา

ปทจุเลโท อ. อันตัดซึ่งบท “น อนาสกา” อิติ...
 ปทสฺส แห่ง... ‘นानาสกา’ อิติ... ตสฺส คาลายํ ในคาลานั้น
 (ปณฺทิตน อัน... เวทิตฺตโพ...) ฯ อตฺถโล อ. อธิบาย
 “ภตฺตปฏิกฺเขโป” อิติ... “ภตฺตปฏิกฺเขโป อ. การห้ามซึ่ง
 ภัตฺร” ฯ ภูมิสยนํ อ. การนอนเหนือแผ่นดิน ตณฺทิลสาวิกา
 อิติ ชื่อว่า ความเป็นผู้นอนเหนือแผ่นดิน ฯ กทฺทมเลปนากาเรน
 สรีเร สนฺนิจิตฺตโร อ. ธุลอันหมักหมมแล้วในสรีระ โดยอาการ
 เจืออันลบลได้ด้วยเปือกตม รโฆชลล อิติ ชื่อว่าความเป็นผู้ลบลได้

ด้วยอำนาจเจตด้วยรูป ๑ อุกกุฏิกภาเวน อารทฐวิริยํ อ. ความเพียร อันบุคคลปรารถนาแล้วโดยความเป็นผู้กระโหย่ง อุกกุฏิกปธานํ อิติ ชื่อว่า ความเพียรเป็นเหตุเริ่มต้นอันบุคคลปรารถนาแล้วโดยความเป็นผู้กระโหย่ง ๑ อิทํ วจัน อ.... “โย หิ มจฺโจ ๑ ล ๑ มจฺจํ โสเชนติ” อิติ... วุตฺตํ เป็นพระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว โหติ... “หิ ก็ มจฺโจ อ. สัตว์ผู้จะต้องตาย โย ใด สมายาย ถือเอาพร้อมแล้ว อิมสฺส นคฺคจริยาที่สขยฺกณฺธิ วุตฺตํ ซึ่ง-ในวัตร ท. มีความประพฤติโดยความเป็นผู้เปลือยเป็นต้นเหล่านั้นนะ วัตรอย่างใดอย่างหนึ่ง จินตฺเนน ด้วยอันคิด ‘เอวํ อหิ โลกนิสฺสรณสงฺขาตํ สุทฺธํ ปาปฺปนิสฺสามิ’ อิติ... วุตฺเตยฺย พึงประพฤติ ‘อหิ อ.... ปาปฺปนิสฺสามิ จกฺกัณฺโฏ สุทฺธํ ซึ่งความหมดจด โลกนิสฺสรณสงฺขาตํ อัน ๆ บัณฑิตนับพร้อมแล้วว่า การสลัดออกจากโลก เอวํ ด้วยอาการอย่างนั้น,” โส มจฺโจ อ.... นั้น มิฉนฺทสฺสนํ วทฺเตยฺย จ เอว พึงยังความเห็นผิดให้เจริญด้วยนั้นเทียว กิลมถสฺส ภาคิ อสฺส จ เป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบากพึงเป็นด้วย เกล็ด อย่างเดียว, หิ เพราะวํ เอตฺวา นิ วุตฺตานิ อ. วัตร ท. เหล่านั้น สสมาทินฺนานิ อัน ๆ สัตว์สมาทานด้วยดีแล้ว มจฺจํ ยังสัตว์ผู้จะต้องตาย อวิตฺติณฺณกฺขํ ชื่อว่าผู้มีความสงสยอันยังข้ามไม่ได้แล้ว อญฺญิ-วตฺตฺถาย กฺขาย อวิตฺติณฺณภาเวน เพราะความที่แห่งความสงสยอันมีวัตถุแปด เป็นของอันสัตว์นั้นยังข้ามไม่ได้แล้ว โสเชนติ

ยอมให้หมดจด น หามิได้”

วิจารณ์

การแปลศัพท์สมาส ถ้าวางศัพท์หนึ่งกับอีกศัพท์
 หนึ่งซึ่งต่อกัน แม้ใช้อายตนิบาตมาต่อ ก็ยังไม่ทำให้นึกความ
 บริบูรณ์ได้ ในที่เช่นนี้ท่านนิยมให้เติม ภาว ศัพท์ หรือ ศัพท์
 กิริยาภิกคักที่ประกอบด้วย ต บ้างจ้าย หรือศัพท์นามภิกคักแทรก
 เข้ามาในระหว่างศัพท์ทั้งสองนั้น และเรียกชื่อสมาสชนิดนั้นว่า
 มชฺเฌโลปสมาส คือ สมาสที่ลบท่ามกลาง เช่น นคฺคจริยา =
 นคฺค เปลือย + จริยา ความประพฤติ, จะแปลว่า ความ
 ประพฤติ ซึ่งเปลือย, ความประพฤติด้วยเปลือย, หรือความ
 ประพฤติโดยเปลือย, เป็นต้น ก็ยังไม่ได้ความทั้งนั้น ต่อเมื่อเติม
 ภาว ศัพท์ มาในระหว่างศัพท์ทั้งสองนี้ คือ แปลว่า “ความ
 ประพฤติโดยความเป็นผู้เปลือย” จึงทำให้นึกความชัดเจน ฯ
 อุกฺกุฏิกุปฺปชานํ = อุกฺกุฏิก กระทบ + ปชาน ความเพียรเป็น
 เหตุเริ่มต้น, จะแปลว่า ความเพียรอันเป็นเหตุเริ่มต้นโดยกระทบ
 หรือความเพียรอันเป็นเหตุเริ่มต้นเพราะกระทบเป็นต้น ก็ยังไม่
 ได้ความทั้งนั้น ต่อเมื่อเติม ภาว และ อารทฺธ ศัพท์เข้ามาใน
 ระหว่างศัพท์ทั้งสองนี้ คือ แปลว่า “ความเพียรอันเป็นเหตุเริ่มต้น
 อันบุคคลปรารถแล้วโดยความเป็นผู้กระทบ,” จึงทำให้นึก
 ความชัดเจน ฯ เมตฺตาจิตฺตํ = เมตฺตา ความเมตตา + จิตฺตํ จิต,

จะแปลว่า เมตตา และ จิต หรือจิต ซึ่ง เมตตา เป็นต้น, ก็ยังไม่ได้ความทั้งนั้น ต่อเมื่อเต็ม สมบูรณ์ หรือ สหคต ศัพท์ เข้ามาในระหว่างแห่งศัพท์ทั้งสองนี้ คือ แปลว่า “จิต อัน ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยเมตตา, หรือ จิตอันไปแล้วกับด้วย เมตตา,” จึงทำให้เนื้อความชัดเจน ๑ เมื่อสรุปแล้วพอจะถือเอา ได้ว่า ในศัพท์ทั้งสองที่สมาสกันนั้น ถ้าศัพท์หน้าเป็นศัพท์คุณ หรือ วิเศษณะ เมื่อแปลโดยวิธีแห่งสมาสอื่นไม่ได้ความ ท่านให้ เต็ม ภาวศัพท์เข้ามา ในระหว่างแห่งศัพท์ทั้งสองนี้ เช่น นคฺคจริยา ความประพฤติ โดยความเป็นผู้กระโหย่ง, อุกกุฏิกปฺปชานํ ความเพียรอันเป็นเหตุเริ่มต้น อันบุคคลปรารถแล้วโดย ความเป็นผู้กระโหย่ง หรือความเพียรอันเป็นเหตุเริ่มต้น โดยความเป็นผู้กระโหย่ง, เป็นต้น ถ้าศัพท์หน้าเป็นศัพท์นามนาม เมื่อแปลโดยวิธีแห่งสมาสอื่นไม่ได้ความ ท่านให้เต็มศัพท์ กิริยาภิกถ์ ที่ประกอบ ต บัจฺจย หรือ ศัพท์นามภิกถ์ มาในระหว่าง ศัพท์ทั้งสองนี้ เช่น มจฺเจรจิตฺตํ อ. จิตฺตํอันประกอบพร้อม แล้ว ด้วยความตระหนี่ เมตฺตาจิตฺตํ อ. จิตฺตํอันประกอบพร้อม แล้วด้วยเมตตา, รโฆลฺลํ อ. น้ำใจด้วยธุลี หรือน้ำอันระคน ด้วยธุลี, เป็นต้น ๑ อนาสกา และ ตณฺหฺลสาโยกา, เป็นศัพท์ ที่ลง ตา บัจฺจย ในภาวตัทธิต อาเทศ ต เป็น ก ตามลักษณะ อาเทศพยัญชนสนธิ แต่อาจารย์บางท่านว่า ลง กณ บัจฺจย

ในภาวตัตติต, แต่พึงทราบว่า ศัพท์ที่ลง กณ บัจจย สำเร็จรูป
แล้วนิยมเป็น นปฺสงกลิงค์ เอกวจนะ เป็นส่วนมาก อ. เช่น
รามณียกัม เป็นต้น ฯ โรชชลลํ = โรชชล + ฌย บัจจย ใน
ภาวตัตติต ฯ เฉพาะ โรชชล นี เป็น พังมัจฉะโลปสมาส
และ ปเรโลปสมาส:- รเชน สํสฏฺฐิ ชลฺ โรชชลํ น้ำอันเจือ
แล้วด้วยรูลี ชื่อว่า โรชชลํ น้ำอันเจือแล้วด้วยรูลี (ตติยา-
ตปฺปริสสมาส มัจฉะโลปสมาส), โรชชเลน เลปโก โรชชโล
บุคคลผู้ลูบได้ด้วยน้ำอันเจือแล้วด้วยรูลี ชื่อว่า โรชชโล ผู้ลูบ
ได้ด้วยน้ำอันเจือแล้วด้วยรูลี (ตติยาตปฺปริสสมาส ปเรโลป-
สมาส) ฯ อัน ปเรโลปสมาส นี มีคติคล้ายกับตัตติต แต่ตัตติต
ไม่มี อ บัจจย มีแต่ ฌ บัจจย เป็นต้น, เมื่อมีศัพท์ที่ท่านมิได้
พหุทนต์ศัพท์เป็นอย่างอื่น และท้ายศัพท์ก็ไม่มีรูปบัจจยอะไร
ปรากฏ ทั้งจะแปลตามศัพท์ก็ไม่ได้ความ จำจะต้องหาศัพท์
อื่นมาต่อท้าย เช่นน ศัพท์ชนิดนี้ ท่านจึงจัดเข้าใน ปเรโลปสมาส,
อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์นามนามที่เป็นคู่กัน และเป็นเอกวจนะอย่าง
เดียวกัน เมื่อปรากฏเพียงศัพท์เดียว และมีรูปเป็น พหุวจนะ
อย่างนี้ ท่านก็ให้เป็น ปุพเพโลปสมาสบ้าง ปเรโลปสมาสบ้าง
ตามลักษณะแห่งศัพท์ที่เหลื่ออยู่ เช่น มาตโร มารดาและบิดา
เพราะมารดามีได้เพียงคนเดียว และโดยปกติต้องเรียง มาตุ
ศัพท์ไว้หน้า ปิตุ ศัพท์ เมื่อปรากฏรูปเป็น มาตโร เป็นต้น

จึงรู้ว่า ท่านลบ ปิตุ ศัพท์ที่อยู่หลังด้วยอำนาจ ปเรโลปสมาส แล้วทำ มาตุ ศัพท์ให้เป็น พหุจนะ เพื่อกำหนดได้ง่าย, ที่เป็น ปิตโร เป็นต้น ก็พึงทราบว่าเป็น ปพเพโลปสมาส โดยเทียบเคียง กับนัยที่ตรงกันข้าม กับนัยซึ่งกล่าวมาแล้ว ๆ ว่า ศัพท์ ในคาถานี้ พึงทราบว่า เป็น ปทสมุจยตล คจ จ ศัพท์ ๆ ภูมิสนธิ กติ กหุทหมเลปนากาเรน สรีเร สนนิจิตรโซ กติ อุกกุฏิกภาเวน อารทรวีรยิ กติ เป็นบทแก้ ที่แก้บทซึ่ง เป็นประธาน ฉะนั้นจึงต้องแปลเข้า และแปล อิติ ที่คมบท ตั้งแต่ละแห่งเป็น สลยญาโชตก (ชื่อว่า) เข้ากับบทดังนี้ (ดูที่แปลไว้แล้วในอรรถกถา)

สนตติมหามตตวตฺต

คาถาท่องเรื่อง หน้า ๗๓

ยํ ปุพฺเพ ตํ ๆ ล ๆ อุปสนฺโต จริสฺสตีติ ฯ
 สตุตา อ... ๆ ล ๆ อาห... คาลิ ซึ่ง... อิมิ... “ยํ
 ปุพฺเพ ๆ ล ๆ อุปสนฺโต จริสฺสตี” อิติ... “ยํ กิณฺจณํ
 อ. กิเลสเป็นเครื่องกังวลใจ อโหสิ ได้มีแล้ว ปุพฺเพ ในกาลก่อน,
 ตวํ อ. ท่าน ตํ กิณฺจณํ วิโสเสหิ จยังกิเลสเป็นเครื่องกังวล
 นั้นให้เหือดหายไปโดยวิเศษ, กิณฺจณํ อ. กิเลสเป็นเครื่อง
 กังวล มา อหุ ออย่าได้มีแล้ว เต แก่ท่าน ปจฺจา ในภายหลัง,
 เจ หากว่า ตวํ อ... โน คเหสฺสตี จักไม่ถือเอา มชฺฌ ใน

ท่ามกลาง, ตัว อ.... อุปนุโต เป็นผู้ส่งบรรจบแล้ว จริตฺสลิ
จักเที่ยวไป”

คาถาแห่งอรรธกถา หน้า ๘๐

อลงฺกโต เจปี ฯ ล ฯ ภิกฺขุปี วตฺตพฺโพเววาทิ ฯ

สตฺถา อ.... ฯ ล ฯ อาห... คำนํ ซึ่ง... อิมิ...
“อลงฺกโต เจปี ฯ ล ฯ ส ภิกฺขุ” อิติ... “เจปี แม้หากว่า
ปฺคฺคโล อ.... อลงฺกโต ผู้ตบแต่งแล้ว (ผู้กระทำให้ควรแล้ว)
สนฺโต เป็นผู้สงบแล้ว ทนฺโต ผู้ทรนแล้ว นียฺโต เป็นผู้
เที่ยงแล้ว พฺรหฺมจารี เป็นผู้มีความประพฤติ เพียงดังความ
ประพฤติแห่งพรหม (หุตฺวา เป็น) นิชาย ปลงลงแล้ว ทณฺฑิ
ซึ่งอาชญา ภูเตสฺ ในสัตว์มีชีวิตท. สพฺเพสฺ ทั้งปวง
สมณฺจเรยฺย ฟังประพดฺติสมาเสมอ, โส ปฺคฺคโล อ....
พฺรหฺมโน ชื่อพราหมณ์ โส ปฺคฺคโล อ.... สมโน ชื่อว่า
สมณะ โส ปฺคฺคโล อ.... ภิกฺขุ ชื่อว่า ภิกษุ”

อรรธกถา

อตฺโต อ.... “วตฺถาภรณปฺปฏิมณฺฑลิตฺ” อิติ... ตตฺถ
ปเทสฺ ใน... นะ ปทสฺส แห่ง... “อลงฺกโต” อิติ...
“วตฺถาภรณปฺปฏิมณฺฑลิตฺ” ผู้ประดับประดาแล้วด้วยผ้าและ

อาภรณ์” ๑ อติโธ อ.... “วัตถุลงการาทิหิ อลงกโต ๑ ล ๑
 วัตถุพโพเยว” อติ... ตสฺส คาวาจนสฺส แห่ง... (ปณฺธิเตน
 อัน... เวทิตพฺโพ พิงฺทราบ), “เจปี่ แม้หากว่า ปุคฺคโล อ....
 อลงกโต ผู้ตบแต่งแล้ว วัตถุลงการาทิหิ ด้วยเครื่องอลังการท.
 มีเครื่องอลังการ คือ ผ้าเป็นต้น สนฺโต ชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้ว
 ราคาทิวุปสมเนน เพราะความเข้าไปสงบแห่งกิเลสมีราคาเป็นต้น
 ทนฺโต ชื่อว่า เป็นผู้ทราบแล้ว อินฺทฺริยทมเนน เพราะอัน
 ทรมาน ซึ่งอินฺทฺริย นียโต ชื่อว่า เป็นผู้เที่ยงแล้ว จตุมฺมคฺค-
 นียาเมเนน เพราะความเที่ยงแท้แห่งมรรค ๔ พรหมจารี ชื่อว่า
 เป็นผู้มีความประพฤติเพียงดังความประพฤติแห่งพรหม เสฏฺฐิ-
 จริยาย เพราะความประพฤติซึ่งธรรมอันประเสริฐ (หุตฺวา...)
 นิธาย ปลงลงแล้ว ทณฺฑํ ซึ่งอาชญา ภูเตสฺ ในสัตว์มีชีวิตท.
 สพฺเพสฺ ทังปวง ภายทณฺฑาทินิ โอรุปีตตาย เพราะความท
 อาชญาท. มีอาชญาอันเป็นไปทางกายเป็นต้น เป็นของอันตน
 ปลงลงแล้ว สมณฺจเรยฺย พิงฺประพฤติสมํเสมอ ภายทาทิหิ โดย
 ทวารท. มี กายทวาร เป็นต้น, โส ปุคฺคโล อ.... โส
 คือ ว่า เอรุโป ๑ ผู้มีภาวะอย่างนั้น พาหิตปาปคฺตา ‘พฺราหฺมโณ’
 อติ วัตถุพฺโพ ปิ อันบัณฑิตท. พิงฺเรียกว่า ‘พฺราหฺมณฺ’ ดังนี้
 เพราะความแห่งบุคคลนั้น เป็นผู้บาปอันลอยแล้วบ้าง
 สมิตปาปคฺตา ‘สมโณ’ อติ วัตถุพฺโพ ปิ อันบัณฑิตท. พิง

เรียกว่า 'สมณะ' ดังนี้ เพราะความที่แห่งบุคคลนั้น เป็นผู้
บาปอันสงบแล้วบ้าง ภิกษุภิกษุเลศตดา 'ภิกษุ' อติ วตฺตพโพ
เอวปี อันบัณฑิต ท. ฟังเรียกว่า 'ภิกษุ' ดังนี้ เพราะ
ความที่แห่งบุคคลนั้นเป็นผู้ภิกษุอันทำลายแล้วนั้นเทียบบ้าง”

วิจารณ์

ข้าพเจ้าเคยกล่าวมาแล้ว การเรียงคาถา เรียงตาม
ลักษณะของฉันทะ เช่นในคาถานี้ ควรเรียง สมณฺหเรขุ
ไว้หลัง นิชาย และควรเรียง ทณฺฑํ ไว้หน้า นิชาย
แต่ท่านก็ไม่เรียงไว้อย่างนั้น กลับเรียงไว้ผิดระเบียบของคำร้อย
แก้ว ดังที่ปรากฏอยู่แล้ว, นพฺงเห็นว่ด้วยอำนาจฉันทานุรักษ์ ๆ
ครั้นมาถึงอรรถกา ท่านก็เรียงไว้ตามลักษณะของคาถาอีก น
พฺงเห็นว่ท่านแก้รรถรักษารูปของคาถา หาใช่อื่นไม่, เพราะ
โดยรูปความก็พอเห็นได้อยู่แล้วว่า คนที่แต่งตัวเป็นคนสงบ,
ทรมานตน, แน่นนอนไม่เหลาะแหละ, ประพฤติมั่นคงในพรหม
จรรย, ปล่อยวางอาชญาในสรรพสัตว์ก่อน จึงเป็นผู้ประพฤติสม่า
เสมอไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ได้ ๆ ฉะนั้นในเวลาแปล เมื่อแปล อลงฺกโต
แล้ว จะแปล สมณฺหเรขุ ที่เดียวไม่ได้ ต้องข้ามมาแปล
สนฺโต ทนฺโต ไปจนจบ นิชาย ทณฺฑํ แล้วจึงย้อนกลับไป

แปล สมณจเรชย ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ปิไลติกตฺเถรวตฺถุ

คาลาและอรรธกถา หน้า ๘๒-๘๓

หิริเนโส ปฺริโส ๑ ล ๑ วฏฺฐุทฺทํ ปชฺหิสฺสตาติ ๑

สตฺถา อ... ๑ ล ๑ อภาติ... คาลา ชิง... ท. อีมา...

“หิริเนโส ๑ ล ๑ อนปฺปกํ” อติ... “ปฺริโส อ... โย ไค
หิริเนโส ผู้เกียดกันซึ่งอกุศลวิตกด้วยความละอาบ นิทท์
อปโพเรติ หลีกซึ่งความหลับใต้อยู่ อสุโส อิว เพียงดัง อ. ม้า
ภทฺโร ตัวเจริญ กสํ อปโพเรนฺโต หลีกซึ่งเส้ารู้สีกอยู่ ฉะนั้น,
โส ปุคฺคโล อ... โกจิ น้อยคน วิชฺชติ จะมี โลก ในโลก;
อสุโส อ. ม้า ภทฺโร ตัวเจริญ กสณฺวิญฺโ จ ตัวอันนายสารถ์
หวดแล้วด้วยสั กโรติ บ่อมกระทำ อาตปฺปิ ซึ่งความเพียร
ยดา ฉนฺได, ตุมฺเห อ... อาตปฺปิโน เป็นผู้มีความเพียร
สํเวติโน เป็นผู้มีความสังเวช ภวถ จง... เอว ฉนฺนํ, ตุมฺเห
อ... (สมนฺนาคตา เป็นผู้มาตามพร้อมแล้ว หุตฺวา เป็น)
สทฺธาย จ ด้วยศรัทธาด้วย สํเถน จ ด้วยศีลด้วย วิริเยน จ
ด้วยความเพียรด้วย สมานินา จ ด้วยสมาธิด้วย ธมฺมวินิจฺฉเยน จ
ด้วยการวินิจฉัยซึ่งธรรมด้วย สมุปนฺนวิชฺชาจรณา เป็นผู้มีความ
และจรณะอันถึงพร้อมแล้ว ปฏิสฺสตา เป็นผู้มั่งคั่งโดยเฉพาะ

(หุตฺวา เป็น) ปชสีสฺส จักละ ทุกฺขํ ซึ่งทุกฺขํ อนุปปํ
มิใช่น้อย อิทํ น”

อรรถกถา

วิคฺคโห อ.วิเคราะหฺ “อนฺโต อุปฺปนํ ๑ ล ๑
นิเสเชตฺติ หรีนฺเสโ” อิติ... ตตฺถ คาถายํ ในคาถานั้น
(ปณฺธิเตน อัน... กาทพฺโพ พิงฺกระทำ) “โย ปุคฺคโล อ....
นิเสเชตฺติ ข้อมเกิดกัน อุกฺสลวิตฺกํ ซึ่งอกฺสลวิตก อุปฺปนํ
อันเกิดขึ้นแล้ว อนฺโต ในภายใน หิริยา ด้วยความละอาย
อิตฺติ เพราะเหตุนั้น โส ปุคฺคโล อ.... หรีนฺเสโ ชื่อว่า ผู้เกิด
กันซึ่งอกฺสลวิตกด้วยความละอาย” ๑ อตฺถโ อ.... “เอวรฺูป
ปุคฺคโล ๑ ล ๑ โลกสฺมํ วิชฺชติ” อิติ... ปททวยสฺส แห่ง...
โกจิ โลกสฺมํ อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, ปุคฺคโล อ....เอวรฺูป
ผู้มีภาวะอย่างนั้น ทลฺลโก ผู้อันบุคคลได้โดยยาก โกจิ เอ
ชื่อว่าน้อยคนนั้นเทียว วิชฺชติ จะมี โลกสฺมํ ในโลก” ๑
อตฺถโ อ.... “โย อปฺมตฺโต ๑ ล ๑ อปฺโพเชตฺติ” อิติ...
ปททวยสฺส แห่ง... ‘โย นิทฺทํ’ อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น,
“โย ปุคฺคโล อ.... อปฺมตฺโต ไม่ประมาทแล้ว กโรนฺโต เมื่อ
กระทำ สมณธมฺมํ ซึ่งสมณธรรม อปฺพรนฺโต นำไปปราศอยู่
นิทฺทํ ซึ่งความหลับ อุปฺปนํ อันเกิดขึ้นแล้ว อตฺตโน แก่ตน
พฺพชฺชติ ตันอยู่ อิติ เพราะเหตุนี้ โส ปุคฺคโล อ.... อปฺโพเชตฺติ

ชื่อว่า หลีก (ซึ่งความหลบ) ต้นอยู่” ๑ อตุโล อ.... “ขลา
ภทโร ๑ ล ๑ โส ทูลโล” อติ... ปทสฺส แห่ง ‘กสามิว’
อติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, “อสฺโส อ.ม้ำ ภทโร ตัวเจริญ
อปหฺติ นำไปปราศอยู่ กสฺ ซึ่งแล้ ปตมานํ อันตกลงอยู่
อตุคฺนิ เหนือตน อตุคฺนิ ปตมานํ กสฺ อปหฺติ คือว่า อตุคฺนิ
ปติคฺ น เทติ, น เทติ บ่อมไม่ให้ ปติคฺ เพื่ออันตกลง อตุคฺนิ
เหนือตน ขลา ฉนฺโค, โย ปุคฺโคโล อ.... นิทฺทํ อปโปเชติ
หลีกซึ่งความหลบต้นอยู่ เอว ฉนฺนํ, โส ปุคฺโคโล อ....
ทูลโล ผู้นับบุคคลได้โดยยาก”

สงฺเขปคฺโคโล อ.เนื้อความย่อ ทุติยคฺคาถา แห่งคฺคา
ทิสอง อยู่ น “ภิกฺขเว ขลา ๑ ล ๑ วญฺญทุกขํ ปชฺหิสฺสส”
อติ... “อสฺโส อ.ม้ำ ภทโร ตัวเจริญ อาคมม มาถึงแล้ว
ปมาท ซึ่งความประมาท กสาย นวิญฺโฐ ตัวอันนายสารถ์หวน
แล้วด้วยแล้ กโรติ บ่อมกระทำ อาตปฺปิ ซึ่งความเพียร
อปฺรภาเค ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก สํเวเคน ด้วยความสังเวช
‘อหฺปี นาม กสาย ปหฺโต’ อติ... ‘อหฺปี นาม ชื่อ แม้
อ.เรา กสาย ปหฺโต เป็นผู้อันนายสารถ์ดีแล้วด้วยแล้ อมฺหิ
บ่อมเป็น’ ขลา ฉนฺโค ตุมฺเหปี้ แม้อ. ท่าน ท. อาตปฺปิโน
เป็นผู้มีความเพียร สํเวคิโน เป็นผู้มีความสังเวช ภวถ จงเป็น
เอว ฉนฺนํ; ตุมฺเห อ.... เอว ภุตา ผู้เป็นแล้วอย่างนั้น
สมนฺนาคตา เป็นผู้มาตามพร้อมแล้ว โลภียโลกุตฺตฺราภ ทูริยา

สทฺธาย จ ด้วยศรัทธาสองอย่าง ทั้งเป็นโลกิยะ ทั้งเป็นโลกุตระ
ด้วย จตุปาริสุทธิสี่เลน จ ด้วยปาริสุทธิสี่สด้วย กายิก
เจตสิกวิริเยน จ ด้วยความเพียรอันเป็นไปทางกาย และอัน
เป็นไปทางใจด้วย อฏฺฐสมาปตฺติสมาธินา จ ด้วยสมาธิ คือ
สมาบัติแปดด้วย - การณาการณชานนลกฺขณเณ ฌมฺมวินิจฺจุเณ
จ ด้วยการวินิจฉัยซึ่งธรรม อันมอันรู้ซึ่งเหตุและมีไช้เหตุเป็น
ลักษณะด้วย หุตฺวา เป็น สมฺปนฺนวิชาจรณา ชื่อว่า เป็นผู้วิชา
และจรณะอันถึงพร้อมแล้ว สมฺปตฺติยา เพราะความถึงพร้อม
คิสุสนฺนิ วา อฏฺฐนฺนิ วา วิชฺขานํ จ แห่งวิชา ท. สาม
หรือ ๆ ว่า แปดด้วย ปญฺจทสนฺนิ จรณานํ จ แห่ง จรณะ ท.
สิบห้าด้วย ปฏฺฐิสฺสตา ชื่อว่า เป็นผู้มั่งคั่งโดยเฉพาะ อุปฏฺฐิจิตฺตสฺส
ตาย เพราะความที่แห่งตนเป็นผู้มั่งคั่งตั้งมั่นแล้ว หุตฺวา เป็น
ปชฺหิสฺสสจ จักละ วจฺฉทุกฺขํ ซึ่งทุกข์ในวัฏฏะ อนุปฺปกํ มิไช้
น้อย อิทิ น”

วิจารณ์

กาลาตัน คือ หิริเนโส ๗ ล ๗ ภทฺโร กสามิ จ
จะแปลตามนัยอรรถกถาว่า “อ. บุรุษ ผู้เกียจกันซึ่งอกุศลวิตก
น้อยคนจะมีในโลก. อ. บุรุษใด หลีกซึ่งความหลับใต้อยู่ เพียง
ดั่ง อ. ม้าตัวเจริญ หลีกซึ่งแส้วสีกอยู่ฉะนั้น (อ. บุรุษนั้นอัน

บุคคลได้โดยยาก)" ดังนี้ ก็ได้ ๑ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า บรมผู้
 เกิดกันนอกสุตวิธ กับบรมที่บรรเทาคความหลับตื่นอยู่ น่าจะ
 เป็นคน ๆ เดียวมากกว่า เพราะผู้จะเกิดกันนอกสุตวิธไว้, ต้อง
 เป็นผู้บำเพ็ญเพียร คือผู้เปลื้องความหลับ ทำตนให้เป็นคนตื่น
 ทั้งภายในและภายนอก นั่นเอง, ฉะนั้น จึงได้เอา หิรินิเสโร
 ปรีโส กับ โย นิทุท อปโพเชติ เป็นประโยคเดียวกัน
 ถ้าหากว่าจะต่างคนกัน ก็ยังเป็นคนที่หาได้ยากด้วยกันนั้นแล
 ฉะนั้นการที่ข้าพเจ้าแปลไว้ในกาลานี้ จึงไม่มีทางผิดอย่างแน่ ๆ
 ...นิทุท อปโพเชติ ในกาลานี้, นิทุท เป็น อุตตกมม
 เข้าใน อป-ไม่ถึง-โพเชติ, แม้อรรถกถาท่านก็แก้แยก
 เป็น... นิทุท อปหรนโต พุชฺณติ เป็นการแสดงให้เห็นชัด
 อยู่แล้วว่า นิทุท เกี่ยวกับ อป-เท่านั้น ๑ บางท่านอาจจะ
 เกิดความสงสัยว่า อุปสรรคโดด ๆ มีอำนาจรอง อุตตกมม ได้
 ด้วยหรือ ? ขอเฉลยว่าได้ เช่น อนุวต ตามซึ่งลม ปฏิวต ทวน
 ซึ่งลม เป็นต้น ๑ อนึ่ง ในที่ ๆ อุปสรรคที่อยู่หน้าอกรรมชาตุ
 ทำอกรรมชาตุให้มีอำนาจรอง อุตตกมม เป็นต้น ได้นั้นก็มีใช้
 อำนาจของชาตุ โดยที่แท้เป็นอำนาจอุปสรรคนั้นแล อ. เช่น
 วิปากสุขิ อนุโกติ ย่อมเสวยซึ่งสุขอันเป็นวิปาก (อนุโกติ=
 อนุ+อุ ชาติ ในความ มี- เป็น,+อ บังคับ ประจำหมวด
 ชาติ+ติ วัตตมานาวิภคติ อุปสรรคสังหารชาติ เป็นต้น ๑
 ในที่เช่นนั้น ไวยากรณ์ชั้นสูง มีสัททนต์เป็นต้น ท่าน
 แสดงให้เห็นชัดซึ่งอำนาจของอุปสรรคทีเดียว เช่น คามิ

อุป ไกลซึ่งบ้าน, เป็นต้น ๆ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแปล นิทท์
 อปโพเชติ ว่าหลักซึ่งความหลุดพ้นอยู่ (อป ปราศ, หลีก) ๆ
 แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าในที่ ๆ เนื้อความของอุปสรรคและธาตุเข้า
 กันได้สนิท ของอย่าได้แยกแปลเฉพาะอุปสรรคเข้ากับ อวุตตกมม
 เป็นต้น แล้วจึงแปลธาตุอย่างนี้เลย ๆ กสามิว เดิมเป็น
 กสั อิว, ด้วยอำนาจ สนิธิ เป็น กสมิว, ด้วยอำนาจ
 ฉันทานุรักษ์ จึงเป็น กสามิว ๆ อรรถกถา โย อปฺปมตฺโต
 ๆ ล ๆ พุชฺฌตฺติ อปฺโพเชติ ที่แก้ โย นิทฺทํ นั้น แก้
 เป็นเชิงวิเคราะห์ทั้งเชิงอธิบาย บาทพระคาถาว่า โย นิทฺทํ
 อปฺโพเชติ, ฉะนั้น เวลาแปลบท และแก้บทจึงไม่ต้องเติม
 วิคฺคโห ปณฺทิตฺเตน กาคพุโพ เข้ามาเปิด อิติ.

สุขสามเณรวัตถุ

ประโยคทองเรื่อง หน้า ๕๐

จตฺตฺโส หิ สมฺปทา นาม ๆ ล ๆ สมฺปตฺตํ ลกฺขิ ฯ

หิ จริงอยู่ จตฺตฺโส สมฺปทา นาม ชื่อ อ. สัมปทา
 ท. สี่ อิติ คือ วัตถุสมฺปทา อ. ความถึงพร้อมแห่งวัตถุ
 ปจฺจยสมฺปทา อ. ความถึงพร้อมแห่งปัจจัย เจตนาสมฺปทา
 อ. ความถึงพร้อมแห่งเจตนา คุณาติเรกสมฺปทา อ. ความถึง
 พร้อมแห่งบุคคลผู้เป็นเอกยิ่งโดยคุณ ๆ ตตฺถ จตฺตฺ สมฺปทาสุ
 ใน สัมปทา ท. สี่เหล่านั้นนะ ทกฺขิณฺนํ โย อ. พระทักขิณ

บุคคล อรหา วา คือ อ. พระอรหันต์ หรือ อนาคามี วา
 หรือว่า คือ อ. พระอนาคามี นิโรธสมาปตฺติโร ผู้ควรแก่
 นิโรธสมาบัติ วตฺถุสมฺปทา นาม ชื่อว่า ความถึงพร้อมแห่ง
 วัตถุ, อุปฺปตฺติ อ. ความเกิดขึ้น ปจฺจยानํ แห่งปัจจัย ท.
 รมฺเมเน โดยธรรม สเมเน โดยเสมอ ปจฺจยสมฺปทา นาม ชื่อว่า
 ความถึงพร้อมแห่งปัจจัย, ทานโต ปุพฺเพ ฯ ล ฯ โสมนสฺสสหค
 ฌานสมฺปยุตฺตภาโว อ. ความที่แห่งเจตนา ในกาล ท. สาม คือ
 ในกาลก่อนแต่กาลเป็นที่ให้ ในการเป็นที่ให้ ในกาลอันเป็นส่วน
 ภายหลัง เป็นคุณภาพประกอบพร้อมแล้วด้วยญาณ อันไปพร้อม
 แล้วกับโสมนัส เจตนาสมฺปทา นาม ชื่อว่า ความถึงพร้อม
 แห่งเจตนา, ปน ส่วนว่า ทกฺขิณเยชฺชสฺส สมาปตฺติโต
 วุจฺจิตฺตาโว อ. ความที่แห่งพระทักษิณเยชฺชบุคคล เป็นผู้ออกแล้ว
 จากสมาบัติ คุณาติเรกสมฺปทา นาม ชื่อว่า ความถึงพร้อม
 แห่งบุคคลผู้เป็นเอกซึ่งโดยคุณ อิติ ดังนี้แล ฯ จ ก็ สมฺปทา
 อ. สมฺปทา ท. จตฺสโสปี แม้สี อิติ คือ ปจฺเจกพุทฺโธ
 อ. พระปัจเจกพุทธเจ้า จินาสโว ผู้เป็นพระจินาสพ ทกฺขิ
 ณเยชฺช เป็นพระทักษิณเยชฺชบุคคล (โหติ ย่อมเป็น), ปจฺจโย
 อ. ปัจจัย อุปฺปนฺโน เกิดขึ้นแล้ว รมฺเมโต โดยธรรม ภตฺติ
 กตฺวา ลหุสฺสกาเวน เพราะความที่แห่งปัจจัยนั้นเป็นปัจจัยอันตน
 กระทำแล้ว ซึ่งการอ้างได้แล้ว, เจตนา อ. เจตนา กาลेषุ
 ในกาล ท. ตีสุ สาม ปริสุทฺธา บริสุทฺธแล้ว, ปจฺเจกพุทฺโธ

อ. พระบิณฑุเจ้า สมาสติโต วุฒิจิตมตโต สักว่าออก
แล้วจากสมาบัติ คุณาติเรโก ชื่อว่า เป็นผู้เป็นเอกยงโดยคุณ
(โหติ ย่อมเป็น), นิปยุตนา สำเร็จแล้ว อิมสฺส ภคฺตภคิโก อ. บุคคล
ผู้กระทำซึ่งการจ้างเพื่อภคฺตนิ โส ภคฺตภคิโก อ. บุคคล
ผู้กระทำซึ่งการจ้างเพื่อภคฺตนิ ปาปฺณาติ ย่อมถึง มหาสมฺปตฺติ
ซึ่งมหาสมบัติ ธรรม ใน ธรรม ทิฏฺฐิ เว อัน ๆ คนเห็นแล้ว
เทียว อานุภาเวน เพราะอานุภาพ คาสฺ สมนฺพทานํ แห่ง
สัมปทา ท. เหล่านั้น; ตสฺมา เพราะเหตุนั้น โส ภคฺตภคิโก
อ. ... ภคฺติ ย่อมได้ สมฺปตฺติ ซึ่งสมบัติ สุนฺติกา จากสำนัก
เสฏฺฐิโน ของเศรษฐี

วิสาขาส หายิกาวตฺต

กาลาที่องเรื่อง หน้า ๕๕-๑๐๐

โกนุ หาสฺ ๑ ๓ ๑ น กโรธาคิ ๑

สตุตา อ. ... ๑ ๓ ๑ อาห... คาคิ ซึ่ง... อิม...

“โกนุ หาสฺ ๑ ๓ ๑ น คเวสธ” อิติ... “โลกสนฺนิวาเส ครั้น
เมื่อโลกเป็นที่อยู่อาศัยร่วมกัน ปชฺชลิเต เป็นโลกอันไฟลุก
โพลงแล้ว สติ เป็นอยู่ นิจฺจ เป็นนิตยฺ หาสฺ อ. ความร่าเริง
โกนุ อะไรเล่า? อานนฺโท อ. ความเพลิดเพลิน กิณฺ ออะไร
เล่า? คุมฺเห อ. ... ท. อนฺธกาเรน โอนฺทฺธา ผู้อันกิเลส

คือ อวิชาอันกระทำซึ่งความมืดมืมห่อแล้ว น คเวสธ ย่อมไม่
แสงหา ปที่ปี ซึ่งประทีป (ก็การณา เพราะเหตุอะไร?)”

อรรถกถา

ตถุจิ อ. ความยินดี อานนโท อิติ ชื่อว่าความ
เปลิดเปล็น ตตถ คาทายิ ในคாதานัน ฯ อิทํ วจัน อ. ...
“อิมสมิ โลกสนนิวาเส ฯ ล ฯ คเวสธ น กโรถ ” อิติ...
วุตติ เป็นพระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โหติ ย่อมเป็น
‘โลกสนนิวาเส ครนเมอโลกเป็นที่อยู่อาศัยร่วมกัน อิมสมิ
น ราคาทิเ อเกาทสทิ อคคิหิ นิจจํ ปชชลิเต เป็นโลกอัน
ไฟท. สิบเอ็ด มีไฟคืออระเคเป็นต้น ลูกโพลงแล้วเป็นนิจ
สติ เป็นอยู่ หาโส วา อ. ความร่าเริง หรือ ตถุจิ วา หรือว่า
อ. ความยินดี ตุมหากิ แห่งท่านท. โจน อะไรเล่า?
เอโส หาสาทิโก อ. ภาวะ มีความร่าเริงเป็นต้นนั้น อกตตพพ-
รูปโป เอว เป็นภาวะอันท่านท. ไม่พึงกระทำนั้นเทียว โหติ
ย่อมเป็น นนุ มิใช่หรือ? หิ ก็ ตุมเห อ. ...ท. อญฺชีวตถุ-
เกน อวิชาชนฺธกาเรน โอนทฺธา ผู้อันกิเลสอันกระทำซึ่งความ
มืด คือ อวิชาอันมีวัตถุแปด ห่อห่อแล้ว น คเวสธ ย่อมไม่
แสงหา น คเวสธ คือว่า น กโรถ ฯ ย่อมไม่กระทำ
ญาณปที่ปี ซึ่งประทีปคือญาณ ตสฺส อนฺธการสฺส วิมฺนตถาย
เพื่อประโยชน์แก่อนักกำจัดซึ่งกิเลส อันกระทำซึ่งความมืดนั้น
ก็การณา เพราะเหตุอะไร?”

สิริมาตฤ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๑๐๕

ปสฺส จิตฺตกตํ ฯ ล ฯ อิทํ ปสฺสเถว อตฺตโณ ฯ

สตุถา อ.... ฯ ล ฯ อาห... คาคํ ซึ่ง... อิมิ...

“ปสฺส จิตฺตกตํ พิมพ์ ฯ ล ฯ ยสฺส นตฺถิ ชฺวํจิติ” อิติ... “ชฺวํจิติ
อ. ความยังยืนและความมั่นคง อตฺตโณ ย่อมไม่มี ยสฺส พิมพ์สส แก่
รูปใด, ตํว อ. ท่าน ปสฺส จงดู พิมพ์ ซึ่งรูป (ดี นั้น)
จิตฺตกตํ อัน ๆ กรรมกระทำให้วิจิตรแล้ว อรกาย มีกายอันเป็น
แปล สมุสฺสตี อัน ๆ กระตุก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นพร้อมแล้ว อาตุร
เป็นกายอันอาตุร พหุสฺสกปฺปี อัน ๆ มหาชนดำริโดยมาก”

อรรถกถา

อตฺตโณ อ.... “กตจิตฺตกํ ฯ ล ฯ จิตฺตกตํ” อิติ...

ตตฺถ ปเทสฺส ใน... นะ ปทสฺส แห่ง... ‘จิตฺตกตํ’ อิติ...

“กตจิตฺตกํ มีความวิจิตรอันกรรมกระทำแล้ว วตฺถาภณมาลา-
ลงการาทิ จิตฺตกตํ ชื่อว่าอัน ๆ กรรมกระทำให้วิจิตรแล้วด้วย
วัตถุ ท. มีผ้าอาภรณ์ระเบียบและเครื่องอลังการเป็นต้น” ฯ

อตฺตโณ อ.... “ทํมาทียุตฺตญฺจานสฺส ทํมาทึ อํคปจฺจเคหิ
สณฺจิติ อตฺตภาวํ” อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘พิมพ์’ อิติ... “อตฺตภาวํ
ซึ่งอรรถภาพ สณฺจิติ อันตั้งอยู่ด้วยดีแล้ว อํคปจฺจเคหิ ด้วย
อวัยวะและอวัยวะโดยเฉพาะ ท. ทํมาทึ มียาวเป็นต้น

ที่มหาตมยุดตภูจินาส ในที่อันควรแล้วแก่อวัยวะ มีอวัยวะยาว
เป็นต้น” ท. ฯ อตุโล อ.... “นวนุ นั วณมุขานั วเสน
อรุทกาย” อติ... ปทสฺส แห่ง... ‘อรุกาย’ อติ... “นวนุ
ณมุขานั วเสน อรุทกาย มีกายอันเป็นแปลเป็นแล้ว ด้วย
สามารถแห่งปากแห่งแปล ท. เก้า ” ฯ อตุโล อ.... “ตฺหิ
อฏฺฐิตฺเตหิ สมฺมุสฺสิตํ” อติ... ปทสฺส แห่ง... ‘สมฺมุสฺสิตํ’
อติ... “ตฺหิ อฏฺฐิสฺเตหิ สมฺมุสฺสิตํ อัน ๆ ร้อยแห่งกระดูก ท.
สามยกขึ้นพร้อมแล้ว” ฯ อตุโล อ.... “สพฺพกาลํ อิริยาปลาทฺหิ.
ปริหริตพฺพตาย นิจฺจกิลานํ” อติ... ปทสฺส แห่ง... ‘อาตุรํ’ อติ...
“สพฺพกาลํ อิริยาปลาทฺหิ ปริหริตพฺพตาย นิจฺจกิลานํ ชื่อว่าป่วย
ใช้เป็นนิตย เพราะความที่แห่งร่างกายนั้น เป็นของอันบุคคลพึง
บริหารด้วยอาการ ท. มีอิริยาบถเป็นต้น สิ้นกาลทั้งปวง” ฯ อตุโล
อ.... “มหาขเนน พหุชา สงฺกปฺปิโต” อติ... ปทสฺส แห่ง...
“พหุสงฺกปฺปิ” อติ... “มหาขเนน พหุชา สงฺกปฺปิโต อัน ๆ
มหาชนดำริแล้วโดยมาก” ฯ อตุโล อ.... “ยสฺส ฐวภาโว
วา ฯ ล ฯ อิทํ ปสฺสส” อติ... คาลาปาทสฺส แห่ง...
ยสฺส นตฺถิ ฐวจิตฺติ” อติ... “ฐวภาโว วา อ. ความเป็น
ของยั่งยืนหรือ จิตฺตาโว วา หรือว่า อ. ความเป็นคืออันมั่นคง
นตฺถิ ย่อมไม่มี ยสฺส พิมฺพสฺส แก่รูปใด, ตํ พิมฺพํ อ. รูป
นั้น เอกนฺเตน เกทวนวิภูริณวิธฺสนธมฺมํ เอว มีความแตก
ความเรี่ยราย และความกระจัดกระจายโดยส่วนเดียว เป็น

ธรรมดานั้นเที่ยว, ตุมเห อ. ท่าน ท. ปัสสถ จงดู อิทํ
พิมพ์ ชั่งรูปนี้"

วิจารณ์

ธวั จิตี น่าจะเป็นศัพท์สมาส คือ เมื่อนำมาต่อกัน
ท่านลง นิคคหิตอาคมสนธิ ที่สุด ธว ศัพท์ จึงเป็น ธวัจจิตี
เทียบ อมตัมภี ในคาถาแห่งสามาวตัตถุเป็นต้น ๆ ถ้าเป็น
คนละศัพท์ และแยกกันอยู่อย่างนั้น ต้องแปล ธวั เป็น
สมุปาปญฺญิกมฺม (สันกาลนาน) เข้ากับ จิตี เหมาะกว่าที่จะ
เอา ธวั และ จิตี แต่ละศัพท์เป็นบทประธานเสมอกัน, เพราะ
ได้รูปกับหลักภาษา ๆ แต่ท่านอรรถกถาจารย์ท่านแยกไว้ใน
อรรถกถา เป็น ธวภาโว वा จิตีภาโว वा ดังนี้ ก็ส่อให้เห็น
ชัด ๆ ว่า ธวัจจิตี ต้องเป็นบทสมาสอย่างแน่ ๆ เพราะถ้าเป็น
คนละศัพท์ต้องเป็น ธวั จิตี จึงจะเป็นบทประธานเสมอกัน
สมกับที่แก้เป็น ธวภาโว वा จิตีภาโว वा ในอรรถกถา,
เพราะ ธว ถ้าใช้เป็นนาม เป็นปุงลิงค์

อุตตราเถรีวัตถุ

คาถาและอรรถกถา หน้า ๑๐๖-๑๐๗

ปริชิตณมิตํ รูปํ ๑ ล ๑ วุตฺตํ โหติ ๑

สตถา อ... ๑ ล ๑ อาห... คากิ ชัง... อิมิ...

“ปริชิตณมิตํ ๑ ล ๑ มรณนํ หิ ชีวํ” อิติ... “รูป
 อ. รูป อิทํ น ปริชิตณํ อันแก่ห่อหมแล้ว โรคนิทํ เป็น
 แหล่งแห่งโรค ปภงฺกณํ เป็นกายอันเปื่อยพัง (โหติ...),
 สนฺเตโห อ. ร่างกาย ปุติ อันเปื่อยเน่า ภิษุชฺติ จะแตก, หิ
 เพราะว่า ชีวํ อ. ชีว มรณนํ อันมีความตายเป็นที่สุด ”

อรรถกถา

อตฺโต อ. เนื้อความ “ภคินี อิทํ ทว ๑ ล ๑ วุตฺตํ
 โหติ” อิติ... ตสฺส คาถาจนสฺส แห่งคำอันเป็นคาถานั้น
 (ปณฺทิตฺเตน อันบัณฑิต เวทิตพฺโพ หิงฺทราย) “ภคินี ดูก
 น้องหญิง รูป อ. รูป อิทํ น อิทํ ก็ว่า ทว สรรสขาคํฯ
 อันบัณฑิตนั้นพร้อมแล้วว่า ร่างกายของท่าน ปริชิตณํ ชื่อว่า
 แก่ห่อหมแล้ว มหุลลกภาเวน เพราะความที่แห่งกายเป็น
 ของถือเอาซึ่งความเป็นผู้แก่, จโข ก็แล ตํ รูปํ อ. รูปนั้น
 โรคนิทํ ชื่อว่าเป็นแหล่งแห่งโรค สพฺพโรคนํ นิवासณฺเฏน
 เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่อาศัยแห่งโรคทั้งปวงทั้งหลาย (โหติ...),
 ปน เหมือนอย่างว่า สีคาโล อ. สุนัขจิ้งจอก ตรฺโณปี แม้ยัง
 รุน โลกียะหิ อันชาวโลก ท. วุจฺจติ ย่อมเรียก ‘ชรสีคาโล’
 อิติ ให้ชื่อว่า ‘สุนัขจิ้งจอกแก่’ คโฬจฺฉิตตา อ. เถาหัวคว้น ตรฺณาปี
 แม้ยังอ่อน โลกียะหิ อันชาวโลก ท. วุจฺจติ ย่อมเรียก
 ‘ปุตฺติลตา’ อิติ ให้ชื่อ ว่า ‘เถาวัลล์เฒ่า’ ยถา โข ฉนฺตีตฺถ,

รูป อ. รูป ตทหุชาติ อันเกิดแล้วในวันนั้น สุนทรณณณณบี
 แม้เป็นรูปมัววรรณเพียงดั่งวรรณแห่งทอง สมาน เป็นอยู่ ปุติกาย
 เป็นกายอันเปลือยเปล่า ปภงคุณ ชั่วว่าเป็นของเปลือยพัง นิจ
 ปคฺฆมรณตฺถเนน เพราะอรรถว่าไหลออกเป็นนิจ (โหติ...) เอ
 ฉนั้น ๑ เทโห อ. ร่างกาย ตัว ของท่าน โส เอโส
 นั้น ปุติโก เป็นของเปลือยเปล่า สมาน เป็นอยู่ ชเนหิ
 อันชนท. เวทิตพฺโพ พิงทราบ 'ภิชฺชติ น จิรสฺเสว
 ภิชฺชิสฺสติ, อิติ ว่า 'จะแตก คือว่า จักแตกต่อกาลไม่นาน
 นั้นเทียว ดังนี้ ๑ ปุจฺฉา อ. ปุจฺฉา "กัการณา"? อิติ...
 "(สนฺเทโห อ. ร่างกาย ปุติ อันเปลือยเปล่า ภิชฺชติ จะแตก)
 กัการณา เพราะเหตุอะไร?" ๑ วิสฺซุชนํ อ. วิสฺซุชานา
 "มรณนฺตํ หิ ๑ ล ๑ วุตฺตํ โหติ" อิติ... "หิ เพราะ
 ชีวติ อ. ชีวติ มรณนฺตํ มีความตายเป็นที่สุด, อิทํ วณํ
 อ.... "ยสฺมา สพฺพสฺสตาณํ ชีวติ มรณปรีโยสานํ เอว" อิติ...
 วุตฺตํ เป็นพระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โหติ... "ชีวติ
 อ. ชีวติ สพฺพสฺสตาณํ ของสัตว์ทั้งปวง ท. มรณปรีโยสานํ
 เอว เป็นชีวติมีความตายเป็นที่สุดโดยรอบนั้นเทียว (โหติ...)
 ยสฺมา เหตุใด, (ตสฺมา เพราะเหตุนั้น สนฺเทโห อ. ร่างกาย
 ปุติ อันเปลือยเปล่า ภิชฺชติ จะแตก)"

วิจารณ์

สกรรม ชาติ ถ้าง ย บัจจย หมวดกัตฺตฺวาจาก ตอง

กลายเป็นอกรรมธาตุ และมักเปลี่ยนอย่างหนึ่ง เพื่อให้ต่าง
จากที่เป็นสกรรมธาตุ เช่น ภิฑ ในความต้อย, ทำลาย, +
นิคคหิตอาคมตันธาตุ + อ บัจจัย + ติ วัตตมานาวักตติ + ภัณฑิ
ย่อมต้อย, ย่อมทำลาย, เป็นสกรรมธาตุ, - + ย บัจจัย + ติ
วัตตมานาวักตติ = ภิฑุชติ ย่อมแตก ย่อมสลาย, เป็นอกรรม-
ธาตุ, ปจ ธาตุในความหุง-ต้ม + อ บัจจัย + ติ วัตตมานาวักตติ
= ปจติ ย่อมหุง, ย่อมต้ม, เป็นสกรรมธาตุ, - + ย บัจจัย
+ ติ วัตตมานาวักตติ = ปจจติ ย่อมสุก, ย่อมสำเร็จ, ย่อม
เผ็ดตผล, เป็นอกรรมธาตุ ฯ แต่ถ้ามื้ออุปสรรคบางตัวอยู่หน้า
มีอำนาจทำให้พันตัวเป็นสกรรมธาตุตามเดิมบ้าง เช่น อุปุปุชติ
(อุป + ปทุ + ย + ติ) อุ. นิรย โส อุปุปุชติ เขาย่อมเข้า
ถึงซึ่งนรก, และ สมฺมาปฏิบัติ ปฏิปุชติ ย่อมปฏิบัติซึ่งข้อ
ปฏิบัติชอบ เป็นต้น

อธิมานิกภิกขุวัตถุ

คาถาแห่งอรรถกถา หน้า ๑๐๘

ยานีมานิ อปตฺตานิ ฯ ล ฯ กา รติ ฯ

สตุถา อ... ฯ ล ฯ อาห... คาลิ ซึ่ง... อิม...

“ยานีมานิ ฯ ล ฯ กา รติ” อิติ... “อญฺิณิ อ. กระดูกท.
อิมานิ เหล่านี ยานี เหล่าใด อปตฺตานิ อัน ใครไม่
ปรารถนาแล้ว อลาหุณี อิว เพียงดัง อ. น้ำเต้าท. สารเท

ในสารทกาล กาโปตกานี มีสัพเพสังสแห่งนภพिरาบ, รติ
อ. ความยินดี กา อะไร (ภวิสฺสตี จักมี) ตุมหากัม แก่ท่าน
ทั้งหลาย ทิสฺวาน เพราะเห็น ตานี อญฺจินี ซึ่งกระตุก ท.
เหล่านั้น”

วิจารณ์

อลาพฺนิ เป็น อุปมาลึงคตุล อิว ศัพท์ อุปมาโชตค
เข้ากับ อลาพฺนิ สารท กาลสตฺตมึ ใน อลาพฺนิ ๑ กาโปตกานี
= กโปตค + ณ บังจย ในราคาทิตฺทิต ซึ่งใช้แทน วณฺณ
ศัพท์ ๑ ทิสฺวา เหตุ ใน ภวิสฺสตี ที่เดิมมา, หรือใน รติ ๑
ถ้าเอา ทิสฺวา เป็น เหตุ ใน รติ ก็ไม่ต้องเติม ภวิสฺสตี เข้ามา
และต้องแปลดังนี้:— อ. มีความยินดีอะไร (แก่ท่าน ท.)
เพราะเห็นซึ่งกระตุกทั้งหลายเหล่านั้น ๑ ในเวลาแปลโดยอรรถ
ถ้ามีประโยค ข. ประโยค ค. ท่านนิยมแปลตัด ข. ค.,
สำหรับวิธีแปลตัด ข. ค. ที่เป็นอภัยยศัพท์ (ยถา, ตถา,
เป็นต้น) ข้าพเจ้าได้กล่าวมาข้างแล้ว ในที่นี้จะไม่กล่าวซ้ำอีก
คือในที่นี้จะกล่าวเฉพาะวิธีตัดประโยค ข. ประโยค ค. ที่ ข. ศัพท์
และ ค. ศัพท์ ประกอบด้วยวิภัตตินามเท่านั้น ๑ คำว่า แปลตัด
ข. ค. ในที่นี้ หมายถึงการแปลรวมประโยค ข. ทั้งประโยค
มาเป็น วิเศษน ของ ค. ศัพท์ แล้วลบ ข - ค ทั้งสองศัพท์ที่
รับกันนั้นเสีย ๑ ในที่ๆ กริยาคุมพากย์ของประโยค ข. เป็น

กัตตุจาก หรือ เหตุกัตตุจาก พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค
 ข. ที่ถูกทำให้เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ ในเวลาแปลตัด ข.
 ต. นั้น เป็น กัตตรูป, ถ้าเป็นกิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข.
 เป็น กรรมจาก หรือ เหตุกรรมจาก พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของ
 ประโยค ข. ที่ถูกกระทำให้เป็น วิเสสน ของศัพท์ ในเวลา
 แปลตัด ข. ต. นั้น เป็น กรรมรูป ๑ ถ้า ข. ศัพท์ ประกอบ
 ด้วยปฐมวิภัติ, กิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข. เป็นกัตตุจาก
 หรือเหตุกัตตุจาก พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข. ที่ถูก
 ทำให้เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น เป็น กัตตุสาธนะ, แต่
 ถ้ากิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข. เป็นกรรมจาก หรือ เหตุ-
 กรรมจาก, พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข. ที่ถูกกระทำให้
 เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น เป็น กรรมสาธนะ ๑ ถ้า ข.
 ศัพท์ ประกอบ ทุติยวิภัติ, พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข.
 ที่ถูกกระทำให้เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น เป็น กรรมสาธนะ ๑
 ถ้า ข. ศัพท์ ประกอบด้วย ตติยวิภัติ, ในประโยคกัตตุจาก
 หรือ เหตุกัตตุจาก พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค ข. ที่ถูก
 กระทำให้เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น เป็น กรณสาธนะ,
 แต่ถ้าในประโยค กรรมจาก หรือ เหตุกรรมจาก และ ข.
 ศัพท์นั้น ก็เป็นบท อนภิหิตกัตตา (อัน...), พึงทำกิจวิ-
 บากุมพากย์ของประโยค ข. ที่ถูกกระทำให้เป็นวิเสสน ของ ต. ศัพท์

นั้น เป็น กัตตุสาณะ ๑ ถ้า บ. ศัพท์ ประกอบด้วย จุดตถวิวัคคิ,
 พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค บ. ที่ถูกกระทำให้เป็น วิเสสน
 ของ ต. ศัพท์ นั้น เป็น สัมปทานสาณะ บ้าง ต. ศัพท์ นั้น เป็น ทสสัตถิตถิต
 บ้าง ๑ ถ้า บ. ศัพท์ ประกอบด้วย บัญญัติวิวัคคิ ที่แปลว่า “แต่...
 จาก... , กว่า..., พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค บ. ที่ถูก
 กระทำให้เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น เป็น อปทานสาณะ,
 แต่ที่ต้องแปลว่า “เหตุ...” พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค
 บ. ที่ถูกกระทำให้เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น ให้เป็น กรณสาณะ ๑
 ถ้า บ. ศัพท์ ประกอบด้วย ฉัญญวิวัคคิ พึงทำประโยค บ. ทั้ง
 ประโยคนั้นให้เป็นรูป ตทสสัตถิตถิต ๑ ถ้า บ. ศัพท์ ประกอบ
 ด้วย สัตตมวิวัคคิ พึงทำกิจวิบากุมพากย์ของประโยค บ. ที่ถูกกระทำ
 เป็น วิเสสน ของ ต. ศัพท์ นั้น ให้ เป็น อริกรณสาณะ ๑
 คำอธิบายเหล่านี้ พึงทราบอุทาหรณ์โดยลำดับ ดังต่อไปนี้—

(๑) บ. ศัพท์ประกอบด้วยปฐมาวาวัคคิในประโยคกัตตุจาก
 และกรรมวาจก, เช่น โย ปาปี กโรติ ตสฺส กายิกญฺเจว
 เจตสิกญฺจ ทุกฺขํ โหติ ความทุกข์ทั้งที่เป็นไปทางกาย และที่
 เป็นไปทางใจ ย่อมมีแก่บุคคล ผู้กระทำ ซึ่งกรรมอันลามก ๑
 ยํ ปาปี กตํ เตน ปจฺจนา ตปฺปติ บุคคลย่อมร้อนใจในภายหลัง
 เพราะกรรมอันลามก ที่ตนกระทำ

(๒) ศัพท์ประกอบด้วยทุติยาวาวัคคิ เช่น ยํ ปาปี

กโรติ เตนสฺส กายิกญจ เจตสิกญจ ทุกฺขํ โหติ ทุกฺขํทั้ง
เป็นไปทางกาย และที่เป็นไปทางใจ ข้อมมีแก่บุคคลนั้น เพราะ
กรรมอันลามก เป็นที่กระทำ แห่งตน

(๓) ข ศัพท์ที่ประกอบด้วยตติยาวิภัติ ในประโยค
กัตตุวาก เช่น เทว เม (เต) โคณา มหาราช, เขหิ เขตต์
กสาม เส. ข้าแต่มหาราชเจ้า โค สำหรับไถ ซึ่งนา แห่ง
ข้าพระองค์ ท. และมีสองตัว. คำว่า “สำหรับ...” เป็น
เครื่องหมาย กรณสาธนะ โดยนัย, เม ใน ประโยค ต. กับ มย
ที่เติมมาในประโยค ข. เวลาแปลตติ ข. ต. ต้องทำ มย เป็น
ฉัญฐีวิภัติ (อมฺหากํ), เพื่อความสะดวก จึงลบ เม ของ
ประโยค ต. ทิ้งเสีย, ในประโยคกรรมวาก, ข. ศัพท์ ซึ่ง
ประกอบด้วยตติยาวิภัติ แต่มิได้เป็น อนภีหิตกตฺตา (อัน...)
ต้องทำกิจวิyakุมพากย์ของประโยค ข. เป็น กรรมรูป กรณสาธนะ
เช่น ขาย เจตนา ย ปาปํ กตฺตพฺพํ, สา ปาปิกา นาม. เจตนา
เป็น เครื่องอันบุคคลพึงกระทำ กรรมอันลามก ชื่อว่าเจตนา
อันลามก, แต่ในที่ๆ ข ศัพท์ ประกอบด้วยตติยาวิภัติ และ
เป็น อนภีหิตกตฺตา (อัน...) ต้องทำกิจวิyakุมพากย์ของประโยค
ข. เป็นกรรมรูป กรรมสาธนะ เช่น เชน อกุสลํ กมฺมํ กตํ,
โส ทุกฺขํ อนฺุโหติ. บุคคล ผู้ที่กระทำ อกุศลกรรม ข้อม
เสวยทุกข์

(๔) ข ศัพท์ ประกอบด้วยจุดดัดวิบัติ ในประโยคกัตตุ
 วาจก เช่น ขสฺส เทติ โส ปฏิคาหกโก นาม. บุคคล
 ผู้เป็นที่ให้แห่งเขา ชื่อว่าปฏิคาหก ฯ ในประโยคกรรมวาทก
 เช่น ขสฺส ทินฺนํ โส ปฏิคาหกโก นาม. บุคคลผู้เป็น
 ที่อันเขาให้ (ทาน) ชื่อว่าปฏิคาหก ฯ บางคราวแปลตัด
 กล้าย ตทิสฺสตถิตฺตทริตฺถกมฺมํ เช่น จตุปฺปมาณีเก หิ โลก-
 สนฺนิวาเส อปฺปกา ว เต สตุตฺตา; เขสฺสํ ตถาคคํ
 ปสฺสฺสนฺตานํ ปสาโท อปฺปชฺชติ. จริงอยู่ ในโลกอันเป็นที่อยู่อาศัย
 ร่วมกัน อันถือเอาอาการส่อข้างเป็นประมาณ สัตว์ผู้เห็นพระ
 ตถาคตอยู่ ไม่เกิดความเลื่อมใส มีน้อยทีเดียว, ปสฺส จิตฺตกตํ
 (ตํ) พิมฺพํ ฯล ฯ ขสฺส นตฺถิ ธฺวํจิติ ทานจงดรูปอัน
 กรรมกระทำให้วิจิตร ฯล ฯ ที่หาความข่งขื่นและมั่นคงไม่มี,
 หรือว่าท่านจงดรูปอันกรรมกระทำให้วิจิตรแล้ว ฯล ฯ ที่ไม่มี
ความข่งขื่นและมั่นคง

(๕) ข ศัพท์ประกอบด้วย บัญญัติวิบัติ ที่แปลออก
 ลำเนียงอายตนิบาตว่า “แต่..., จาก..., เช่น ขมฺหา เปมา
 ภยํ อปฺปชฺชติ ตํ ทุกฺขาหวํ โหติ. ความรักอันเป็นแดน
 เกิดแห่งความกลัว ชื่อว่า ย่อมเป็นสิ่งที่อันนำมาซึ่งทุกข์ ฯ
 แต่ที่แปลว่า “กว่า...” หรือที่กริยาคุณพากย์ของประโยค ข.
 เป็นสกรรมธาตุ แม้ ข ศัพท์จะต้องแปลว่า “แต่..., จาก...”
 ก็ตาม ท่านนิยมตัดคล้ายกรรมรูป กรรมสาธนะ เช่น ข โติ

อตุตา คุณะเหิ อตุตริตโร โหติ, โส ภิกขุ วา โหตุ
 ภิกขุเนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา, บุคคลผู้ที่ตน
 ได้รู้ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว, ในที่ ๆ บ. ศัพท์
 ประกอบด้วยปัญจมีวัคคิตีที่ แปลว่า “เหตุ..., หรือเพราะ...,”
 ถ้า ต ศัพท์ประกอบด้วยวัคคิตีอื่น จาก ตติยา ปัญจมีวัคคิตี เฉพาะ
 ที่ต้องแปลว่า “เหตุ... หรือ เพราะ...,” ให้แปลอนุโลมตาม
 บ ศัพท์ ที่ประกอบตติยาวัคคิตี ที่แปลตัดเป็นกรณสาธนะนั้นแล
 แต่ถ้า ต ศัพท์ประกอบด้วย ตติยา หรือ ปัญจมีวัคคิตี เพราะที่
 แปลว่า “เหตุ... หรือ เพราะ...,” ฟังรวบ บ ศัพท์ กับ ต
 ศัพท์เข้ากันแล้วแปลว่า “เพราะเหตุที่...,” วิธีเหล่านี้ได้แสดง
 มาแล้ว จึงไม่แสดงไว้อีก

(๖) บ ศัพท์ ประกอบด้วย ฉัญฐีวัคคิตี เช่น เขส อิมานิ
 สตุตฺตวิธอริขณานิ สนฺติ, น เต พุทฺเธหิ วา ปจฺเจก-
 พุทฺเธหิ วา “ทลิตฺตาทิ” วุจฺชนฺติ, ชนผู้มีอริขันธ์ ๑
ประการเหล่านี้ อันพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย และพระปัจเจก-
 พุทธรเจ้า ท. ไม่เรียกว่า “ผู้ขัดสน” ดังนี้

(๗) บ ศัพท์ ประกอบด้วย สัตตมีวัคคิตี ในประโยคกัตตุ-
 วาจา และประโยคกรรมวาจา เช่น ขสฺมี มโน นีวสฺติ
 จิตฺตณฺจายี ปสฺสตี อทฺธิจฺปฺพุพฺเพ โปเส กามํ ตสฺมีปปี
 วิสุตฺตเส บุคคลพึงวางใจแน่นแฟ้นแม้ในบุคคล ผู้ที่ขอด

แห่งใจ และทั้งเป็นที่เลื่อมใสแห่งจิต ซึ่งตนมิได้เคยเห็นแล้ว (ตตถ) วิเจยฺย ทานํ ทาทพฺพํ, ขตฺถ หินฺนํ มหปฺปลํ บุคคลควรเลือกให้ทานในเขต เป็นที่อันบุคคลให้แล้วมีผลมาก เมื่อดูตามอุทาหรณ์ทั้งหลาย ในเวลาแปลตัดเท่าที่แสดง มาแล้วนี้ พอสรุปได้ว่า ข ศัพท์ ประกอบด้วยวิภัติอื่นจากปฐม-วิภัติ, ทั้งกิริยาคุณพจน์ของประโยค ข เป็นกัตตฺวาจก, เวลา ตัดตามรูปสาธนะ นิยมเอาบทประธานเดิม ซึ่งต้องแปลว่า “อันว่า...” ของประโยค ข. ประกอบให้เป็นรูปฉกฺวิภัติ, แต่ในที่ ๆ กิริยาคุณพจน์ของประโยค ข. เป็นกรรมวาจก นิยม เอาบทประธานเดิมของประโยค ข. ซึ่งต้องแปลว่า “อันว่า...” ในที่มีฐานะคล้ายกับทติยาวิภัติ ๆ สำหรับในที่ ๆ ข ศัพท์ประกอบ ด้วยปฐมวิภัติ คือเป็น วิเศษน ของบทประธาน ของประโยค ข. ในเวลาแปลตัดพึงลบ ข ศัพท์ และบทประธานของประโยค ข. ออกเสีย ทั้งนีกิริยาคุณพจน์ของประโยค ข. จะเป็นวาจกอะไร ก็ตาม คงต้องลบเสมอกันหมด ๆ อย่างไรก็ตาม ในเรื่อง แปลตัดนี้ ในที่ ๆ แปลตามธรรมดาได้ความอยู่แล้วก็ไม่ต้องตัด พึงแปลตัดเฉพาะในที่ ๆ แปลตามธรรมดาไม่ได้ความนั้นเถิด

รูปนันทเถรีวัตถุ

ประโยคท้องเรื่อง หน้า ๑๑๑-๑๑๒

สตฺถา ตสฺส ตตฺถ ๑ล๑ ทิสฺวา อติวึช วัชรฺชช ๑

ในกาลแห่งรูปนั้นชุดโทรมแล้วเพราะชรา “อิทัปปี อนุตฺรหิตัง, อิทัปปี อนุตฺรหิตัง” อติ ว่า “อ. รูป मैंอันตรธานแล้ว, อ. รูป मैंอันตรธานแล้ว” ดังนี้ ทิสฺวา เห็นแล้ว (ติ อติกรูป ซึ่งรูปแห่งหญิงนั้น) ขณฺฑทนต์ อันมีฟันหัก ปลิตสรีรํ มีหัวอันหงอกแล้ว โอภกฺกํ อันแหว่งแล้ว โคปน สิวํกํ มีขี้โครงคุดกลอนเรื้อน ทลฺลพฺรายนํ มีไม้เท้าเป็น เครื่องเฝ้าไป ณ เบื้องหน้า ปเวธมานํ งงกันอยู่ วิรุชฺช หน่ายแล้ว อติวีย เหลือเกิน

วิจารณ์

คำว่า โสพพวสุสฺสทฺเทสํภาวํ อติภกฺกมิตฺวา วิสฺติ- วสุสฺสทฺเทสํภํ ภควา ทสฺเสสํ น, อติภกฺกมิตฺวา เป็นวิเสสน ของ วิสฺติวสุสฺสทฺเทสํภํ เพราะอายุ ๒๐ ปี เป็นอายุเกินอายุ ๑๖ ปี วิสฺติวสุสฺสทฺเทสํภํ เป็น วิภคฺกมม ใน ภควา ๆ เป็น ภริยา วิเสสน ใน ทสฺเสสํ

คาถาทั้งเรื่อง หน้า ๑๑๒-๑๑๓

อาตุริ อสุจิ ฯ ล ฯ อุปสนฺตา จริสฺสสํติ ฯ
สตุถา อ. ฯ ล ฯ อภาสี... คาถา ซึ่ง... ท.
อมา.... “อาตุริ อสุจิ ปุคฺติ ฯ ล ฯ อุปสนฺตา จริสฺสสํ”

อิติ... “นनुเท คุณรันทา ทวี อ.ท่าน ปสฺส จงดู
 สมุสฺสยํ ซึ่งร่างกายอันกระตือรือร้นพร้อม อาศฺว
 อันอาจูร อสุจิ อันไม่สะอาด ปุติ อันเปื้อนเน่า อุกฺขมรนต์
 อันไหลเข้าอยู่ ปคฺขมรนต์ อันไหลออกอยู่ พาลานํ อภิปฺตติตํ
 อัน ๆ คนเขลาท. ประารถนาบึงนักแล้ว อิหํ อิตฺถึสฺสริ อ. สรรระ
 แห่งหญิงนี้ โหติ ย่อมเป็น ยถา ฉนฺได, เอตํ ทว สฺสริ
 อ. สรรระของท่านนั้น โหติ ย่อมเป็น ตถา ฉนฺนํ, เอตํ
 ทว สฺสริ อ. สรรระของท่านนั้น โหติ ย่อมเป็น ยถา
 ฉนฺได; อิหํ อิตฺถึสฺสริ อ. สรรระของหญิงนี้ โหติ ย่อม
 เป็น ตถา ฉนฺนํ; ทวี อ.... ปสฺส จงดู ชาติโย
 ซึ่งชาติท. สุลฺลโต โดยความเป็นของสูญ, ทวี อ....
 มา โลกํ ปุน อากมิ อย่างมาแล้วสู่โลกอีก; ทวี
 อ.... ฉนฺทํ ยังความพอใจ ภเว ในภพ วิราเชตฺวา
 ให้คลายแล้ว อปฺสนฺตา เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว (หุตฺวา...)
 จริสฺสสสิ จกฺกเทวไป”

วิจารณ์

ยถา อิหํ ตถา เอตํ ยถา เอตํ ตถา อิหํ
 ในกาลานี้ บางอาจารย์ได้ใช้ อิหํ โยค เอา ทว สฺสริ,
 และให้ใช้ เอตํ โยคเอา อิตฺถึสฺสริ ขันนี้ ถ้าพิจารณาโดย
 เฝื่อน ๆ ก็น่าจะเป็นอย่างนั้น; แต่เมื่อพิจารณาถึงว่า กาลานเป็น

กาลาที่พระศาสดาตรัสให้พระนางรูปนันทาพิจารณาตาม และ
รูปแห่งหญิงนั้น เป็นรูปที่พระองค์ทรงนิรมิตให้อุปัฏฐากพระองค์
อยู่ใกล้ชิด ส่วนพระนางรูปนันทาทรงประทับนั่งฟังพระธรรม
เทศนาอยู่หลังนางภิกษุณี ๆ รูปแห่งหญิงอยู่ติดกับพระองค์ ๆ
ต้องใช้สรรพนามว่า^๕ (อิม ศัพท์); ส่วนพระนางรูปนันทาอยู่
ห่างจากพระองค์ ๆ ต้องใช้สรรพนามว่า^๕ นั้น (เอต ศัพท์) และ
ในเรื่องนี้ท่านใช้ วิเศษนสรรพนาม สำหรับรูปหญิงที่ทรงนิรมิต
ด้วย อิม ศัพท์ทั้งนั้น ข้อโปรดตรวจดูในเรื่องนั้นเถิด

กาลาและอรรธกาลา หน้า ๑๑๓-๑๑๔

อุฏฐินิ นคริ ๑ ล ๑ คยหุปลิ นตถิติ ๑

สตถา อ.... ๑ ล ๑ อาห.... คณิ ชำ... อิมิ น^๕
“อุฏฐินิ นคริ กติ ๑ ล ๑ มาโน มกโข จ โอหิโต”
อติ... ชรา จ อ. ความแก่ด้วย มจจุ จ อ. ความตาย
ด้วย มาโน จ อ. มานะด้วย มกโข จ อ. ความลบหลู่ด้วย
โอหิโต หยั่งลงแล้ว ยตถ สรีเร ในสรีระใด, อิทํ สรีร^๕
อ. สรีระน^๕ มีสโลหิตเลปน^๕ อันมีเนื้อและเลือดเป็นเครื่องฉาบ
(กมฺเมน อันกรรม กุสลากุสเลน อันเป็นกุศลและอกุศล)
กติ กระทำแล้ว นคริ ให้เป็นพระนคร อุฏฐินิ แห่งกระดูก ท.”

อรรธกาลา

อตฺโต อ. เนื้อความ “ขณฺเฏ หิ ๑ ล ๑ คยหุปลิ

นตฺถิ” อิติ...“ที่ เหมือนอย่างว่า ชนา อ.ชนท. อุตฺตาเปตฺวา
 ยํกัณและกัณให้ยักขึ้นแล้ว กุญฺจาณิ ซึ่งไม้ท. พนฺธิตฺวา ผูก
 แล้ว วลฺลัหิ ด้วยเถาวัลย์ ท. ลิมฺปิตฺวา ฉาบแล้ว มตฺติกาย
 ด้วยดินเหนียว กโรนฺติ ย่อมกระทำ เคหํ ให้เป็นเรือน พหิทฺธา
 ภายนอก นครสงฺฆาตํ อัน ๆ บัณฑิตนับพร้อมแล้วว่า พระนคร
 ปุพฺพพนฺปรนนาทึนํ โอทหนฺตฺถาย เพื่อประโยชน์แก่อันหยั่ง
 ลงแห่งดินชาติ ท. มีปุพฺพนฺชาติ และปรนฺนชาติ เป็นต้น
 ยถา เอว ฉนฺไดนํนํเทยว; อิทํ สรรี อ. สรรีเน อชฺชตฺตักิปี
 แม้อันเป็นไปในภายใน (กมฺเมน อันกรรม กุสลากุสเลน
 อันเป็นกุศลและอกุศล อุตฺตาเปตฺวา ยังธรรมชาติให้ยักขึ้น
 แล้ว อญฺจิสถานิ ซึ่งร้อยแห่งกระดูก ท. ตึณํ สาม น หารวีนฺทุ
 อันเส้นเอ็นรัดรั้งแล้ว มีสโลหิตเลปนํ อันมีเนื้อและเลือดเป็น
 เครื่องฉาบ ตชปฺปิจฺจนฺนํ อันห่อหุ้มแล้วด้วยหนัง กตํ กระทำ
 แล้ว นครํ ให้เป็นนคร ชีรณลกฺขณาย ชราย จ มรณลกฺขณสฺส
 มจฺจุโน จ อาโรหสมฺปทาทึนํ ปฺปิจฺจ มชฺชนลกฺขณสฺส มานสฺส จ
 สุกตกรณวินาสนลกฺขณสฺส มกฺขสฺส จ โอทหนฺตฺถาย เพื่อ
 ประโยชน์แก่ อันหยั่งลงแห่งขรา อันมีความชดฺโทรมเป็น
 ลักษณะด้วย แห่งมัจจุ อันมีความตายเป็นลักษณะด้วยแห่ง
 มานะ อันมีอันอาศัยแล้วซึ่งเหตุ ท. มีความถึงพร้อมแห่ง
 ความอิมเต็ม (แห่งอวัยยะ ท.) เป็นต้น มัวเมาเป็นลักษณะ
 ด้วย แห่งความลบลู่อันมีการยังการกระทำอันบุคคลอื่นกระทำ

ดีแล้ว ให้พินาศเป็นลักษณะด้วย เอว ฉะนั้น ๆ หิ เพราะว่า
อาพาโห อ. อาพาห กาชิกเจตสิกโก อันเป็นไปทางกายและ
อันเป็นไปทางใจ เหวรูปโป เอว อันมีภาวะอย่างนั้นนั่นเทียว โอหิโต
หยั่งลงแล้ว เขตุด สรีเร ในสรีระนี้, คยหุปลั อ. วัตถุอัน
เข้าถึงซึ่งความเป็นของอันบุคคลพึงถือเอา อุทฺธึ ยิง อโ
วุตฺตาการโต กว่าอาการอันเรากล่าวแล้วนี้ นตุติ ย่อมไม่มี

วิจารณ์

กาลานี้ เวลาแปลโดยอรรถ ถ้าจะแปลตัด ฟังแปลตัด
ประโยค ข เป็นกัตตุรูป อธิกรณสาธนะ เนื้อและเลือดเป็นเครื่อง
ฉาบ อันเป็นที่หยั่งลงแห่งความแก่, ความตาย, ความทะนง
ตัว, และความลบหลู่, อันกรรมที่เป็นกุศลอกุศล กระทำแล้ว
ให้เป็นนครแห่งกระตุกทั้งหลาย” ๑ หลักของ วิกติกมม มีหลัก
อยู่ว่าบทนามที่ประกอบด้วยทุตติยาวิภัติ ซึ่งแปลว่า “ให้...” หรือ
“ให้เป็น...” เข้ากับบทกิริยาที่สำเร็จมาจาก กร ธาตุ หรือ
จร ธาตุ นี้หมายถึงที่อยู่ในประโยคกัตตุวาก และเหตุกัตตุ
วากเท่านั้น, ส่วนที่อยู่ในประโยคกรรมวาก และเหตุกรรม
วาก บท วิกติกมม ต้องประกอบด้วยปฐมวิภัติ และเข้ากับ
กร ธาตุ และ จร ธาตุ เหมือนในประโยคกัตตุวาก และ
เหตุกัตตุวากนั้นแล เช่นในคาถาและอรรถกถา^๕ นคร เป็น

วิภิกขุสงฆ์ เข้ากับ กติ (กร ธาตุ + ต ปัจจัย + สวิภิกขุ นาม
 นปฺปสกลิงค์) เพราะอยู่ในประโยคกรรมวาจก ซึ่งนิยมยก
 บทที่เป็นตัวกรรมเป็นประธาน จึงประกอบ นคร ซึ่งเน้นบท
 วิภิกขุสงฆ์ ให้ประกอบด้วยปฐมาวักตติไปตามด้วย

มธุลิกาเทวีวัตถุ

คาถาแห่งอรรธลดา หน้า ๑๑๗

ชีรนุติ เว ราชรดา ๑ ล ๑ สพุทฺธิ ปเวทยนุติ ๑

สตฺถา อ... ๑ ล ๑ อาห... คณิ ซึ่ง... อิมิ นี “ชีรนุติ เว
 ราชรดา ๑ ล ๑ สพุทฺธิ ปเวทยนุติ” อิติ... “ราชรดา อ.
 ราชรดา ท. สจฺจิตา อ้นงามดีแล้ว ชีรนุติ เว ย่อมคร่ำคร่ำแล,
 อโธ อนึ่ง สรรีปี แม้ อ. ร่างกาย อูเปติ ย่อมเข้าถึง ชรี
 ซึ่งความคร่ำคร่ำ, จ แต่ว่า ชมโม อ... สติ ของสัจบุรุษ ท.
 อูเปติ ย่อมเข้าถึง ชรี ซึ่งความคร่ำคร่ำ น หามิได้ สนฺโต
 หเว อ. สัจบุรุษ ท. แล สพุทฺธิ ปเวทยนุติ ย่อมยังสัจบุรุษ ท.
 ให้รู้ทั่ว,”

วิจารณ์

สนฺโต, สพุทฺธิ, สติ ๓ ศัพท์นี้ เป็นศัพท์ที่สำเร็จมาจาก
 สนฺโต ศัพท์ด้วยกันทั้งนั้น ต่างแต่ว่าวิภิกขิตต่างกันเท่านั้น คือ

สนฺโต=สนฺโต+ส หรือ โย ปฐมาวิภัติ แปลง ส หรือ โย
เป็น โอ สำเร็จรูป เป็น สนฺโต แต่ในที่นี้ สนฺโต เป็นศัพท์ที่
ลง โย ปฐมาวิภัติ, สพุภี=สนฺต+หิ วิภัติ นาม แปลง หิ
เป็น ภี แล้วซ้อน พ และลบ นฺต ที่สุดแห่ง สนฺต ศัพท์
ทั้งเสีย, สคฺ=สนฺต+นํ วิภัติ นาม แปลง นํ กับ นฺต ที่สุด
ศัพท์เป็น คํ สำเร็จรูปเป็น สคฺ ฯ สนฺต ศัพท์ อสนฺต ศัพท์
คู่วิเศษโดยพิสดาร ในตำราเคล็ดลับบาลีไวยากรณ์ และหลัก
บาลีไวยากรณ์ของข้าพเจ้านั้นเกิด ฯ ปเวทยนฺติ=ป+วิฏ ชาติ
ในความรู้+ณฺย บัจย หมดเหตุกัตตฺวาจาก+อนฺติ วัตต-
มานาวิภัติ อาชฺยาต สำเร็จรูปเป็น ปเวทยนฺติ แปลว่า
ย่อมให้รู้ทั่ว

โลพูทัยตเถรวาท

ประโยคหน้าคาถาท้องเรื่อง และคาถาท้องเรื่องหน้า ๑๒๐

ตาท จิรสฺส ฯ ล ฯ ทฺติยํ คณฺห ขตฺติยาติ ฯ

โส พุราหฺมณ อ. พราหมณ์นั้น ฯ ล ฯ วจเน ครั้น
เมื่อพระดำรัส “ตาท จิรสฺส วัต อากตฺตล ฯ ล ฯ เยนตุโถ”
อิติ... รณฺญา อันพระราชา วุตฺเต ตรัสแล้ว อาห กล่าวแล้ว
คาคํ ซึ่ง... อิมํ... “เทว ฯ ล ฯ คณฺห ขตฺติย” อิติ...
“ตาท ดูกุรพ้อ ตุมฺเห อ. ท่านท. อากตา เป็นผู้มาแล้ว

อตุล ข่อมเป็น จิสสุ วด นานแลหรือ ? อิท ธานี อ.ทัน
 อาสนี เป็นที่นั่ง โหติ ข่อมเป็น), ตุมเห อ... ท. นิสิตีควา
 นังแล้ว, อตุโธ อ. ความต้องการ เชน วตุลนา คัวขัตตุโค
 (อตุล มีอยู่) วทท จงบอก (ตำ วตุล ซึ่งวตุลนั้น)”

กาลาท้องเรื่อง

“มหาราช ข้าแต่มหาราชเจ้า มย อ. ข้าพระองค์ ท.
 กสาม เส ข่อมไถแล เขตต์ ซึ่งนา เขหิ โคณหิ คัวขโค
 ท. เหล่าใด, โคณา อ. โคท. อิม เหล่านี้ (เทว เม
 คัตตบเป็น เทว อิม) เทว มีสองตัว (อตุล มีอยู่), เทว
 ข้าแต่สมมติเทพ เตส ทูส โคณส เอโก โคโณ อันว่า
 ในโคท. สองตัวเหล่านั้น นะ โค ตัวหนึ่ง มโต ตายแล้ว,
 ขตุติย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ ตูว อ. พระองค์ คณ
 จงทรงรับ ทูติย โคณ ซึ่งโคตัวที่สอง”

วิจารณ์

เทว เม ถ้าไม่คัตตบเป็น เทว อิม, คือ เอา เม ศัพท์
 เป็นศัพท์สำเร็จมาจาก อมฺห ศัพท์ ดังนี้ ต้องขัดกับ กสาม
 ในกาลาเดียวกัน เพราะกาลานี้เป็นกาลาที่ใช้พูดกับบุคคลที่ตน
 ต้องเคารพ ซึ่งต้องใช้คำแทนชื่อของคนเป็นพหูพจน์ ๆ นิทุธารณ

คือ บทที่รวมกันถูกถอนออก ที่ประกอบด้วย ฉันทวิภัติ หรือ สัตตมวิภัติ โดยมากเป็น พหุจนะ แปลว่า “แห่ง...นะ” หรือ “ใน...นะ” ต้องมีบท นิทธารณีย คือบทที่ถอนออก ซึ่ง ประกอบด้วยวิภัติได้ทั้ง ๑ หมวด ฝ่ายเอกจนะตามฐานะที่ควร ๆ บท นิทธารณ ที่ว่าโดยมากเป็นพหุจนะนั้น เป็นเครื่องส่อว่า บท นิทธารณ ที่เป็นเอกจนะนั้นมีอยู่; ข้อนี้ขอรับว่าอาจมีได้ แต่บท นิทธารณ บทนั้นต้องเป็นสมุหนาม คือ มหาชน คน วุคค สงฆ สตุถ กุล นิกาย ชุต ราสี เป็นต้น. แต่เราไม่ค่อยนิยม แปลกันเป็น นิทธารณ เท่านั้น

กาลาและอรรธกถา หน้า ๑๒๑

อุปสสุตยา ปริโส ฯลฯ วาตตติ อตุโธ ฯ

สตุตา อ.... ฯลฯ อาห... คาลิ ชิง... อิม...

“อุปสสุตยา ปริโส ฯลฯ ตสฺส น วาตตติ” อติ...

“ปริโส อ... อุปสสุโต ผู้มีสตะน้อย อิม น ชรีติ ย่อมแก่

พลีพทุโธ อิว เพียงดัง อ. โคถิก ชีรนโต แก่อยู่ ฉะนั้น,

มีسانی อ.เนอท. ตสฺส ปริสสฺส ของ... วาตตติ ย่อม

เจริญ, (ปน แต่ว่า) ปณฺญา อ.ปัญญา ตสฺส ปริสสฺส ของ...

น วาตตติ ย่อมไม่เจริญ”

อรรถกถา

อตฺโต อ.... “เอกสฺส วา ทฺวินฺนํ วา ๑ ล ๑ พหุสฺสโต”
 อิติ... ตตฺถ ปทสฺส ใน... นะ ปทสฺส แห่ง... ‘อปฺปสฺสตาเย’
 อิติ... “อํ ปริโส อ.... อปฺปสฺสโต ชื่อว่า ผู้มีสัจจะน้อย
 อภาเวน เพราะความไม่มี เอกสฺส ปณฺณาสกสฺส วา แห่ง
 หมวดแห่งสูตร ๕๐ แห่ง หรือ ทฺวินฺนํ ปณฺณาสกานํ วา หรือ
 ว่าแห่งหมวดแห่งสูตร ๕๐ ท. สอง อถวํ ปน ก็หรือว่า เอกสฺส
 สุตตวคฺคสฺส วา แห่งสูตรตวรรค แห่งหรือ ทฺวินฺนํ สุตตวคฺคานํ
 วา หรือว่า แห่งสูตรตวรรค ท. สอง เอกสฺส สุตตฺตนตฺส วา
 แห่งสูตรตฺนตะ แห่งหรือ ทฺวินฺนํ สุตตฺตนตฺนํ วา หรือว่าแห่ง
 สุตตฺนตะ ท. สอง ปริจฺเจเทน โดยกำหนด สพฺพพฺพติเมน
 อันมี ณ ที่สุดแห่งสูตรทั้งปวง, ปน ส่วนว่า ปุคฺคโล อ....
 อปฺปํ กมฺมฏฺฐานํ อุกฺกเหตุวํ อนนุญฺชนโต ผู้เรียนเอาแล้ว
 ซึ่งพระกรรมฐานเล็กน้อยประกอบเนื่องๆ อยู่ ‘พหุสฺสโต ชื่อว่า
 ผู้มีสัจจะมาก ๑ อตฺโต อ.... “ยถา หิ ๑ ล ๑ นิรตฺถกเมว น
 ชีรติ” อิติ... คาถาปาทสฺส แห่ง... พลฺลิตฺทโทว ชีรติ, อิติ...
 “หิ เหมือนอย่างว่า พลฺลิตฺทโท อ. โคพลิตฺท ชีรมาโน เมื่อ
 แก่ ชีรมาโน คือว่า วาฏฺธมาโน ๑ เมื่อเฒ่า วาฏฺธติ ย่อมเฒ่า
 อตฺถาย เพื่อประโยชน์ มาดาปิตุํ แก่มารดาและบิดา ท. น เหว
 หามิไค่นันท์เียว วาฏฺธติ ย่อมเฒ่า อตฺถาย เพื่อประโยชน์

เสสผาคานัน แก่ญาติที่เหลือนั้น น หามิได้ ออโห โดยที่แท้
 โส พลิตุโท อ. โศพลิตุนั้น ชีรติ ย่อมแก่ นีรตลกิ เอ
 หาประโยชน์มิได้นั้นเทียว ยดา ฉนโต. อัยปี อปฺปสุตฺตปริโส
 อ. บรุษมฺมุตตะนอยมนัน น กโรติ ย่อมไม่กระทำ อุปชฌาย-
 วตฺตํ ซึ่งอุปชฌายวตฺร น กโรติ ย่อมไม่กระทำ อาจริยวตฺตํ ซึ่ง
 อาจริยวตฺร น กโรติ ย่อมไม่กระทำ อาคณฺตุกตฺตาทีนํ ซึ่ง
 วตฺร ท. มีอาคณฺตุกตฺร เป็นคณฺ น ภาวนามตฺตํ อนฺนุญจติ
 ย่อมไม่ประกอบเนื่องๆ แม้ซึ่งคุณสักว่าภาวนา, ชีรติ ย่อมแก่
 นีรตลกิ เอ หาประโยชน์มิได้นั้นเทียว เอว เอ ฉนฺนํนั้น
 เทียว” ๑ อตฺโถ อ.... “ยดา พลิตุทตฺส ฯลฯ หุตฺวา
 วจิตฺ” อติ... คาลาปาทตฺส แห่ง... ‘มฺตานี ตตฺส วทฺตติ’
 อติ..., “มฺตานี อ. เนอ ท. พลิตุทตฺส ของโศพลิตุ
 ‘ยุคนงฺคลาทีนํ วหิตฺ อสมตฺโถ เอโส” อติ อรณฺเ
 วิสฺสภูจิสฺส ตัวอันบุคคลปล่อยไปแล้วในป่าด้วยอันคิดว่า “อ.
 โคตฺวินํ เป็นสัตว์ไม่สามารถเพื่ออันลากไปยังวตฺตท. มีแอกและไถ
 เป็นคณฺ (ย่อมเป็น)” ดังนี้ วจิตฺตตฺส เทียวไปอยู่ ขาทนตฺส
 กตฺกนอยฺ ปวณตฺส ตมกนอยฺ ตตฺถ เอ อรณฺเ ในบ้าน
 นั้นเทียว วทฺตมนฺติ ย่อมเจริญ ยดา ฉนโต, มฺตานี อ. เนอ ท.
 อิมตฺส อปี อปฺปสุตฺตตฺส ของบรุษมฺมุตตะนอยมนัน
 อุปชฌายาทิ วิสฺสภูจิสฺส ผู้อันชนผู้มีอุปการะ ท. ม

อุปัชฌายะเป็นต้น ทอดทิ้งแล้ว สงฆ์ นิสฺสหาย จตฺตารโ ปจฺเจย
 ลภิตฺวา อหฺรวโรจนาทึนํ กตฺวา กายํ โปเสนตฺสส ผุ้อาศัยแล้ว
 ซึ่งสงฆ์ได้แล้วซึ่งปัจจัย ท. ส. กระทำแล้วซึ่งกิจ ท. มีถ้ายซึ่งทอง
 เป็นต้น ปณฺปรืออยู่ซึ่งกาย วาฏฺณนุติ ย่อมเจริญ มีสาณิ
 วาฏฺณนุติ คือว่า ถูลสรโร หุตฺวา วิจรติ (โส อปฺปสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 อ. บรุษผู้สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส) ถูลสรโร เป็นผู้สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสอันอัน
 หุตฺวา เป็น วิจรติ ย่อมเที่ยวไป เอวํ เอวํ ฉินฺนํฉินฺนํเที่ยว” ฯ
 อตฺถโก อ.... “โลกียโลกุตฺตรา ฯลฯ นววิฆมาโน จ วาฏฺณนุติ”
 อิติ... ปททวยสฺส แห่ง... “ปญฺญา ตสฺส” อิติ ว่า... ดังนี้
 เป็นต้น “ปน แต่ว่า ปญฺญา อ. ปญฺญา อสฺส ปุคฺคตสฺส
 ของ... โลกียโลกุตฺตรา เป็นฝ่ายโลกียะและโลกุตฺตระ
 เอกํกุลิมตฺตาปี แม้มือองคุลเดียว (นิ้วมือเดียว) เป็นประมาณ
 น วาฏฺณนุติ ย่อมไม่เจริญ, ปน แต่ว่า ตณฺหา จ เอว อ. ตณฺหา
 ด้วยนั้นเที่ยว นววิฆมาโน จ อ. มานะ เก้าอย่างด้วย นิสฺสหาย
 อาศัยแล้ว ทวารานิ ซึ่งทวารท. ฉ หก วาฏฺณนุติ ย่อมเจริญ
 อรญฺเณ คจฺจลตาทึนํ วาฏฺณมานานิ วิย ราวกะ อ. ปรรันชาติท.
 มีพุ่มไม้และเถาวัลย์ เป็นต้น เจริญอยู่ในป่าฉะนั้น”

วิจารณ์

อปฺปสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส คัดบทเป็น อปฺปสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อัย, ตามหลัก
 ของสระสนธิ ลบสระหน้าที่เป็น ทมะ ต้อง ทมะ สระหลัง เฉพาะ

สุด ในคำว่า อุปปัสสุต นั้น เป็นศัพท์กริยาगतัก (สุ ธาตุ ใน ความพึง ต บั้จยั กริยาगतัก) แต่ใช้ดูจนามกิตกให้เป็น ภาวสาธนะ คือแปลว่า “การสดับ,” หรือจะแปลทับศัพท์ว่า “สุตะ” หมายถึงวิชา ความรู้ ซึ่งเป็นนามก็ได้, ตามหลักของ พหุพพิหิสมาส อนุบท สองบท บทหนึ่งเป็นบทนาม บทหนึ่ง เป็นบทคุณ, แต่ว่าเข้าสมาสกันแล้วต้องเป็นคุณนาม หรือ วิเสสนะ แม้ อุปปัสสุโต นี้ก็เช่นกัน คือ อุปป เป็นบทคุณ สุด เป็นบทนาม เมื่อเข้าสมาสกันตามวิธีแห่ง พหุพพิหิสมาสแล้ว จึงเป็นคุณนาม หรือวิเสสนะ ๑ อรรถกถา ตอนที่แก้บท คาถาว่า ‘มัสานิ ตสฺส วฑฺฒนติ, นั้น พลิตฺตสฺส ในประ- โยค ยถา และ อิมสฺสาปี ในประโยค เอว น่าจะแปลเป็น ลักษณะ (ครั้นเมื่อ...) เพราะบทกริยาगतักควรเป็น ลักษณะกริยา ได้ ก็มีอยู่ แต่ ตสฺส ในบทพระคาถานี้ไม่ถือว่าเป็นลักษณะได้เลย ฉะนั้นจึงต้องแปลเป็นสามีสัมพันธะ (ของ...) เข้ากับ มัสานิ, หรือแปลเป็นสัมปทานะ (แก่...) เข้ากับ วฑฺฒนติ อนุโลมตามคาถานั้น ๑ ในเวลาแปลพระคาถาว่า ปณฺหา ตสฺส น วฑฺฒติ ที่เดิม ปน ซึ่งแปลว่า “แต่ว่า” หรือ “ส่วนว่า” เข้ามานั้น ก็โดยอนุโลมตามอรรถกถาที่ท่าน แก้บาทพระคาถานี้ ท่านเขียน ปน ศัพท์ไว้ด้วย และความก็ ให้เป็นอย่างที่ท่านแก้ไว้นั้น แม้จะแปลจำกัดความเท่าไรก็ต้อง

เต็ม บ่น ศัพท์เข้ามา เพราะถ้าไม่เต็มเข้ามาต้องขาดใจความ
สำคัญทีเดียว ฉะนั้นจึงต้องอนุโลมตามอรรถกถา

ปจรมโพธิวัตถุ

กาลาและอรรถกถา หน้า ๑๒๓-๑๒๔

อเนกชาติสังสารี ฯลฯ อชิตโตสมิทธิ อตฺถโก ฯ

โส สตถา อ... ฯลฯ อภาสี ได้ตรัสแล้ว กาลา
ซึ่ง... ท. อีมา... “อเนกชาติสังสารี ฯลฯ ตณฺหานํ ขยมชฺชคคา”
อติ... “อหิ อ.เรา คเวสนฺโต แสงอยู่ คหการี ซึ่งนาย
ช่าง คือค้นหาผู้กระทำซึ่งเรื่อน อนิพฺพิสฺส เมื่อไม่ประสบ
(ฌาณ) ซึ่งญาณ) สนฺหาวิสุสฺส เล่นไปแล้ว อเนกชาติสังสารี
สู่สงสารอันมีชาติเป็นอนก, (หิ เพราะว่า) ชาติ อ. ความเกิด
ปุนปฺปุน บ่อยๆ ทุกขา เป็นทุกข์, คหการก แนะ! นายช่าง
คือค้นหาผู้กระทำซึ่งเรื่อน ตฺวํ อ. ท่าน ทิฏฺฐิโจ เป็นผู้อันเรา
เห็นแล้ว อสิ ย่อมเป็น, ตฺวํ อ. ท่าน น กาสสิ จักไม่กระทำ
เคห์ ซึ่งเรื่อน ปุน อิก, (หิ เพราะว่า) ฌาสฺกํ อ. ชีโครง
ท. สพฺพา ทังปวง เต ของท่าน (เม อันเรา) ภคฺคา หักแล้ว
คหกุณฺณิ อ. ยอดแห่งเรื่อน (เต ของท่าน มยา อันเรา)
วิสฺขตฺติ ขจัดแล้ว, จิตฺตํ อ. จิต (เม ของเรา) วิสฺขารคตฺติ
ถึงแล้วซึ่งพระนิพพาน อันชื่อว่า วิสฺขาร, อชฺชคคา ได้ถึง
ทัมแล้ว ขยิ ซึ่งความสิ้นไป ตณฺหานํ แห่งค้นหาท.

อรรถกถา

อดิโธ อ.... “อหิ อิมสฺส ฯลฯ อปฺราปริ อนุวฺจรี”
 อิติ... ตตฺถ ปเทสุ ใน... นะ คาถาปาหสฺส แห่ง... ‘คหการิ
 คเวสนโต’ อิติ ว่า... ตั้งขึ้นเป็นต้น, “อหิ อ.... คเวสนโต
 แสงหาอยู่ ทณฺหาวฑฺฒกั ซึ่งนายช่างคือคัณฑหา การก็ ผู้
 กระทำ เคหสฺส ซึ่งเรือน อตฺตภาวสงฺขาตสฺส อัน ๆ บัณฑิต
 นับพร้อมแล้วว่าอัคคภาพ อิมสฺส น. เยน ญาณเน สกฺกา โส
 ทญฺฺจ, ตสฺส โพธิญาณสฺส อตฺตาย ที่ปงฺกรปาทมูลเ กตานิหาโร
 ผู้มอภินิหาร อันกระทำไว้ ที่ไกลแห่งพระบาทของพระพุทธเจ้า
 ทรงพระนามว่า ที่ปงฺกร เพื่อประโยชน์แก่- อ. นายช่างคือคัณฑหา
 ผู้กระทำซึ่งเรือนนั้น อันตนอาจเพื่ออันเห็นด้วยพระญาณใด
 พระญาณเป็นเครื่องตรัสรู้ นั้น อนิพฺพิสํ เมื่อไม่พบ อนิพฺพิสํ
 คือว่า อวินทฺโต ๆ เมื่อไม่ประสบ อวินทฺโต คือว่า
 อลภนฺโต เอว ๆ เมื่อไม่ได้มันทีเดียว ญาณํ ซึ่งญาณ ตํ นั้น
 สนฺชาวิสฺสํ เล่นไปแล้ว สนฺชาวิสฺสํ คือว่า สํสรี ๆ เรื้อรอน
 ไปแล้ว สํสรี คือว่า อปฺราปริ อนุวฺจรี, อนุวฺจรี ท่องเที่ยวไป
 แล้ว อปฺราปริ ไป ๆ มา ๆ อเนกชาติสํสาร์ สู่สงสารอันมีชาติ
 เป็นเอนก เอนกชาติสํสาร์ คือว่า อเนกชาติสตฺสสฺสสงฺขยํ
 อิมิ สํสาร์วญฺญิ, สํสาร์วญฺญิ สู่สังสารวัฏ อิมิ น
 อเนกชาติสตฺสสฺสสงฺขยํ อัน ๆ บัณฑิตพึงนับด้วยแสนแห่งชาติ
 เป็นเอนก กาลิ สันกาล เอตฺตํ อันมีประมาณเท่านั้น” ฯ

อิทํ วณํ อ. คำนี้ 'ทุกขาชาติ ปุณฺณปุณฺณ' อิติ ว่า 'อ. ความเกิด
 บ่อยๆ เป็นทุกข์' ดังนี้ คหการคเวสนสฺส การณวณํ เป็นคำ
 เป็นเครื่องกล่าวซึ่งเหตุแห่งการแสวงหาซึ่งนายช่าง คือคณหา
 ผู้กระทำซึ่งเรือน (โหติ...) ฯ อตุโธ อ. อธิบาย "ยสฺมา
 ชราพยาธิมรณมิตฺสตาย ฯล ฯ สนฺหาวิสฺสํ" อิติ... "เอสา ชาติ
 นาม ชื่อว่า อ. ความเกิดนี้ ชาติ นามสา ชื่อว่า อุปคนฺตํ ฯ อ.
 อันเข้าถึง ปุณฺณปุณฺณ บ่อยๆ ทุกขา ชื่อว่าเป็นทุกข์ ชราพยาธิ-
 มรณมิตฺสตาย เพราะความที่แห่งความเกิดนั้น เป็นธรรมชาติ
 เจือด้วยความแก่ ความเจ็บไข้ และความตาย, จ กิ สา ชาติ
 อ. ความเกิดนั้น ตสฺมี คหการเก ครนเมื่อนายช่าง คือคณหา
 ผู้กระทำซึ่งเรือน อธิญฺเจ อันตน ไม่เห็นแล้ว น นีวตฺตติ
 ย่อมไม่กลับ ยสฺมา เหตุใด, ตสฺมา เพราะเหตุนี้ อหิ อ. ...
 คเวสนโต แสวงหาอยู่ ตํ คหการกํ ซึ่ง... นั้น สนฺหาวิสฺสํ
 เล่นไปแล้ว" ฯ อตุโธ อ. ... "สพฺพญฺญตฺตญฺญานํ ฯล ฯ
 ธิญฺโฆ อสี" อิติ... ปทสฺส... 'ธิญฺโฆสี' อิติ... "ตฺวํ อ. ...
 สพฺพญฺญตฺตญฺญานํ ปฏิวิชฺชนฺเตน เอว มยา อิทานิ ธิญฺโฆ เป็น
 ผู้อันเราผู้แห่งตลอดอยู่ซึ่งญาณ คือความเป็นผู้ซึ่งธรรมทั้งปวง
 นั้นเทียบ เห็นแล้วในกาลบัดนี้ อสี ย่อมเป็น" ฯ อตุโธ
 อ. ... "ปุณ อิมสฺมี ฯล ฯ เคหํ น กาหสี" อิติ... ปทสฺส
 แห่ง... 'ปุณ เคหํ' อิติ ว่า... ดังนี้เป็นต้น, "ตฺวํ อ. ...
 น กาหสี จักไม่กระทำ เคหํ ซึ่งเรือน เม ของเรา อตุตฺถาว-

สงฺขาตํ อัน ๆ บัณฑิตนับพร้อมแล้วว่าอัฏฐภาพ สํสาร์วญฺเญ
 ในสังสารวัฏ อิมสุมิ นึ ปุณ อิก" ๆ อตุโธ อ.... "ตว
 สพฺพา ๑ ล ๑ มยา ภคฺคา" อิติ... คาลาปาทสฺส แห่ง...
 'สพฺพา เต ฌาสุกา ภคฺคา' อิติ.. "อวเสสกุภิสเสสสุกา
 อ. ช้โครงคือกิเลสที่เหล็กลง ท. สพฺพา ทั้งปวง ตว ของท่าน
 มยา อันเรา ภคฺคา หักแล้ว" ๆ อตุโธ อ.... "อิมสฺส ๑ ล ๑
 มยา วิทฺธํสํ" อิติ...คาลาปาทสฺส แห่ง... 'คหกุญฺ วิสงฺขตํ'
 อิติ... "ตยา กตสฺส อตฺตภาวเลหสฺส อวิสงฺขาตํ
 กณฺณิกามณฺทลํปี แม้ อ. มณฑลแห่งข้อฟ้า อัน ๆ บัณฑิตนับ
 พร้อมแล้วว่าอวิสงฺขา ของเรอน คือ อัฏฐภาพ อัน ๆ ท่านกระทำ
 แล้วนี้ มยา อันเรา วิทฺธํสํ กำจัดแล้ว" ๆ อตุโธ อ....
 "อิทานิ มม ๑ ล ๑ คตํ อนุปวิญฺจ" อิติ...คาลาปาทสฺส
 แห่ง... 'วิสฺขารคตํ จิตฺตํ' อิติ... "อิทานิ ในกาลบัดนี้
 จิตฺตํ อ. จิต มม ของเรา คตํ ถึงแล้ว คตํ คือว่า
 อนุปวิญฺจ ๑ เข้าถึงแล้ว นิพฺพานํ ซึ่งพระนิพพาน วิสงฺขาร
 ชื่อว่าวิสงฺขาร (ชื่อว่ามีสังขารไปปราศแล้ว) อารมฺมณกรณวเสน
 คัวยสามารถแห่งอันกระทำให้เป็นอารมณ์" ๆ อตุโธ อ....
 "ตณฺหานํ ๑ ล ๑ อธิคโตสมิ" อิติ... คาลาปาทสฺส แห่ง...
 'ตณฺหานํ ขยมชฺชคภา' อิติ... "อหํ อ.... อธิคโต เป็นผู้
 ถึงแล้ว อรหตฺตํ ซึ่งความเป็นพระอรหันต์ ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ

อัน ๆ บัณฑิตนับพร้อมแล้วว่า ความสั้นไปแห่งต้นหา ท. อสมิ
ย่อมเป็น ”

วิจารณ์

กาหลี=กร ชาติ+สุสลี แห่งภวิสสันติวิภักติ อาชยาต,
เมื่อแปลง กร ชาติ เป็น กาห แล้ว ต้องลบ สล จึงสำเร็จ
รูปเป็น กาหลี ฯ กร ชาติ+วิภักติอาชยาต หมวดภวิสสันติ
นิยมทำอย่างนี้บ้างก็มี เช่น กร+สุสลี เป็น กาหตี,+สสนติ
เป็น กาหนติ,+สุสธ เป็น กาหถ,+สุสามิ ฯ เป็น กหามิ บ้าง
กาหามิ บ้าง,+สุสาม เป็น กหาม บ้าง กาหาม บ้าง, ส่วน
หมวดอดีตโนบท ก็พึงทราบโดยนัยนี้ ฯ อชฺฐคา ในคำว่า
ตณฺหานํ ขมมชฺฐคา ในคานาน, =โอธิ+อ อาคม ต้นธาตุ
ประจำหมวดหิยัตตนี้ แลอชฺฐัตตนี้วิภักติ+คม+อ บ้างจึย
ประจำหมวดกัตตฺวาจาก+อา หิยัตตนี้วิภักติ, อธิ เมื่อมีสระอยู่
หลังต้องแปลงเป็น อชฺฐ เสมอ เช่น อธิ+อตุต เป็น
อชฺฐตุต เป็นต้น, ในที่นี้กับ อ อาคม ต้นเหตุ เป็น อชฺฐ
+คม=อชฺฐคม+อ บ้างจึย ประจำหมวดกัตตฺวาจาก เป็น
อชฺฐคม+อา หิยัตตนี้วิภักติ แล้วลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น
อชฺฐคา (ใช้ จิตฺต เป็นประธาน), อาชยาตที่ลบที่สุดธาตุ
เท่าที่พบมาก็เห็นแต่ อสุ ชาติ เช่น อตุถิ นตุถิ เป็นต้น และ

กร ธาตุ+อหัตถ์+อวิภัตติ เช่น อกาสี, อกัม, อกมฺห, อกตฺถ,
และ คมฺ ธาตุ ที่มีอุปสรรคเป็นบทหน้า ลง อ อาคม ต้นธาตุ
และลง อ-อุ วิภัตติ หมวดหิยัตถ์นี้ปฐมบุรุษ เช่น ขโณ
มา โว อุปฺจกฺคา ขณะอย่าได้เข้าไปล่วงแล้ว ซึ่งท่านทั้งหลาย
(อุปฺจกฺคา = อุป + อติ + อ อาคม + คมฺ + อา หิยัตถ์นี้วิภัตติ)
อาคนฺตฺกภิกฺขวตฺถุ ฐมฺมปทฺฐกฺกา ภาค๗, โยธ ปุณฺณณจ
ปาปณฺจ อุโภสํคํ อุปฺจกฺคา บุคคลใดได้เข้าไปล่วงแล้วซึ่ง
เครื่องของทั้งสอง คือบุญและบาป เวตฺตฺเถรวตฺถุ ฐมฺมปทฺฐก-
กา ภาค๘, และ โย อิมํ ปลิปํคํ ทฺคคํ สํสารํ โมหฺมจฺจกฺคา
บุคคลใดได้ไปล่วงแล้วซึ่งทางวน แก่ง สงขาร และโมหะ
(อุปฺจกฺคา = อติ + อ อาคม + คมฺ + อา หิยัตถ์นี้วิภัตติ) สวลิต-
เถรวตฺถุ ฐมฺมปทฺฐกฺกา ภาค๘ ๗ ส่วน อุปฺจกํ (อุป+อติ
+ อ อาคม+อุ หิยัตถ์นี้วิภัตติ) ข้าพเจ้าเคยพบ แต่จำไม่ได้
ว่าอยู่ในที่ใด ถ้าท่านผู้ใดพบโปรดกรุณาบอกให้ข้าพเจ้าทราบ
พร้อมทั้งที่มาด้วย จะเป็นพระคุณแก่ข้าพเจ้า และนักศึกษา
ทั้งหลายเป็นอย่างสูง ๗ ก็ อชฺฌกฺคา ในอรรถกถา ๗ แก่เป็น
อริคโถสุมิ ซึ่งต้องใช้บทประธานเป็นอุตตมบุรุษ เอกวจนะ คือ
อหํ จึงทำให้มีบางท่านเข้าใจว่า อชฺฌกฺคา นี้ เป็นวิภัตติอาชยาต
อดีตกาล ฝ่ายอุตตมบุรุษ เอกวจนะ หมวดใดหมวดหนึ่ง บ้าง และ
บางท่านก็เข้าใจว่า ลง อา หมวด หิยัตถ์นี้วิภัตติ แต่ใช้แทนวิภัตติ

หมวด อุตตมบุรุษ บ้าง ๆ ส่วนข้าพเจ้าไม่เห็นตามท่าน เพราะ
 ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะเอาวิภัติหมวดปฐมบุรุษ ไปใช้แทนหมวด
 อุตตมบุรุษ ๆ ส่วนที่ในอรรถกถา แก่เป็น อธิโตสมัย นั้น
 ก็เป็นเรื่องของท่าน ซึ่งเราจะถือเอาตามท่านทั้งหมดไม่ได้ ๆ
 ข้อ^{๕๕}พึงเห็นท่านแก้บท อุปจจาคา ไว้ในอรรถกถา อาคนตุก-
 ภิขุขุดตุ รมมปทญจกถา ภาค ๗, เป็น อติกุณมตุ, และ
 อุปจจาคา น^{๕๖}แหละ ท่านแก้ไว้ในอรรถกถา เวตตุเถรวตตุ
 รมมปทญจกถา ภาค ๘, เป็น ฉทุเตตวา ส่วน อจจาคา
 ท่านแก้ไว้ในอรรถกถา สวลิตเถรวตตุ รมมปทญจกถา ภาค ๔
 เป็นอธิโต ๆ เพียงเท่านั้นก็ชี้ให้เห็นแล้ว ถ้าเราถือเอาตามที่
 ท่านแก้ทุกอย่าง เราไม่สามารถที่จะจบปัญหาในเรื่องนี้ลงได้เลย
 ที่เดียว ๆ อนิพพิส=อ+นิ+วิส ชาติ ในความเล่นไป+อนตุ
 บัจฉัย กิริยาภิกตัก+ส ปฐมาวิภัติ ปุณฺณัง แจกตามแบบ
 ภาวนต ศัพท์

มหาชนเสฏฐิปปุตตเถรวตตุ

คถาและอรรถกถา หน้า ๒๒๗-๒๒๘

อจริตวา พุรหมจริยิ ๑ ล ๑ อภาสี... คถา ซึ่ง
 อิม่า... “อจริตวา พุรหมจริยิ ๑ ล ๑ ปุราณานิ อนุตฺตุนิ”
 อติ... “พาลา อ. คนเขลาท. อจริตวา ไม่ประพฤติกแล้ว

พรมหจริย์ ซึ่งพรมจรรย์ อลตุธา ไม่ได้แล้ว ธนั ซึ่งทรัพย์
โยพพเน ในกาลเป็นหนุ่ม อวณายนติ บ่อมชบเซา จินณโกณจา
อิว เพียงดัง อ.นกกระเรียนตัวแก่แล้ว ท. อวณายนตา ชบ
เซาอยู่ ปลูกเล ในเบือกตม จินมจฺเณ อันมีปลาอันสิ้น
แล้ว, พาลา อ.คนเขลา ท. อจริตฺวา ไม่ประพฤติแล้ว
พรมหจริย์ ซึ่งพรมจรรย์ อลตุธา ไม่ได้แล้ว ธนั ซึ่ง...
โยพพเน ในกาลเป็นหนุ่ม ปุราณานิ วนุตฺถนั เสนติ บ่อม
นอนทอดคอดอนถึงอยู่ซึ่งกรรมอันมีในกาลก่อน ท. จาปาติจึณา สรา
อิว เพียงดัง อ.ลูกสร ท. อันตกแล้วจากเล่ง”

อรรถกถา

๑ ล ๑ อตฺโถ อ... “อนุปฺปนฺเน วา ๑ ล ๑ ธนั ปิ
อลภิตฺวา” อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘โยพพณั’ อิติ ว่า...
ดังนี้ เป็นต้น, อลภิตฺวา ไม่ได้แล้ว ธนั ปิ แม้ซึ่งทรัพย์
อนุปฺปนฺเน โภเค อุปฺปาเทตฺถ วา อุปฺปนฺเน โภเค อนรฺกฺขิตฺถ วา
สมตฺถกกาเล ในกาลแห่งตนเป็นผู้สามารถเพื่ออันยังโภคะ ท. อัน
ยังไม่เกิดขึ้นแล้วให้เกิดขึ้นหรือ ๆ ว่า เพื่ออันรักษาซึ่งโภคะ ท.
อันเกิดขึ้นแล้ว” ๑ อตฺโถ อ... “เต เอวรฺูปา ๑ ล ๑ อวณฺณายนติ”
อิติ... ปทสฺส แห่ง... ‘จึณมจฺเณ’ อิติ ว่า... ดังนี้ เป็นต้น,
“พาลา อ.คนเขลา ท. เต เหล่านั้น เต คือว่า เอวรฺูปา ๆ
ผู้มีภาวะอย่างนั้น อวณฺณายนติ บ่อมชบเซา อุกทสฺส อภาวา

ชินมจเล ว ปลุลเล ปริกขิ่นปตุตา ชินณโกณจา วิย รวากะ
 อ. นกกระเรียนตัวแก่แล้ว ท. ตัวมีปีกอันสั้นแล้ว ในเบือก
 ตม อันชื่อว่ามปล่าอันสั้นแล้ว เพราะความไม่มีแห่งน้ำเทียว” ๑
 อิทํ วณํ อ.... “ปลุลเล อุกทสฺส ๑ ล ๑ อวชฺฌาณนฺติ”
 อิติ... วุตฺตํ เป็นพระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โหติ ย่อม
 เป็น “หิ ก็ อภาโว อ. ความไม่มี อิเมสํ วสนญฺจานสฺส
 แห่งที่เป็นที่อยู่แห่งคนเขลา ท. เหล่านี้ ปลุลเล อุกทสฺส
 อภาโว วิย รวากะ อ. ความไม่มีแห่งน้ำในเบือกตม, อภาโว
 อ. ความไม่มี โภคานํ แห่งโภคะ ท. อิเมสํ พาลานํ แห่ง
 คนเขลา ท. เหล่านี้ มจฺจนํ ชินภาโว วิย รวากะ - อ. ความ
 ที่แห่งปลา ท. เป็นของสั้นแล้ว, อิเมสํ อิทานิ เอว ชลปฺด-
 ถลปฺดาทีหิ โภเค สณฺขเปตฺตํ อสมตฺถภาโว อ. ความที่แห่ง
 คนเขลา ท. เหล่านี้ เป็นผู้ไม่สามารถเพื่ออันรวบรวมไว้ซึ่งโภคะ
 ท. โดยทาง ท. มีทางน้ำและทางบกเป็นต้น ในกาลบัดนั้น
 เทียว ชินปตุตานํ โภณฺจานํ อุปฺปติจฺวา คมนภาโว วิย
 รวากะ อ. ความไม่มีแห่งการโคดขึ้นแล้วบินไป แห่งนกกระเรียน
 ท. ตัวมีปีกอันสั้นแล้ว; ตสฺมา เพราะเหตุานั้น เอเต พาลา
 อ. คนเขลา ท. เหล่านี้ นิปฺชฺชิตฺวา อวชฺฌาณนฺติ ย่อม
 นอนชบเขา เอตฺถ เอว ชาเน ในที่นั้นนั้นเทียว ชินปตุตา
 โภณฺจา นิปฺชฺชิตฺวา อวชฺฌาณนฺตา วิย รวากะ อ. นกกระเรียน
 ท. ตัวมีปีกอันสั้นแล้ว นอนชบเขาอยู่ณนั้น” ๑ อตุโถ

อ.... “จาปโต อติชฌา จาปวินิมุตฺตา” อติ... ปทสฺส
แห่ง... ‘จาปาติชฌา’ อติ... “อติชฌา อันหล่นแล้ว, จาปโต
จากแล่ง จาปโต อติชฌา คือว่า จาปวินิมุตฺตา ๆ อันพ้นออก
แล้วจากแล่ง” ฯ อิทํ วณฺํ อ.... “ขลา จาปวินิมุตฺตา ฯ ล ฯ
จาปาติชฌาว” อติ... วุตฺตํ เป็นพระดำรัสอันพระผู้มพระภาค
ตรัสแล้ว โหติ... “สรา อ. ลูกสร ท. จาปวินิมุตฺตา อันพ้น
ออกแล้วจากแล่ง คนุตฺวา ไปแล้ว ขลาเวคํ ตามกำลัง
ปติตา ตกไปแล้ว, ปุคฺคเล ครั้นเมื่อบุคฺคเล กเหตฺวา อุภูชิปนฺเต
ผู้จับแล้วยกขึ้นอยู่ อสฺติ ไม่มีอยู่, (เต สรา อ. ลูกสร ท.
เหล่านั้น) ภตฺตํ เป็นเหยื่อ อุปฺจิกานํ ของปลวกท. ตตฺถ
เอว จานเ ในที่นั้นนั้นเทียว โหนฺติ... ขลา ฉนฺโต; อิมเปี พาลา
อ. คนเขลาท. แม้เหล่านั้น อติภฺกนฺตา ก้าวล่วงแล้ว เว
ซึ่งวัย ท. ตโย สาม อุปฺคมิสฺสสนฺติ จักเข้าถึง มรณํ ซึ่งความ
ตาย อิทานิ อุตฺตานํ อุตฺตริคุํ อสมตฺถตฺตาย เพราะความที่แห่ง
คนเขลาทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผู้ไม่สามารถเพื่ออันถอนขึ้นซึ่งตน
ในกาลบัดนี้ เอว ฉนฺตํ; เตน เพราะเหตุนี้ อิทํ วณฺํ
อ.... “เสนฺติ จาปาติชฌาว” อติ ว่า “...” ดังนี้ ภควตา
อัน... วุตฺตํ ตรัสแล้ว” ฯ อตฺถโธ อ.... “อติ อมฺเหหิ ฯ ล ฯ
อนฺุโสจนฺตา เสนฺติ” อติ... คาลาปาทสฺส แห่ง...’ ปฺราณานิ
อนฺุตถฺตํ” อติ... “อนฺุตถฺตนา อนฺุโสจนฺตา เสนฺติ บ่อม
นอนทอดลงอยู่ คือว่าละห้อยถึงอยู่ ขาติดกับตนจุกี้ควาหิ

ทา^๕นี้ ซึ่งกรรม ท. มีการ^๕เคียวกิน การ^๕ค้ม การ^๕พ้อน การ^๕ขับร้อง และการ^๕ประโคมเป็นต้น กทานิ อัน ๆ ตนกระทำ แล้ว ปุพเพ ในกาลก่อน “อติ อม^๕เหติ ขา^๕หิต^๕, อติ บัด^๕” อติ ว่า “อันเรา ท. ^๕เคียวกินแล้วอย่าง^๕นี้, อันเรา ท. ^๕ค้มแล้วอย่าง^๕นี้” ดัง^๕นั้นเป็นต้น

อลทฺธา ในคำว่า อลทฺธา โยพฺพน ชน^๕,=อ+ลกฺ ชาติ+ตฺวา แปลงที่สุดธาตุ กับ ตฺวา บัจจย เป็น ลทฺธา จึงสำเร็จรูปเป็น อลทฺธา ฯ ชินา=ช ชาติ+ต บัจจย+โย ปฐมวิภัติ ปังลิงค์ แปลง ต บัจจย เป็น อึณ โดยสูตร ที่ ๔๔๐ หน้า ๑๔๖ แห่งกัจจายนมุลว่า ภิทา^๕ทิตอ อินฺนอนฺนอินฺนา เพราะภิธา^๕ธาตุเป็นต้น ต้องแปลง ต บัจจย เป็น อินฺน, อนฺน, และ อึณ, ฉนฺโน, ชิ+ต บัจจย เป็น ชินฺโน เป็นต้น ฯ อนตุณฺณ=อน+ณฺ ชาติ+อนฺต บัจจย กิริยา^๕กิตก์+โย ปฐมวิภัตินาม สำเร็จรูปเป็น อนตุณฺณ น จัตเป็นวิธิ พิเศษ, และ อนตุณฺณ น เป็นอัพพันตรกิริยา ใน เสนฺติ เพราะเป็นกิริยาที่ทำพร้อมกันกับ เสนฺติ

พิเศษ

วิธีแปลในสนามหลวง

ในสนามหลวงท่านกำหนดให้นักเรียนชั้น ป. ช. ๓ แปลสองวิธี คือ แปลโดยพยัญชนะอย่าง ๑ แปลโดยอรรถอย่าง ๑ ตั้งแต่ชั้น ป.ช. ๔ ขึ้นไป ท่านกำหนดให้แปลเฉพาะโดยอรรถอย่างเดียว ๆ ในสองวิธีนั้น วิธีแปลโดยพยัญชนะมีคติคล้ายกันกับวิธีแปลยกศัพท์ ต่างแต่ว่า วิธีแปลโดยพยัญชนะนั้น ท่านไม่ยกศัพท์ขึ้นแปลด้วย และไม่ ๆ ล ๆ (...) ข้อความภายในวงเล็บในไว้เหมือนวิธีแปลยกศัพท์เท่านั้น เช่น:-

โส กิร โลพูทายิตุเถรสฺส สทฺธิวiharโก อตฺตโน
อนภริตี ตสฺส อาโรเจตฺวา เตน ปจฺมสงฺฆาติเสสกมฺเม
สมาทปฺปโต อุปฺปนฺนุปฺปนฺนาย อนภิริยา ตํ กมฺมมกาสี
สตุตา ตสฺส กิริยํ สุตฺวา ตํ ปกฺโกสาเปตฺวา “เอวํ
กิร ตฺวํ กโรสฺสตี ปุณฺณิตฺวา, “อาม ภนุเตติ วุตฺเต
“กสฺมา ภาริยํ กมฺมํ อกาสี อนนฺนจฺฉวิกํ โมฆปริสาติ
นानปฺปการโต ครหิตฺวา สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปตฺวา เอวรปฺป
หิ กมฺมํ ทิฏฺฐธมฺเมปฺปํ สมฺปราเปปฺปํ ทฺวักขสํวตฺตนิกเมว โหตีติ
วตฺวา อนฺตฺตนฺธิ ฆญฺเญตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาลมาห

ปาปญฺเจ ปุริโส กยิรา, น นํ กรียา ปุณฺณปฺปํ
น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ, ทฺวักข ปาปสฺส อจฺจโยติ ฯ

ธ. ป. ภาค ๕ หน้า ๕-๖ ฯ

แปลโดยพญฺชนะ

ได้ยินว่า อ. พระเสขยสกละนั้น เป็นสัทธีวาทิกของ
พระเถระชื่อว่าโลพูทายี (เป็น) กราบเรียนแล้วซึ่งความไม่ยิน
ดียิ่งแห่งตนแก่พระเถระชื่อว่าโลพูทายีนั้น ผู้อันพระเถระชื่อว่า
โลพูทายีนั้น ชักชวนแล้ว ในกรรม คือ สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑
ครั้นเมื่อความไม่ยินดียิ่งเกิดขึ้นแล้ว และเกิดขึ้นแล้ว ได้กระ
ทำแล้วซึ่งกรรมนั้น ๆ อ. พระศาสดา ทรงสดับซึ่งการกระทำ
ของพระเสขยสกละนั้น ทรงยังภิกษุ ท. ให้เรียกมาแล้วซึ่ง
พระเสขยสกละนั้น ตรัสถามแล้วว่า “ได้ยินว่า อ. ท่าน
ยอมกระทำอย่างนั้นหรือ ?” ดังนี้ ครั้นเมื่อคำว่า “ข้าแต่พระ
องค์ผู้เจริญ พระพุทธเจ้าข้า อ. อย่างนั้น” ดังนี้ อันพระ
เสขยสกละนั้นกราบทูลแล้ว ทรงติเตียนแล้วโดยประการต่าง ๆ
ว่า “ดูกรโมฆบุรุษ อ. ท่านได้กระทำแล้วซึ่งกรรมอันหนัก อัน
ไม่สมควร เพราะเหตุอะไร ?” ดังนี้ ทรงบัญญัติแล้วซึ่งสิกขา
บท ตรัสแล้วว่า “ก็ อ. กรรมอันมีภาวะอย่างนี้ เป็นกรรม
อันยังสัตว์ให้เป็นไปพร้อมเพื่อทุกข์ ในกรรมอันสัตว์เห็นแล้วบ้าง
ในกรรมอันสัตว์พึงถึงพร้อม ณ เบื้องหน้าบ้าง นั้นเทียว ย่อมเป็น
ดังนี้ เมื่อจะทรงสืบทอดซึ่งอนุสนธิแสดงซึ่งกรรม ตรัสแล้ว
ซึ่งพระศาสดานี้ว่า

“หากว่า อ. บุรุษพึงกระทำซึ่งกรรมอันลามก, อ.
บุรุษนั้น ไม่พึงกระทำซึ่งกรรมอันลามกนั้น บ่อยๆ,

อ. บุรุษนั้น ไม่พึงกระทำให้ความพอใจในกรรม
อันลามกนั้น (เพราะว่า) อ. การสั่งสมซึ่ง
กรรมอันลามก เป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์ (ย่อมเป็น)” ดังนี้
ส่วนวิธืแปลโดยอรรถนั้น สำหรับชั้น ป. ๓ นิยมแปล
คล้ายแปลโดยพยัญชนะ ต่างแต่ว่าเวลาแปลให้ตัด อ. (อันว่า)
และอายตณนิบาตบางคำและสำเนียงอดีตกาล (แล้ว) บางแห่งที่
รกโสท้งเสียบ้าง แต่อย่าทิ้งศัพท์, และปริสัศพนามที่รู้จักได้
เอง ก็ไม่จำต้องโยคเอานามเข้ามาเท่านั้น นี่เป็นการกล่าวโดยย่อ
ส่วนที่พิสดารนั้นนักศึกษาพึงค้นได้จากหนังสือ “หลักการแปล
ภาษาบาลี” ของข้าพเจ้า (บุญมี พิมพ์โพธิ์) นั้นเถิด

แปลโดยอรรถตามบาลีเบื้องต้น

ได้ยินว่า ท่านเป็นสัทธิวิหาริกของพระโฬุทายีเถระ ได้
กราบเรียนถึงความไม่ยินดียังแห่งตนแก่พระเถระนั้น ถูกพระเถระ
นั้นซักชวนแล้ว ในปฐมสังฆาติเสสกรรม ครั้นเมื่อความไม่ยิ
นดียังเกิดขึ้นแล้ว ๆ ได้กระทำกรรมนั้นแล้ว ๆ พระศาสดาทรง
สดับกิริยาของท่าน ให้ภิกษุทั้งหลายเรียกท่านมาแล้ว ตรัสถามว่า
“นัยว่าเธอกระทำอย่างนั้นหรือ?” ดังนี้ เมื่อท่านกราบทลว่า
“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อย่างนั้นพระพุทธเจ้าข้า” ดังนี้แล้ว
ทรงติเตียนโดยประการต่าง ๆ ว่า “แม้โมฆบุรุษ เหตุไฉน ๆ
เธอจึงได้กระทำแล้ว ซึ่งกรรมอันหนักไม่ควร” ดังนี้แล้ว

ตรัสว่า “กักรรรมเห็นปานนี้ ย่อมเป็นกรรมที่ยังสัตว์ให้เป็นไป เพื่อทุกข์ ทั้งในทิฏฐิธรรมและสัมปรายภพทีเดียว” ดังนี้ เมื่อจะทรงสืบบอนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้แล้วว่า

“หากคนจะพึงทำกรรมลามก ก็ไม่พึงทำมันบ่อย ๆ

ไม่พึงทำความพอใจในมัน (เพราะว่า) การสั่ง

สมกรรมลามก เป็นเหตุนำทุกข์มาให้” ดังนี้

บททองจำชื่อสัมพันธ

ผู้ศึกษาวิชแปลภาษาบาลี ควรทราบถึงวิธสัมพันธ เพื่อจะได้รู้ว่าศัพท์ไหน, เกี่ยวข้องกับศัพท์ไหน, และเรียกชื่อสัมพันธว่าอย่างไร ? ด้วย จึงจะเข้าใจวิธีแปลได้อย่างแจ่มชัด อันวิธสัมพันธพิเศษและพิสดารนั้น ผู้ศึกษาพึงหาได้จากหนังสือ “หลักสัมพันธไทย-มคธ” หรือหนังสือ อธิบายสัมพันธไทย-มคธ” ของข้าพเจ้า (บุญมี พิมพ์โพธิ์) ส่วนในที่นี้ พึงทราบแต่โดยย่อเฉพาะเพียงชื่อสัมพันธ ซึ่งได้ย่อมาจากหนังสือ วายกสัมพันธและหนังสือเกี่ยวกับสัมพันธต่าง ๆ เพื่อจะให้สะดวกในการดตอนทวิจารณ์ไว้ในตำราชุดนี้ เพราะการอธิบายหรือวิจารณ์เรื่องวิธีแปลภาษาบาลี ท่านอาจารย์ทั้งหลายโดยมาก นิยมอธิบายหรือวิจารณ์เกี่ยวกับสัมพันธด้วย แม้แต่ตำราชุดนี้ ก็ได้อธิบายหรือวิจารณ์วิธีแปลเกี่ยวกับวิธสัมพันธ ตามแนวของท่าน

อาจารย์ทั้งหลายนั้นแล ฉะนั้น นักศึกษาทั้งหลายพึงท่องจำข้อสัมพันธ์เหล่านี้เป็นทุนไว้เถิด ผลกำไรอันประเสริฐจะบังเกิดแก่ท่านอย่างทันตาเห็น ทั้งในเวลาตำราชุดนี้และในเวลาสัมพันธ์ในสนามหลวงทีเดียว.

บทนามนาม คุณนามที่ใช้เป็นนามนาม และปริสัพพนาม ประกอบด้วยวิภัติทั้ง ๑ หมวด เรียกว่าข้อสัมพันธ์ ดังนี้:-

ก. ปฐมวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่างและแปลว่า “อันว่า...” เสมอกันหมด ดังนี้:-

๑. เป็นประธานในนามพากยาค์ หรือคุณพากยาค์
เรียกชื่อว่า “ลึงคตุล”
๒. เป็นอุปมาที่เป็นลึงคัตถ เรียก “อุปมาลึงคตุล”
๓. เป็นประธานในประโยคกัตตุวาก เรียกชื่อว่า “สยกกตุตา”
๔. เป็นประธานในประโยคเหตุวาก เรียกชื่อว่า “เหตุกกตุตา”
๕. เป็นประธานในประโยค กรรมวาก หรือ เหตุกรรมวาก เรียกชื่อว่า “วตุตถกมม”
๖. บทประธานที่ประกอบด้วย ตุ หรือ เตว บ้างจะเรียกชื่อว่า “ตุมตถกกตุตา”

ข. ทติยาวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง ดังนี้:-

๑. แปลว่า “ซึ่ง...” เรียกชื่อว่า “อวุตตกมม”
๒. แปลว่า “สู่...” เรียกชื่อว่า “สมปุปฺพิชกมม”
๓. แปลว่า “ยัง...” เรียกชื่อว่า “การิตกมม”
๔. แปลว่า “กะ” หรือ “เฉพาะ...” เรียกชื่อว่า “อกถิตกมม”
๕. แปลว่า “สิ้น...” หรือ “ตลอด...” เรียกชื่อว่า “อจุจนตสํโชค”
๖. แปลไม่ออกสำเนียงอาขตนิมาต และเป็นคำหนุณ
กิริยาให้ผิดปกติ เรียกชื่อว่า “กิริยาวิเสสน”

ค. ตติยาวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง ดังนี้:-

๑. แปลว่า “โดย...” เรียกชื่อว่า “กรณ”
๒. แปลว่า “โดย...” หรือ “ตาม...” เรียกชื่อว่า “ตติยาวิเสสน”
๓. แปลว่า “อัน...” เรียกชื่อว่า “อนภิทกตฺตา”
๔. แปลว่า “เพราะ...” เรียกชื่อว่า “เหตุ”
๕. แปลว่า “มี...” หรือ “ด้วยทั้ง...” เรียกชื่อว่า “อิตฺถมฺภูต”

๖. แปลว่า “กับ...” เรียกชื่อว่า “สหตุลตติยา”

ฉ. จตุตถีวิภักติ

ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง ดังนี้:-

๑. แปลว่า “แก่...”	เรียกชื่อว่า	} “สมุปทาน”
๒. แปลว่า “เพื่อ”	เรียกชื่อว่า	
๓. แปลว่า “ต่อ”	เรียกชื่อว่า	

๔. บทที่ประกอบด้วย คำ และ เหตุ ปัจจัย แปลว่า “เพื่อ...” เรียกชื่อว่า “ตุมตุลสมุปทาน”

ง. ปัญจมิวักตติ

ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง ดังนี้:-

๑. แปลว่า “แต่...” หรือ “จาก”	เรียกชื่อว่า	} อุปทาน
๒. แปลว่า “กว่า...”	เรียกชื่อว่า	
๓. แปลว่า “เหตุ...” หรือ “เพราะ”	เรียกชื่อว่า	

“เหตุ”

จ. ฉกฺขวิภักติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง ดังนี้:-

๑. แปลว่า “ของ...” เรียกชื่อว่า “สามสมุพนฺธ”
๒. แปลว่า “แห่ง...” (เกี่ยวเนื่องด้วยหมู่) เรียกชื่อว่า “สมุพนฺธ”

๓. แปลว่า “แห่ง” (เกี่ยวเนื่องกับ) ภาว ศัพท์
ภาว ศัพท์ หรือ ภาว สาธนะ) เรียกชื่อว่า “ภาววิสมุพฺพนุ”
๔. แปลว่า “แห่ง... นะ” เรียกชื่อว่า “นิทุธารณ”
๕. แปลว่า “เมื่อ...” เรียกชื่อว่า “อนาทร”
๖. แปลว่า “ซึ่ง...” เรียกชื่อว่า “ณฺฏฐิกมฺม”

ฉ. สัตตมวิภักติ

ใช้ในอรรถ ๑๐ อย่าง ดังนี้:-

๑. เป็นที่กำบังไว้ แปลว่า “ใน...” เรียกชื่อว่า
“ปฏิจฺจนฺนาร”
๒. เป็นที่ระคนกัน แปลว่า “ใน...” เรียกชื่อว่า
“พยาปการ”
๓. เป็นที่อาศัย แปลว่า “ใน...” เรียกชื่อว่า
“วิสาธาร”
๔. แปลว่า “ใกล้...” หรือ “ณ...” เรียกชื่อว่า
“สมปาร”
๕. แปลว่า “เหนือ” “บน...” หรือ “ที่...” เรียก
ชื่อว่า “อุปฺสิเลสิการ”
๖. เป็นศัพท์บอกกาลเวลา แปลว่า “ใน...” หรือ
“ณ...” เรียกชื่อว่า “กาลสตฺตม”

๗. แปลว่า “ในเพราะ...” เรียกชื่อว่า “นิमित-
สตุตม์”

๘. แปลว่า “ครั้นเมื่อ...” เรียกชื่อว่า “ลกฺขณ”

๙. เป็นที่ถูกถอนออก แปลว่า “ใน... นะ” เรียกชื่อว่า
“นิตฺธารณ”

๑๐. เป็นประธานของประโยค แปลว่า “อันว่า...”
เรียกชื่อว่า “สตุตม์ปัจจุตฺต”

ช. อาลปน

จะเป็น อาลปน นามก็ดี อาลปน นิบาตก็ดี และใน
ประโยคหนึ่งจะมีบทเดียวหรือหลายบทก็ตาม คงเรียกข้อสัมพันธ์
ว่า “อาลปน” เสมอกันหมด

วิเสสน

๑. บทคุณนาม หรือ วิเสสน ที่เป็นคน หรือ วิเสสน
ของนามนามบทใด พึงบอกสัมพันธ์ว่า “วิเสสน” ของนาม
นามบทนั้น (โดยมากบท วิเสสน มักมีลักษณ์ วิภัติ และวจนะ
เสมอกันกับบทนามที่ตนเป็น วิเสสน, แต่ถ้าบทนามนามที่ตน
เป็น วิเสสน เป็น เอกวจนะ และถูกควบด้วย จ ศัพท์
บท วิเสสน มักเป็น พหุวจนะ ส่วนลักษณ์ของบท วิเสสน

ชนิดนี้ ตนอยู่ใกล้กับบทนามที่เป็นลึงค์ใด ก็มักประกอบ
ลึงค์ให้อนุวัตรตามลึงค์ของบทนามที่ตนอยู่ใกล้กัน)

๒. ถ้า คุณนาม หรือ วิเสสน บทนั้น ประกอบ
ด้วยปฐมวิภัติ อยู่ใกล้กับศัพท์ที่สำเร็จมาจาก หุ-ภู-อสุ-ชน.
ธาตุ ในประโยค กัตตุจาก เหตุกัตตุจาก, หรือประกอบด้วย
ตติยวิภัติ ในประโยค กรรมจาก เหตุกรรมจาก ภาวจาก
พึงบอกสัมพันธ์นั้นว่า “วิภคิตุตา (แปลว่า เป็น...)”

๓. แต่ถ้ายกคุณนาม หรือ วิเสสน บทนั้น ประกอบ
ด้วย ทุตติยวิภัติ ในประโยค กัตตุจาก เหตุกัตตุจาก หรือ
ประกอบด้วย ปฐมวิภัติ ในประโยค กรรมจาก เหตุกรรมจาก
อยู่ใกล้กับศัพท์ที่สำเร็จมาจาก กร ธาตุ หรือ จรู ธาตุ พึง
บอกสัมพันธ์ว่า “วิภคิกมม (แปลว่า ให้เป็น...)” ๑ แต่
ถ้าอยู่ใกล้กับ วจ-พुरु-วท-ทิส-ณา ธาตุ เป็นต้น พึงบอก
สัมพันธ์ว่า “สมภูวาน, (แปลว่า ว่าเป็น...)”

๔. บทวิเสสนศัพท์นามทั้งหมด เป็น วิเสสน ของ
นามนามบทใด พึงบอกสัมพันธ์ว่า “วิเสสน” ของนามนาม
บทนั้น

บทกิริยาที่ประกอบด้วย อนุต-มาน บ้าง

๑. ที่ประกอบด้วยปฐมวิภัติ:-

ก. ที่เป็น กัตตุจาก เหตุกัตตุจาก ถ้าอยู่น้ำของ

บทประธาน และอยู่ในฐานะ วิเสสน พึงบอกสัมพันธว่า
“วิเสสน,” แต่ถ้าอยู่หลังบทประธาน พึงบอกสัมพันธว่า
“อพจนตรกิริยา”

๑. ที่เป็นวากก่อนจากวากทั้งสองนั้น พึงบอกสัมพันธ
 ว่า “วิเสสน”

๒. ที่ประกอบด้วยวิภัติอนจากปฐมวิภัติ พึงบอก
 สัมพันธว่า “วิเสสน,” แต่ถ้าประกอบด้วย ญัตติวิภัติ หรือ
 สัตตวิภัติ และเป็นกิริยาของบท อนาทร หรือ ลกฺขณ พึง
 บอกสัมพันธว่า “อนาทรกิริยา” หรือ “ลกฺขณกิริยา” ตาม
 ลักษณะของตน

บทกิริยาที่ประกอบด้วย ๓ ปัจจัย

๑. ที่ไม่ใช่กิริยาคุมพากย์ มักบอกสัมพันธว่า “วิเสสน”
๒. เป็นกิริยาของบท อนาทร หรือ ลกฺขณ พึงบอกสัมพันธ
 ว่า “อนาทรกิริยา” หรือ “ลกฺขณกิริยา” ตามลักษณะของตน
๓. แต่ถ้าประกอบด้วยปฐมวิภัติ ในประโยคกัตตุวาก
 เหตุกัตตุวาก หรือประกอบด้วยตติยวิภัติ ในประโยคกรรม
 วาก เหตุกรรมวาก ภาววาก และอยู่ใกล้กับศัพท์ที่สำเร็จ
 มาจาก หุ-ภุ-อสุ-ชนฺ ธาตุ พึงบอกสัมพันธว่า “วิกตีกตฺตา”
๔. ถ้าประกอบด้วย ทุตติยวิภัติ ในประโยค กัตตุวาก

เหตุกัตตฺวาจาก หรือประกอบด้วย ปฐมาวิภคฺติ ในประโยค
กรรมวาจาก เหตุกรรมวาจาก อยู่ใกล้กับ จรฺ ธาตุ หรือ กร
ธาตุ ฟังบอกสัมพันธ์ว่า “วิภคฺตมม,” แต่ถ้าอยู่ใกล้กับ วจฺ-
พฺร-วท-ทิสฺ-ณา ธาตุ ฟังบอกสัมพันธ์ว่า “สมฺภาวน” ส่วนวิธ
แปลนั้น ดูที่แสดงไว้แล้วในเรื่องบท วิเสสน

บทกิริยาที่ประกอบด้วยตนาทิปัจจย

คือ บทกิริยาที่ประกอบด้วย ตน—ตฺวา—ตฺวาน ปัจจย
ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง ดังนี้:-

๑. แปลว่า “...แล้ว” เรียกชื่อว่า “ปุพฺพกาลกิริยา”
๒. แปลว่า “ครั้ง...แล้ว” เรียกชื่อว่า “ปริโยสาน-
กาลกิริยา”
๓. เป็นกิริยาที่ทำพร้อมกันกับกิริยาบทหลัง ไม่แปลออก
สำเนียงกาล เรียกชื่อว่า “สมานกาลกิริยา”
๔. เป็นกิริยาที่ทำภายหลังกิริยาคุมพากย์ ในประโยคของ
ตน ไม่ออกสำเนียงกาล เรียกชื่อว่า “อปรกาลกิริยา”
๕. เป็น วิเสสน ของบทนาม ไม่แปลออกสำเนียง
กาล เรียกชื่อว่า “วิเสสน” (แปลหลังบทนามที่ตนเป็น
วิเสสน)
๖. เป็น วิเสสน ของบทกิริยา ไม่แปลออกสำเนียง
กาล เรียกชื่อว่า “กิริยาวิเสสน” แปลภายหลังบทกิริยาที่ตน

เป็นวิเสสน)

๑. เป็นเหตุ คือ มีกัตตาต่างจากกิริยาคุมพากย์ แปลว่า “เพราะ” เรียกชื่อว่า “เหตุ”
๒. เป็นกิริยาคุมพากย์ เวลาเปล่อกล้าเนียงอดีตกาล “...แล้ว” เรียกชื่อว่า “กิริยาปธานนัย”

บทกิริยาคุมพากย์

ถ้ากิริยาคุมพากย์เป็นกิริยาอาชยาต ให้ซอตามวากทั้ง ๕ คือ:-

๑. กิริยาคุมพากย์เป็นกัตตฺวาก เรียกชื่อว่า อาชยาตบท กัตตฺวาก
๒. กิริยาคุมพากย์เป็นเหตุกัตตฺวาก เรียกชื่อว่า อาชยาตบท เหตุกัตตฺวาก
๓. กิริยาคุมพากย์เป็นกรรมวาก เรียกชื่อว่า อาชยาตบท กรรมวาก
๔. กิริยาคุมพากย์เป็นเหตุกรรมวาก เรียกชื่อว่า อาชยาตบท เหตุกรรมวาก
๕. กิริยาคุมพากย์เป็นภาววาก เรียกชื่อว่า อาชยาตบท ภาววาก

แต่ถ้ากิริยาคุมพากย์เป็นกิริยาภักตัก ก็พึงเรียกซอตามวาก เช่นเดียวกันกับที่ใช้กิริยาอาชยาต เป็นกิริยาคุมพากย์

ต่างแต่เปลี่ยน อาชฺยาคตบ เป็น กิตฺตบ เท่านั้น อ. เช่น
 กิริยาคุมพากย์เป็นกิริยากิตก เป็นกัตตวาก ฟังเรียกว่า “กิตตบ
กัตตวาก” เป็นต้น ๑ บทนามกิตกที่ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ ฟัง
 เรียกชื่อคูกิริยากิตกที่เป็นกิริยาคุมพากย์นั้นแล

นิบาต

ท่านจัดไว้เป็น ๕ หมวด ตามที่กำหนดเนื้อความต่าง ๆ กัน
 ดังนี้:-

หมวดที่ ๑

กำหนดเนื้อความสองท่อน ให้อยู่ในท่อนหลัง ดังนี้:-

๑. หิ แปลว่า “ความพิสดารว่า” เรียกชื่อว่า
 “วิตุถารโชตก” ว. หน้า ๑๑

๒. หิ, จ, ปน, แปลว่า “ก็, ก็แล, แล,” เรียกชื่อ
 ว่า “วากุชารมุกโชตก” ว. หน้า ๑๒

๓. หิ, จ, ปน, แปลว่า “เหตุว่า, เพราะว่”
 เรียกชื่อว่า “เหตุ” หรือ “เหตุโชตก” ว. หน้า ๑๓

๔. หิ, จ, ปน, แปลว่า “ด้วยว่” เรียกชื่อว่า
 “ผลโชตก” ว. หน้า ๑๔

๕. หิ, จ, ปน, แปลว่า “แต่ ก็แต่ว่, ถึงอย่างนั้น
 เรียกชื่อว่า “วิเสสโชตก” ว. หน้า ๑๖

๖. หิ, จ, ปน, แปลว่า “อัน” ท่อนต้นกล่าวปฏิเสธ
ท่อนหลังอนุโลมตาม เรียกชื่อว่า “อนุยโชค” ว. หน้า ๑๔

๗. หิ, จ. ปน, แปลว่า “อัน” ท่อนต้นกล่าว
อนุโลม ท่อนหลังปฏิเสธ แต่คล้ายตาม เรียกชื่อว่า “พุขติ
เรกโชค” ว. หน้า ๑๕

๘. หิ, จ, ปน แปลว่า “เหมือนอย่างว่า” เรียกชื่อว่า
“ตปปาฏิกรณโชค” ว. หน้า ๑๖

๙. หิ, จ, แปลว่า “จริงอยู่, แท้จริง” เรียกชื่อว่า
“ทพหิกรณโชค” ว. หน้า ๑๗

๑๐. จ, ปน, แปลว่า “ฝ่ายว่า, ส่วนว่า” เรียก
ชื่อว่า “ปกฺขนฺตรโชค” ว. หน้า ๑๘

๑๑. ปน แปลว่า “แต่, ก็แต่ว่า, ถึงอย่างนั้น
ถ้าใช้ในความชม เรียกชื่อว่า “สมภูวนโชค” ถ้าใช้ติ เรียก
ชื่อว่า “ครหโชค” ว. หน้า ๑๙-๒๐

หมวดที่ ๒

ลงในบทหรือความที่เนื่องกัน ดังนี้:-

๑. จ แปลว่า “ด้วย, กับ, แล” ถ้าควบพากย์
เรียกชื่อว่า “วากฺยสมฺมจฺยตฺถ,” ถ้าควบบท เรียกชื่อว่า
“ปทสมฺมจฺยตฺถ” ว. หน้า ๒๑

๒. จ, ปน. แปลว่า “อนึ่ง” เรียกชื่อว่า “สมปยุตฺต” ว. หน้า ๒๒

๓. จ. แปลว่า “ด้วย, ด้วยว่า” เรียกชื่อว่า “อนุกุกุตฺต” ว. หน้า ๒๒

๔. วา, ปิ, อต, อาทุ, แปลว่า “หรือ, หรือว่า, ก็ดี, ก็ตาม, บ้าง,” ถ้าควบพากย์เรียกชื่อว่า “วากุขวิกปฺปุตฺต, ถ้าควบบท เรียกชื่อว่า “ปทวิกปฺปุตฺต” ว. หน้า ๒๓

๕. สเจ, เจ, ยทิ, อต, แปลว่า “ถ้าว่า, ถิว่า, หากว่า,” เรียกชื่อว่า “ปริกปฺปุตฺต” ว. หน้า ๒๓

๖. กิญจาปี, ยทิปี, กามิ, กามญจ, แปลว่า “ถึง” ใช้นำหน้าคำพูด, แปลว่า “แม้หน้อยหนึ่ง, แม้โดยแท้, โดยแท้” ใช้หลังคำพูด, เรียกชื่อว่า “อนุคฺคหตฺต” ว. หน้า ๒๔

๗. ตถาปี, ปน, อตโ, ลงในความท่อนหลังคักกับนิบาตข้อ ๖ แปลว่า “แต่ว่า, ถึงอย่างนั้น, ที่แท้,” เรียกชื่อว่า “อรุจิสฺสจฺจนตฺต” ว. หน้า ๒๔

๘. ยตา, เสขฺยตถาปี, แปลว่า “ฉันทใด,” วิย, อิว แปลว่า “ราวกะ, เพี่ยงดัง เหมือน, เช่น, ดุจ, ประดุจ, ประหนึ่ง” เป็นต้น เรียกชื่อว่า “อุปมาโชตก”

๙. ตถา, เอวิ, แปลว่า “ฉันทนั้น” เรียกชื่อว่า “อุปเมขฺยโชตก”

หมวดที่ ๓

ใช้ลงในความตอนเดียว ดังนี้ :-

๑. กิร, ขลุ, สุท, แปลว่า “ไฉน” เรียกชื่อว่า “อนุสุสวนตุล” ว. หน้า ๒๖

๒. ปน, กถิ, กจจิ, นุ, นนุ, อุทาหุ, อาทุ, เสขยถิ, กับพวก ก็ ศัพท์ ที่ใช้เป็นคำถาม, เรียกชื่อว่า “ปุจจนตุล” ว. หน้า ๒๖

๓. อาม, อามนุตา แปลว่า “เออ ครับ, จ๊ะ” เป็นต้น เรียกชื่อว่า “สมุปฏิจจนตุล” ว. หน้า ๒๖

๔. อิงฆ, ตคฆ, เตนหิ, แปลว่า “เชิญเถิด, เอาเถิด, เอาซิ, ถ้อย่างนั้น” เรียกชื่อว่า “อุยโยชนตุล”

๕. อโห, วต, แปลว่า “โอ โอ, พุโธ,” ใช้ในความหลากหลาย, เบิกบานใจ, เรียกชื่อว่า “อจฺฉริยตุล,” ใช้ในความสลบใจ, ครอบงำ, เรียกชื่อว่า “สํเวคตุล” ว. หน้า ๒๗

หมวดที่ ๔

ลงในบท ดังนี้ :-

๑. เอว, ว, หิ, เท่านั้น. นั้นเทียว เทียวแด, เรียกชื่อว่า “อวธารณตุล” ว. หน้า ๒๘

๒-๓. ปิ, อปิ, แปลว่า แม่, ถึง, อัน, เพ่งนามอื่น
เรียกชื่อว่า “อวชารณตุต” ถ้าใช้ในความชมเชย เรียกชื่อว่า
“สมุททวนตุต,” แต่ใช้ในความติเรียกชื่อว่า “ครหตุต”

ว. หน้า ๒๘-๒๙

๔. โข แล, วต หนอ, เป็นต้น ที่ทำบทให้เต็ม เรียก
ชื่อว่า “ปทปุรณ” (เฉพาะในคาถา), หรือ “โวจนาลงการ”
(นอกคาถา) ว. หน้า ๒๙

๕. สห, สหุธิ แปลว่า “พร้อม, กับ,” เข้ากับนาม
เรียกชื่อว่า “ทพฺพสมวาย,” เข้ากับกิริยา เรียกชื่อว่า
“กิริยาสมวาย,” ว. หน้า ๒๙

๖. น, โน, แปลว่า “ไม่” มา แปลว่า “อย่า”
เรียกชื่อว่า “ปฏิสเสนตุต” ว. หน้า ๓๐

๗. อิติ ศัพท์ ได้ข้อ ๘ อย่าง ตามลักษณะ ดังนี้:-

ก-ข. ถ้าอมข้อความภายในเลขในไว้ เป็นพากย์เต็มที
แปลว่า “ว่า... ดังนี้” เข้ากับบทนาม เรียกชื่อว่า “สรูป,”
ถ้าเข้ากับกิริยา เรียกชื่อว่า “อาการ” ว. หน้า ๓๐

ค. ถ้าอมความไว้เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งของพากย์ แปลว่า
“ว่า... ดังนี้ เป็นต้น” เรียกชื่อว่า อาหุยตุต,” ว. หน้า ๓๐

ฅ. ถ้าวางไว้เพียงเป็นตัวอย่าง แปลว่า “ดังนี้, เหตุ
ดังนี้” เรียกชื่อว่า “นิทสุสน,” ว. หน้า ๓๐

ง. ถ้าเป็นเหตุ แปลว่า “เพราะเหตุนี้, เพราะเหตุนี้”
เรียกชื่อว่า “เหตุตุล” ว. หน้า ๓๐

จ. ถ้าเป็นประการ แปลว่า “ด้วยประการฉะนี้” เรียก
ชื่อว่า “ปการตุล” ว. หน้า ๓๑

ฉ. ถ้ามีในที่สุดหรือข้อความของเลขนอก แปลว่า
“ดังนี้แล” เรียกชื่อว่า “สมาปนฺน” หรือ “ปริสมาปนฺน”
ว. หน้า ๓๐

ช. ถ้าใช้บอกชื่อ แปลว่า “ชื่อว่า” เรียกชื่อว่า
“สญฺญาโชตก,” ว. หน้า ๓๑

ฌ. ถ้าใช้แสดงชื่อ หรือลักษณะย่อ ๆ โดยเฉพาะ
แปลว่า “คือ” เรียกชื่อว่า “สรูปนิทฺสฺสน” หรือ “สรูป”

หมวดที่ ๕

เป็นตัวบท ดังนี้ :-

๑. นิบาตบอกกาลปะทั้งหมด เช่น ภาต เป็นต้น
เรียกชื่อว่า “อาลปน” ว. หน้า ๓๑

๒. นิบาตบอกกาลทั้งหมด เช่น ยทา ในกาลใด เป็นต้น
เรียกชื่อว่า “กาลสตุตฺถิ” ว. หน้า ๓๑

๓. นิบาตบอกที่ทั้งหมด เช่น ปาริ ฝั่งนอก เป็นต้น
เข้ากับนาม เรียกชื่อว่า “ภินฺนาธาร,” ถ้าเข้ากับกริยา เรียก
ชื่อว่า “อาธาร” ว. หน้า ๓๑

๔. นิบาตบอกเขตแดน, ประการ, เป็นต้น, เช่น
ยาว เพียงใด, เป็นต้น, เป็นคุณของกิริยา เรียกชื่อว่า
“กิริยาวิเสสน,” เป็นคุณของนาม เรียกชื่อว่า “วิเสสนะ”
ว. หน้า ๓๑

สัมพันธ์ตัวอย่าง

อันวิธสัมพันธ์นั้นต้องอาศัยหลักการแปลเป็นต้น เป็น
สำคัญ คือ แปลเข้ากับศัพท์ไหนต้องสัมพันธ์เข้ากับศัพท์นั้น และ
บอกสัมพันธ์ไปโดยลำดับ ดังนี้ :-

อปเรน สมเณ ภิกขุ กถิ สมฺมจฺจาเปสฺสุ “โก นุ โข
กุกกุฏมิตฺตสฺส สปฺตฺตสฺส สสุณิสฺสสฺส โสตาปตฺติมคฺคสฺส
อุปฺนิสฺสโย, เกณ การเณน เอส เนสาทกฺกุเล นิพฺพตฺโตติ ฯ
ธ. ป. ภาค ๕ หน้า ๒๘

แปล โดยสมัยอื่นอีก (หรือในสมัยอื่นอีก) อ. ภิกษุ ท.
ยังถ้อยคำว่า อ. อะไร หนอแล เป็นอุปนิสัยแห่งโสดา
ปัตติมรรคของนายกุกกุฏมิตร ผู้เป็นไปกับด้วยบุตร ผู้เป็นไป
กับด้วยลูกสะใภ้ (ย่อมเป็น) อ. นายกุกกุฏมิตรนั้น บังเกิด
แล้วในตระกูลแห่งนายพราน เพราะเหตุอะไร” ดังนี้ ให้ตั้งชน
พร้อมแล้ว

สัมพันธ์ อปเรน วิเสสน ของ สมเณฯ ตติยาวิเสสน
(หรือ ตติยากาลสตุตม์) ใน สมฺมจฺจาเปสฺสุ ภิกขุ เหตุกตฺตา ใน

สมมุติเจ้าเปสึๆ อาชญาตบท เหตุกตฺตฺวจาก ถลั การตคมม ใน
 สมมุติเจ้าเปสึ “ โก สยกตฺตา ใน (โหติๆ อาชญาตบท กตฺตฺวจาก)
 น ศัพท์ ปุณฺณตถ โข ศัพท์ วจนาลงการ กุกฺกฏมิตฺตสฺส
 สามีสมนุช ใน โสตาปตฺติมคฺคสฺส สปุตฺตสฺส และ
 สสุณีสสฺส วิเสสน ของ กุกฺกฏมิตฺตสฺส โสตาปตฺติมคฺคสฺส
 สามีสมนุช ใน อุปนิสฺสโยๆ วิกตีกตฺตา ใน (โหติ), เกน
 วิเสสน ของ การณๆ เหตุ ใน นิพฺพตฺโต เอโส วิเสสน
 ของ กุกฺกฏมิตฺโตๆ สยกตฺตา ใน นิพฺพตฺโตๆ กิตฺต
 กตฺตฺวจาก เนสาทกุเล วิสยาธาร ใน นิพฺพตฺโต ” อิติ
 สรุป ใน ถลั.

